

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України

УКРАЇНКА МОЛОДА

Випуск 13

Житомир – 2025

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 11 від 30 травня 2025 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Махорін Г. – канд. іст. наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету.

Гуцало Л. – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Україніка молода: збірник статей. Випуск 13. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2025. 101 с.

Науковий редактор: Венгерьська В. О., д-р іст. наук, професорка, завідувачка кафедрою історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статті друкуються в авторській редакції. Редактори можуть не поділяти окремі позиції авторів та не несуть відповідальності за зміст та фактичне наповнення статей.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких науково-дослідних напрямків: історія України, історичне краєзнавство, українознавство, національні та гендерні студії, юдаїка, полоністика, біографістика.

Матеріали збірника розраховані на науковців, студентів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, хто цікавиться історією України.

ЗМІСТ

Розділ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Слобожан А. Вогнепальна зброя українського козацтва доби національно-визвольного повстання під проводом Богдана Хмельницького: розвиток і типологія	6
Смолич Д. Кінець гетьманської доби як виклик для державно-правового інституту Української держави.	9
Антоненко П. Соціально-економічний розвиток Правобережної України у складі Російської імперії у дослідженнях сучасних українських істориків	12
Матросова Н. Культурно-просвітницька діяльність української інтелігенції у ХІХ столітті	15
Александрович Я. Повсякденне життя мешканців Правобережної України у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у світлі сучасних історичних досліджень.....	18
Ширмазанян С. Українська історіографія про перший Київський період життя та діяльності Михайла Грушевського (1886–1894)	21
Оніщук Б. Вплив ідей Михайла Драгоманова та «Братства тарасівців» на розвиток самостійницького руху	23
Ткачук А. Єврейські погроми на теренах Правобережної України в період революційних подій 1905 р.	26
Олійник Р. Становлення дипломатичних відносин України з Німеччиною у 1917–1918 рр.	28
Скрипник С. Політична діяльність української еміграції 1920-х років	31
Кравчук В. Культура України в умовах коренізації	34
Красна В. Політика більшовицької партії в УСРР в освітній сфері у 20-х рр. ХХ ст.	36
Колосович В. Адвокація України на міжнародній арені у міжвоєнний період (на прикладі Мілени Рудницької)	38
Коцюба К. Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях у 1941 у 1941–1944 рр.	41
Титюк О. Нацистська пропаганда на території України в період окупації (1941–1944)	44
Кішлар В. Голокост у Житомирській області: масові розстріли та знищення єврейського населення	47
Литвиненко О. Примусова праця українців у Третньому райху крізь призму німецької історіографії	51
Ковальчук М. Екологічні наслідки сталінської індустріалізації в Україні	53
Пінчук О. Діяльність Української Гельсінської групи у протистоянні тоталітарному режимові в УРСР	57
Костюк М. Проблема міжнародного визнання голодоморів в Україні як актів геноциду наприкінці ХХ століття	59

Семененко А. Історичні передумови появи у 2014 році на Сході України квазідержавних утворень	61
Марчевська Я. Окупація Криму Третім райхом та російською федерацією: порівняльний аналіз	63
Пигина Д. Проблеми та перспективи вивчення релігійної тематики в підручниках з історії України у 7 класі	68

Розділ 2
МАТЕРІАЛИ ХХІ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(Житомир, 10 квітня 2025 р.)

Мороз А., Ніколов Д. Древлянське повстання князя Мала в 945 році	72
Радіонова О., Целуйко Д. Семен Палій і «друга Хмельниччина»	76
Бондарчук О. Святиня землі Пряжівської	80
Романюк Є. Становище українських біженців в Австро-Угорській та Російській імперіях: порівняльний аспект	82
Конопчук Є. Борис Лятошинський – геній української класичної музики	85
Гришук Д. Переоцінка Будапештського меморандуму з перспективи українсько-російських відносин	87
Астаф'єва К. Пропаганда та медіа як інструмент формування національної ідентичності в умовах війни	91
Довгополий А. Депортація дітей в умовах війни як інструмент впливу на українське суспільство	94
Тадєєва Н. Можливості стріт-арту в організації патріотичного туризму (на прикладі Рівненського району Рівненської області)	97

Розділ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Слобожан Артем
здобувач 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ПОВСТАННЯ ПІД ПРОВОДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: РОЗВИТОК І ТИПОЛОГІЯ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. На сьогоднішній день у пересічних громадян України досі побутує уявлення про козаків, як переважно бідних кіннотників, чи не з єдиною зброєю – шаблею та інколи з пістолями за пазухою. Таке уявлення сформоване літературними творами та їх карикатурними образами козаків. Зокрема почалося це з твору Енеїди, Івана Котляревського (1798), згодом цей карикатурний образ підхопили й інші письменники – Григорій Квітка-Основ'яненко (Конотопська Відьма 1837 р.) і Пантелеймон Куліш (Чорна Рада 1857 р.) та інші. Таким чином, був сформований фентезійний образ козака-шабельника на коні, який не відповідає дійсності. Насправді більшість козаків були піхотинцями та не всі мали чи вміли користуватися шаблями, оскільки основною зброєю була рушниця. Це відповідало тогочасним практикам ведення війни, адже козаки воювали в лінійному строю, що відповідало тогочасним європейським практикам ведення війни.

Аналіз джерел та літератури. Тематика досліджень типології та характеристики вогнепального озброєння доби ранньомодерної України вперше була досліджена В. Сидоренком [1], проте у статті не вказувалась типологія ударно-кремєневих замків, що є важливою віхою розвитку ручної вогнепальної зброї. Ще раніше дане питання піднімав Д. Яворницький у своїй багатотомній праці «Історія Запорозьких козаків» (1 том – 1892 р.) [2], інформація про зброю радше має візуально-описовий характер, ніж технічно-описовий, який був би придатним для реконструкції зброї. Загалом в сучасній українській історичній науці немає відомих дослідників у галузі вогнепальної зброї, які б спеціалізувалися саме на цій тематиці, як це має місце у сфері холодної зброї. Цінні відомості про технічні характеристики та еволюцію створення і використання зброї дають дослідники, які займаються реконструкційним практиками [3; 4; 5; 6].

Метою статті є з'ясування типології та аналіз технічних характеристик вогнепальної зброї українського козацтва доби національно-визвольного повстання під проводом Богдана Хмельницького.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про типологію та розвиток ручної вогнепальної зброї, варто зауважити, що розвиток та технологічність визначалась досконалістю замка запалу – механізм, що відповідав за ініціацію пострілу, їх можна поділити на три типи: **гнотовий, коліщатий, ударно-крем'яний** та його підтипи. **Гнотовий замок** виник у першій половині XV ст. Його конструкція була простою: збоку рушниці чи пістоля на замковій пластині кріпилася поличка(панівка) з кришкою для затравочного пороху, над якою знаходився отвір до ствола. Спереду замка розташовувався тримач (жагрою) із тліючим гнотом, просоченим селітрою. При натисканні на гачок пружина тягнула гніт до пороху на поличці, спричиняючи запал і постріл. Завдяки простоті та дешевизні гнотові рушниці активно використовувалися до кінця XVII ст., зокрема й у війську Богдана Хмельницького.

Оскільки гнотовий замок мав відкритий вогонь це накладало обмеженість у використанні, через що замок був залежним від погодним умов, оскільки сильний вітер чи дощ могли загасити гніт, роблячи цілі війська з гнотовими рушницями неспроможними до стрільби. Також з гнотовими замками неможливо було охороняти порохові склади, оскільки найменша іскра могла підірвати усі запаси пороху. З тих же причин неможливо керувати конем, адже іскри лякають тварину. Значною проблемою була потреба у джерелі вогню задля пострілу [4; 5; 6].

Коліщатий замок був розроблений близько 1500 р. Леонардо да Вінчі, на відміну від гнотового замку, коліщатий не мав проблем з відкритим вогнем. Перше широке використання цього типу замка відбулося в Німеччині на початку XVI ст., а згодом він поширився по всій Європі. Коліщатий замок працював за допомогою пружини, яка заводилася спеціальним ключем. Усередині механізму було коліщатко із зубчиками, яке при обертанні створювало іскру через тертя з піритом – мінералом, здатним видавати іскри при контакті з металом. Ця іскра запалювала пороховий заряд, забезпечуючи постріл без відкритого вогню.

Зважаючи на відсутність відкритого вогню коліщатий замок був позбавлений проблем попередника, проте не позбавлений проблем зовсім. Механізм швидко забруднювався нагаром від пороху, що вимагало чистки кожні 3–4 постріли за допомогою крейцера (латунний або мідний дріт). Виготовлення коліщатого замка було складним і дорогим порівняно з гнотовим. У зв'язку з даними характеристиками коліщатого замку він був чудовим для пістолів та карабінів(коротких рушниць), які було зручно використовувати верхом на коні [4; 5].

Ударно-крем'яні замки почали поширюватися з початку XVI ст. як якісніші та дешевші альтернативи гнотовим та коліщатим замкам. До середини XVII ст. вони набули масового поширення в Україні та Європі. Цей тип замка став популярним завдяки своїй простоті та надійності. Ударно-крем'яні замки працювали за рахунок удару кременя об сталеву пластину (кресало), що

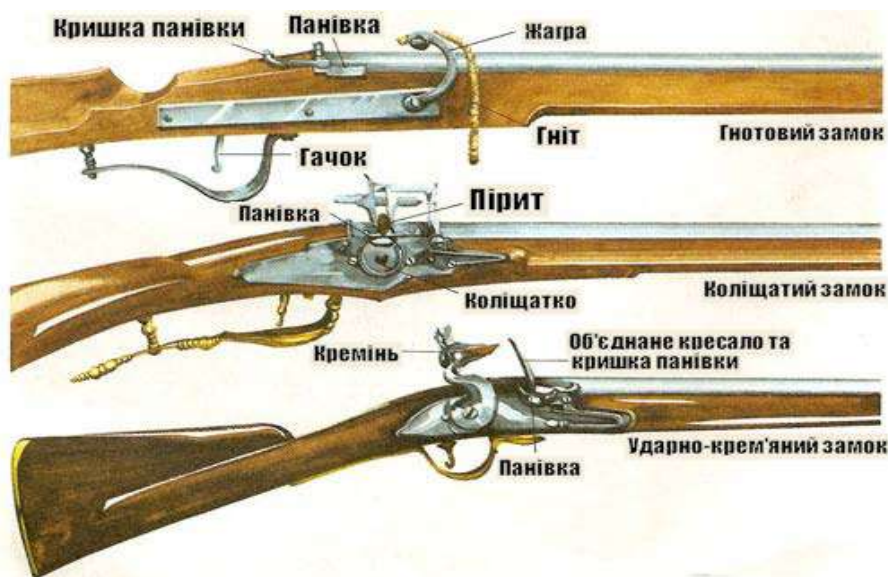
створювало іскру для запалення порохового заряду. Курок рухався від стрільця, що було інновацією порівняно з попередніми моделями. Ця конструкція дозволяла використовувати зброю навіть у дощову погоду та на коні, що було важливим для кінноти. Ударно-кремєневі замки мали велику кількість підтипів, проте поширення серед козаків набули: Балтійські(класичні), Мікелети, Північноєвропейські(Голландські, Доглоки та Шотландські).

Балтійський тип був класичним та з технічної точки зору найпростішим з усіх типів ударно-кремєневого замку. Характерними його рисами є нерухоме кресало та складний, ззовні розташований, спусковий механізм. Згідно розкопок з місця Битви під Берестечком 1651 р., було виявлено, що більшість козацьких рушниць належали саме до балтійського типу ударно-крем'яних, за умови, що на станом на початок Національно-Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького 1648 р. у козаків переважали гнотові рушниці, тобто до 1651 р. козацьке військо змогло модернізуватися [4; 6].

Мікелети – досконала модель ударно-крем'яного замку, яка походила з Італії. Інноваційним нововведенням було поєднанням рухомої кришки панівки з кресалом, завдяки чому непотрібно було вручну відкривати панівку, а також це давало більше іскор ніж при статичному кресалу, а також було запроваджено безпекові елементи, зокрема поява напіввзоду та повного взоду. У положенні напіввведення курок фіксувався у проміжній позиції, що не дозволяло йому опуститися навіть у разі випадкового зачеплення спускового гачка. Це забезпечувало безпечне носіння зарядженої зброї. Іспанський варіант мікелету мав рифлене кресало, що забезпечувало краще висічування іскри [3; 4; 5].

Північноєвропейські типи – дані замки (голландські, шотландські та доглоки) значною мірою конструктивно були схожими та мали спільні особливості. Основними рисами було розташування механізму переважно зсередини, що робило ці типи зброї компактнішими, порівняно із середземноморським та балтійським замками. Курок був S-подібної форми (нагадує латинську букву «S»). Пружини були сховані всередині, що робить механізм міцнішим і захищеним. Присутнє також автоматичне відкриття кришки панівки під час пострілу. Особливої уваги гідний запобіжник англійського доглоку (Doglock). Це гачкоподібна засувка на зовнішній стороні замкової дошки, яка чіпляється за курок не даючи йому рухатись, що візуально нагадує задні лапи собаки, звідси назва замка – Dog Lock (замок з собачкою) [3; 4; 5].

Висновки. У добу козацтва особливу увагу приділяли саме типам ударно-кремєневих замків, які значно впливали на ефективність використання вогнепальної зброї. Починаючи з XVI ст., козаки застосовували різні системи: від примітивного гнотового замка до більш надійного коліщатого й, зрештою, ударно-кремєневого замка, переважно балтійського типу, що набув широкого поширення у середині XVII ст. Саме балтійський замок, завдяки своїй простоті, надійності та вологозахисності, став найбільш популярним серед козацького війська, дозволяючи вести вогонь навіть у складних польових умовах. Така технічна еволюція озброєння сприяла зміцненню бойових спроможностей козацької піхоти, особливо під час облоги укріплень чи оборони табору.



Схеми основних замків запалу з сайту:
https://www.daviddarling.info/encyclopedia_of_history/F/firearms.html

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоренко В.О. Вогнепальна зброя селянсько-козацької піхоти XVI–XVII ст. *Український історичний журнал*. 1965. № 9. С. 114–118. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/13696/12789> (дата звернення: 20.04.2025).
2. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Т. 1. Київ: Наукова думка, 1990. 596 с.
3. The Flintlock: History and Evolution. URL: https://youtu.be/_qtsEDZVSis?si=eBtEow-SM946OTtI&t=1844 (дата звернення: 10.04.2025).
4. Сайт Печерської сотні Київського реєстрового полку URL: <https://17c.org.ua/ozbroiennya> (дата звернення: 12.04.2025).
5. Kozak Media. Зброя козаків – типи збройових замків. URL: https://youtu.be/_CIkXrWHrOU?si=15YbfTO3r2bDfQNb (дата звернення: 15.04.2025).
6. Kozak Media. Зброя козаків – термінологія. URL: <https://youtu.be/fyWbsvLHYmA?si=h6orljtPaEh2C1Ot> (дата звернення: 15.04.2025).

Смолич Дмитро
 здобувач 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
 факультету історії, права та публічного управління
 ЖДУ ім. І. Франка
 (науковий керівник: д-р іст. наук,
 професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

КІНЕЦЬ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Кінець Гетьманщини ознаменував собою глибоку кризу в українській державності, що стала наслідком внутрішніх суперечностей, зовнішнього тиску та поступової

інтеграції українських територій до складу Російської імперії. Зміни, що відбулися у другій половині XVIII ст., зруйнували сформовану систему гетьманського правління та поставили під загрозу розвиток автономних державних інститутів. Актуальність цієї проблеми обумовлена необхідністю осмислення втрати державності як історичного уроку для сучасного етапу національного будівництва.

Аналіз джерел та літератури. Дослідженням причин занепаду Гетьманщини займаються низка сучасних дослідників, зокрема В. Кривошея [4], В. Боняк [2], О. Шкуратенко [3] та інші. У своїх працях вони висвітлювали політичні, соціальні та зовнішньополітичні причини ліквідації гетьманської влади. Проте, незважаючи на значну кількість праць, питання про кінцеву трансформацію державно-правового інституту внаслідок втрати автономії досі потребує комплексного осмислення, зокрема у контексті його значення для майбутніх поколінь українських державників.

Метою статті є аналіз періоду кінця Гетьманської доби як чинника, що спричинив трансформацію або занепад державно-правових інститутів в Україні, визначення основних викликів, що поставали перед цими структурами, а також простеження їхнього подальшого впливу на українську політичну традицію.

Виклад основного матеріалу. Поступове ослаблення гетьманської влади у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. стало результатом системного втручання Російської імперії у внутрішні справи автономної Гетьманщини. Після укладення Переяславської угоди 1654 р. Московська держава отримала формальні підстави для впливу на політичне життя Лівобережної України. Спершу цей вплив проявлявся в обмеженому контролі, проте вже впродовж кількох десятиліть відбулося поступове нівелювання автономних прав української державності [1, с. 47].

Важливим інструментом імперського втручання стала Малоросійська колегія, створена в 1722 р. за наказом Петра I. Її очолив бригадир С. Вельямінов, а метою діяльності було фактичне підпорядкування адміністрації Гетьманщини царському урядові. Колегія контролювала фінанси, судочинство, призначення на посади, що значно обмежувало можливості гетьмана. Смерть гетьмана І. Скоропадського й відмова Петра I дозволити нові вибори поглибили кризу гетьманської влади. Тимчасове відновлення автономії настало за правління К. Розумовського (1750–1764), якого було обрано гетьманом з ініціативи самої імператриці Єлизавети. Проте навіть у період його правління автономія була умовною: Розумовський змушений був узгоджувати ключові рішення з Петербургом, а сам інститут гетьманства дедалі більше втрачав політичну самостійність [2, с. 98].

У 1764 р. Катерина II остаточно ліквідувала посаду гетьмана, вважаючи, що українська автономія не відповідає імперській централізованій політиці. Таким чином, було покладено край інституційному існуванню Гетьманщини як самостійної політичної одиниці, а територія Лівобережної України остаточно інтегрувалася до державного апарату Російської імперії.

Після скасування гетьманства у 1764 р. було створено Другу Малоросійську колегію, яку очолив граф Петро Румянцев. Цей орган став безпосереднім зрядом імперської адміністрації, призначеним для контролю над колишніми гетьманськими територіями. Колегія перебрала на себе функції виконавчої, судової та навіть законодавчої влади в регіоні, що призвело до знищення решток політичної автономії.

Одним із головних завдань Другої Малоросійської колегії була заміна виборної гетьманської влади централізованим імперським управлінням. Колишня політична еліта – козацька старшина – була поступово інкорпорована до російської адміністративної системи. Їм надавалися титули, маєтності, статус російського дворянства в обмін на лояльність до імператриці та відмову від підтримки ідеї української автономії. Таким чином, відбулася трансформація української політичної еліти в частину загальноімперської бюрократії, що остаточно знищило самостійність правління на місцях [4, с. 152].

Ліквідація гетьманства спричинила знищення автономного законодавства та судочинства, яке формувалося протягом попередніх століть. Було припинено діяльність Генерального суду та інших козацьких судових органів, натомість запроваджувалися російські імперські закони, інституції, процедури. У 1782 р. Катерина II скасувала полково-сотенний устрій, замінивши його імперським губернським поділом. Це стало завершальним етапом інтеграції українських земель до російської державної структури.

Імперія нав'язала нову модель управління, несумісну з козацькою традицією самоврядування, що істотно обмежувало права місцевого населення. Унаслідок цього українські еліти втратили політичну суб'єктність, яка раніше була основою державного існування Гетьманщини. Знищення правових норм, створених у межах козацької автономії, розірвало спадкоємність української державності [5, с. 124].

Попри адміністративну ліквідацію Гетьманщини, ідея української державності не зникла з суспільної свідомості. У середовищі емігрантів та козацьких нащадків, зокрема на територіях, де мешкали колишні учасники повстань, сформувався образ втраченої державності, що пізніше став основою національно-визвольної ідеології XIX століття. Козацька символіка, риторика про права і вольності, образ гетьмана – усе це підтримувалося в культурному просторі та літературі, набуваючи нових змістів у часи романтизму та народницького руху.

У XIX–XX ст. відбулося переосмислення Гетьманщини як втраченої, але героїчної сторінки історії, що символізувала прагнення до незалежності. У працях українських істориків, письменників, публіцистів ця епоха сприймалася як доказ того, що Україна має власну правову й політичну традицію. Таким чином, попри руйнування державно-правових інституцій, сама ідея державності збереглася в історичній пам'яті, передавшись як символічний ресурс для наступних поколінь [3, с. 64].

Висновки. Кінець Гетьманської доби став не лише політичним і адміністративним завершенням певного періоду, але й важким викликом для

української правової культури. Знищення гетьманських інститутів підірвало тяглість державного розвитку, однак не ліквідувало національного прагнення до самостійності. Досвід Гетьманщини залишив глибокий слід у національній свідомості та правовій традиції, який був актуалізований у подальші етапи українського державотворення, зокрема у XX і XXI століттях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 120 с.
2. Історія держави і права України. / кол. авт.: д-р юрид. наук, проф. В. О. Боняк, д-р юрид. наук, доц. Д. А. Селіхов, канд. юрид. наук, доц. Ю. С. Завгородня та ін. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 208 с.
3. Історія держави та права України / О. В. Шкуратенко, Д. І. Курас та ін. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 170 с.
4. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 452 с.
5. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

Антоненко Павло

здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Наявність сильної ринкової економіки є фундаментальною основою для становлення та процвітання будь-якої держави. Саме тому забезпечення сприятливого середовища для всіх учасників господарської діяльності та постійне підвищення рівня життя громадян є ключовим завданням уряду. У цьому контексті вивчення історичного досвіду соціально-економічного розвитку окремих регіонів набуває особливої актуальності, оскільки допомагає уникнути повторення помилок минулого, що є особливо важливим в умовах російсько-української війни, коли постають відновлення економіки та повернення і реінтеграції окупованих регіонів в економіку України.

Аналіз джерел та літератури. Проблема соціально-економічного розвитку Правобережної України у складі російської імперії неодноразово ставала об'єктом наукового дискурсу вітчизняних вчених. Українська історіографія цієї проблематики представлена такими дослідниками: Л. Горенко [3], О. Михайлик [5], В. Доценко [4], О. Буравський [1], І. Власюк [2] та В. Молчанов [6] та інші.

Метою роботи є визначення особливостей соціально-економічного розвитку Правобережної України у складі російської імперії на основі аналізу наукових робіт українських істориків.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на міждисциплінарний характер поданої проблеми, соціально-економічний розвиток українського Правобережжя неодноразово ставав об'єктом дослідження як істориків, так і економістів. У контексті цього вважаємо за необхідне відзначити працю Л. Горенко та Ю. Присяжнюка «До аграрної історії України: деякі аспекти соціально-економічного розвитку Правобережної України в XIX ст.». У ній автори дійшли висновку щодо збереження за селянством домінування у соціальній структурі населення, а також охарактеризували землеробство як чи не єдине джерело їх існування, що нерідко поєднувалося із іншими видами занять, через його фактичну неприбутковість. Аналізуючи зміни становища державних та поміщицьких селян у пореформений період, вчені проаналізували низку проблем: гостру нестачу землі, збереження подвійно спадкової системи, переважання великих розмірів викупних платежів та обтяжливих податків, визначили їх основні причини та характер [3, с. 77].

Намагаючись простежити розвиток скотарства на теренах регіону у другій половині XIX – на початку XX ст., О. Михайлик стверджує, що воно «відбивало особливості природних та економічних умов господарювання» [5, с. 248]. На Правобережжі, за словами автора, скотарство певним чином компенсувало селянське малоземелля шляхом використання продукції землеробства на відгодівлю тварин, що підвищувало вартість кінцевого продукту. Однак, обмежений попит на тваринну продукцію не зміг суттєво вплинути на матеріальне становище жителів села та покращити їх життєвий рівень.

Окремі історіографічні доробки стосуються і соціально-економічного становища національних меншин українського Правобережжя. До прикладу, В. Доценко вивчав соціальну структуру єврейського населення. Порівнюючи його із українцями, росіянами та поляками, автор засвідчив суттєвий розрив між представниками цих народів щодо участі у виробничій та невиробничій сферах економіки. Така диспропорція нерідко ставала підґрунтям міжетнічних конфліктів, якими намагалася скористатися імперська влада задля власних інтересів. Цю тезу автор підкріпив появою в Україні на початку XX ст. чорносотенних організацій, що пропагували відверте юдофобство [4, с. 98].

О. Буравський займався вивченням становища поляків на теренах Волинської імперії у другій половині XIX-початку XX ст. Він відзначив домінування соціально-економічного фактору, що був зумовлений епохою реформ 60–70 рр. XIX ст., що вимагала значної кількості робочих рук. Незважаючи на незначне число польського елементу у регіоні, саме він посідав провідне місце серед представників державно-адміністративного апарату, медицини та приватної юридичної діяльності [1, с. 176].

Окрім того, науковець відзначив зосередження великої земельної власності Волині у руках поляків, незважаючи на запровадження низки обмежень. Високий рівень інтенсивності ведення сільського господарства, впровадження багатопільної системи землекористування, селекціонування нових зернових та

технічних культур, а також вдосконалення сільськогосподарських машин – змушувало російських урядовців визнавати їх методи ведення господарства та запозичувати їх досвід [1, с. 177].

Необхідно відзначити й дослідження І. Власюка, що вивчав вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України. Науковець продемонстрував її позитивний вплив на розвиток сільського господарства регіону, що призвело до розвитку ринкових відносин та збільшення попиту на зернові та технічні культури. Окрім того, за словами І. Власюка, реформа призвела до підвищення рівня ведення сільського господарства, сприяючи вирішенню накопичених раніше проблем [2, с. 156].

Також, перехід до відрубів та хуторів сприяв посиленню зв'язків між промисловістю та сільським господарством, через те, що переважну частку промисловості складали виробництва переробки сільськогосподарської продукції. Збільшення промислового виробництва справило позитивний вплив і на інші галузі економіки та посилювало процеси монополізації [2, с. 157].

Проблемі матеріального становища жителів губернських центрів Правобережної України напередодні Першої світової війни присвячено роботу В. Молчанова. Дослідник вважає, що розвиток ринкових відносин та відповідні заходи державної політики мали значний вплив на покращення матеріального становища міщан, проте початок війни знівелював ці успіхи [6, с. 173].

Висновки. Таким чином, проаналізовані нами дослідження щодо соціально-економічного розвитку Правобережної України під час її перебування у складі російської імперії демонструють аграрний характер економіки, проблеми селянського землеволодіння та особливості соціально-економічного становища національних меншин. Водночас, реформи та розвиток ринкових відносин, хоч і повільно, але сприяли певним позитивним зрушенням в економіці напередодні Першої світової війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буравський О. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Соціально-економічне становище та культурний розвиток: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Київський національний лінгвістичний ун-т. К., 2003. 208 с.
2. Власюк І. Вплив столипінської аграрної реформи на соціально-економічний розвиток Правобережної України (1906–1914 рр.). Житомир, 2000. 180 с.
3. Горенко Л., Присяжнюк Ю. До аграрної історії України: деякі аспекти соціально-економічного розвитку Правобережної України в XIX ст. Черкаси, 1996. 92 с.
4. Доценко В. Соціально-економічне становище єврейської громади українських земель Російської імперії у XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 95–99.
5. Михайлик О. Розвиток скотарства на території Правобережної України в ринкових умовах другої половини XIX – на початку XX ст. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 245–249.
6. Молчанов В. Матеріальне становище населення губернських центрів Правобережної України напередодні Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.* 2005. Вип. 9. С. 165–174.

Матросова Надія
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ХІХ СТОЛІТТІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У ХІХ ст. українська інтелігенція відіграла ключову роль у формуванні національної свідомості, збереженні культурної спадщини та просвітництві народу. Незважаючи на політичні обмеження та асиміляційну політику імперських режимів, діячі науки, літератури, мистецтва та освіти активно працювали над відродженням української мови, історії та традицій. Їхня культурно-просвітницька діяльність стала основою для національного відродження, сприяючи консолідації українського суспільства і боротьбі за автономію. У роботі розглядаються основні напрями діяльності інтелігенції, її найвизначніші представники та вплив на подальший розвиток української культури та ідентичності.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження культурно-просвітницької діяльності української інтелігенції у ХІХ ст. займають важливе місце в історичній науці. Ця тема розглядалася в працях вітчизняних, які аналізували її в контексті національного відродження, соціально-політичних процесів та розвитку освіти й культури. Дана проблематика стала предметом наукових досліджень у наукових розвідках за авторства Я. Грицака [1], С. Світленко [5], О. Пилипенко [4], Г. Касьянова [2] та інших.

Метою статті є аналіз культурно-просвітницької діяльності інтелігенції та з'ясування її ролі і значення в національно-визвольному русі України у ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Українська інтелігенція стала тією провідною силою, яка визначила культурний, а згодом і політичний розвиток українського суспільства протягом усієї новітньої доби, перетворивши національну ідею з академічного концепту на масову свідомість. Однією з найважливіших інтелектуальних здобутків українських діячів ХІХ ст. стала розробка концепції нації та національної ідентичності, яка заклала основи сучасного українського державотворення. Вихід української інтелігенції на історичну авансцену був тісно пов'язаний із заснуванням перших вищих навчальних закладів на українських землях, таких як Львівський університет (1784) у складі Австрійської імперії, Харківський (1805) та Київський (1834) університети в Російській імперії, а також ліцеї в Ніжині, Кам'янці-Подільському та Одесі [2, с. 14]. Ці осередки освіти стали платформою для виникнення інтелектуальних гуртків, які активно займалися вивченням української історії, мови, фольклору та літератури. Важливо відзначити, що такі

гуртки діяли не лише в Україні, а й у Петербурзі та Москві, де українські студенти та вчені зберігали зв'язок із рідною культурою.

Серед ключових завдань, які постали перед українською інтелігенцією, були мовно-культурне відродження, відновлення історичної пам'яті та формування національної свідомості. Одним з перших культурно-просвітницьких починань української інтелігенції була організація недільних шкіл. Восени 1859 р. було відкрито дві перші школи для незаможних. У 1860 р. у ряді недільних шкіл заняття проводилися українською мовою. Тоді ж ад'юнкт Харківського університету О. Потебня створив українських буквар для недільних шкіл, який, проте, вдалося видати лише в 1899 р. [1, с. 48].

Боротьба за статус української мови, збір і публікація фольклору, створення літературних творів – все це стало основою для подальшого розвитку національної ідеї. Уже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилися фундаментальні праці, що стали основою для подальших досліджень. Михайло Максимович збирав українські народні пісні та писав історичні студії, Ізмаїл Срезневський досліджував слов'янські старожитності, Микола Костомаров створив важливі праці про козацтво та народні рухи, а Пантелеймон Куліш заклав основи сучасної української літератури та публіцистики [1].

Збирання фольклору не було простим академічним заняттям – воно мало глибокий ідеологічний підтекст. Українські вчені розглядали народні пісні, думи та перекази як джерело історичної пам'яті, яке зберігало альтернативну, неімперську версію минулого. Козацькі думи, зокрема, стали своєрідною «народною хронікою», яка підтримувала зв'язок між поколіннями та формувала почуття спільної історії. Діяльність української інтелігенції у XIX ст. мала вирішальне значення для націотворення. Попри цензуру, політичні переслідування та асиміляційний тиск імперій, вона зуміла зберегти та розвинути українську мову, відновити історичну правду та закласти основи майбутньої державності. Саме тому сьогодні українську інтелігенцію XIX ст. розглядають не просто як групу освічених людей, а як справжній націєтворчий каркас, без якого неможливо уявити сучасну Україну.

Ця діяльність мала довготривалі наслідки: вона не лише зберегла національну ідентичність у складних умовах імперського панування, але й створила інтелектуальний фундамент для майбутніх політичних та соціальних змін. Українська інтелігенція XIX ст. продемонструвала, що культура та просвітництво можуть бути потужними інструментами національного відродження, здатними перемогти навіть у умовах відсутності власної державності. Її досвід залишається актуальним і сьогодні, нагадуючи про важливість збереження культурної спадщини та розвитку національної свідомості в сучасних умовах [5, с. 227].

Українська інтелігенція XIX ст. значно розширила свою просвітницьку діяльність у зв'язку зі зростанням значення науки. Професорсько-викладацький склад університетів активно працював над підвищенням культурно-освітнього рівня населення, організовуючи публічні лекції та ініціюючи створення цілої мережі наукових і культурних установ. Серед них були Київська археографічна

комісія, Київський і Харківський архіви, а також численні музеї, бібліотеки, народні університети і товариства поширення грамотності. Особливу увагу приділяли роботі з малозабезпеченими верствами населення, запозичуючи деякі методи у західноєвропейських просвітників.

Прогресивна інтелігенція брала активну участь у виданні наукової та популярної літератури – книг, брошур, спеціалізованих журналів і газет, через які поширювалися досягнення різних галузей науки та висувалися передові громадські ідеї. Важливим напрямком їхньої діяльності стала боротьба за гендерну рівність в освіті. Протягом багатьох років наукова інтелігенція цілеспрямовано працювала над тим, щоб жінки отримали рівні права на вищу освіту, що врешті призвело до організації вищих жіночих навчальних закладів у Києві, Одесі та Харкові.

Практичні досягнення вчених – різноманітні винаходи, інженерні проєкти та інноваційні методики – знаходили застосування у промисловості, транспорті, сільському господарстві, народній освіті, охороні здоров'я та державному управлінні. Беручи участь у роботі Державної думи, державних органів та місцевого самоврядування, науковці вирішували найактуальніші питання тогочасного суспільного життя, сприяючи розвитку освіти, економіки, правової культури, благоустрою та демократизації. Їхня громадська діяльність здобула широке визнання і підтримку серед населення, ставши важливим чинником культурного і соціального прогресу українських земель у ХІХ столітті [4, с. 96].

Українська інтелігенція ХІХ ст. виконала роль потужного каталізатора національного відродження, ставши мостом між козацькою спадщиною та сучасністю. Незважаючи на жорсткі умови імперського панування, вона зуміла не лише зберегти, а й розвинути українську мову, культуру та історичну пам'ять. Через свою багатогранну діяльність – від наукових досліджень і літературної творчості до організації освітніх установ і публіцистики – інтелігенція перетворила абстрактну ідею української нації на живий суспільний рух. Особливо варто відзначити їхню роботу з систематизації фольклору та історичних джерел, що стало основою для подальших наукових досліджень. Важливим досягненням стало впровадження української мови в освіту та літературу, а також боротьба за жіночу емансипацію. Практичні здобутки вчених знайшли застосування в різних галузях господарства, від сільського господарства до промисловості. Участь інтелігенції в роботі державних органів і місцевого самоврядування дозволила втілювати прогресивні ідеї в життя.

Висновки. Таким чином, українська інтелігенція ХІХ ст. не просто зберегла національну ідентичність, а й заклала міцний фундамент для майбутнього державного будівництва, продемонструвавши, що культура і освіта можуть бути потужними інструментами націотворення навіть у найскладніших історичних обставинах. Їхній досвід залишається актуальним і сьогодні, нагадуючи про важливість інтелектуальної еліти у формуванні сучасного суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посіб. для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів іст. ф-тів вузів, вчителів. URL: https://docs.google.com/viewer?url=https%3A%2F%2Fshron1.chtyvo.org.ua%2FHrytsak_Yaroslav%2FNarys_istorii_Ukrainy.pdf (дата звернення: 30.04.2025).
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 176 с.
3. Нариси історії української інтелігенції (перша половина XX ст.): У 3 кн. / Відп. ред. Ю. О. Курносов; Авт.: С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, Г. С. Брега та ін. К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. Кн. 1. 138 с.
4. Пилипенко О. Громадська та культурно-просвітницька діяльність викладачів університетів Наддніпрянської України у пореформений період. URL: <https://sl-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/106/74> (дата звернення: 01.05.2025).
5. Світленко С. Українське XIX століття: етнонаціональні, інтелектуальні та історіософські контексти. URL: <http://www.histukrdnu.dp.ua/Meeting/Ukrainian%2019th%20century.pdf> (дата звернення: 2.05.2025).

Александрович Ярослава

здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Жуковський О. І.**)

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Повсякденне життя мешканців Правобережної України і досі залишається малодослідженою темою серед українських дослідників. Головна проблема полягає у тривалому впливі на історичну науку марксистсько-ленінських засад, що вимагали вивчення соціально-економічних аспектів та вважали другорядним побут та дозвілля різних верств населення. Саме тому виникає потреба простежити, яким чином українські вчені на сучасному етапі вивчають цю проблематику, оскільки дослідження побуту, сімейних стосунків, харчування, одягу, дозвілля, релігійних практик дозволяє зрозуміти цінності та світогляд тогочасного суспільства.

Аналіз джерел та літератури. Серед провідних дослідників тематики повсякденного життя Правобережної України необхідно відзначити О. Вільшанську [1], С. Єсюніна [2], О. Прищепу [4; 5] та ін.

Метою роботи є аналіз сучасної української історіографії з проблеми повсякденного життя мешканців Правобережної України у другій половині XIX – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. О. Коляструк підкреслює, що повсякденне життя є цілісним комплексом, який об'єднує різноманітні аспекти людської діяльності: особисте та суспільне життя, практичні потреби та ідейні переконання, побут і працю, інтереси різних груп та вікових категорій із загальносуспільними потребами, а також локальні дії в контексті загальнодержавних процесів. Дослідниця також відзначає, що буденні настрої нерідко виступають основним чинником формування ментальності української нації [3, с. 48].

Наразі єдиним комплексним дослідженням повсякденного життя в період другої половини XIX – початку XX ст. є монографія О. Вільшанської, де аналізується повсякдення міського населення України. Авторка зосереджує увагу на впливі різних аспектів буденності на формування особливого «міського типу» людини з певним життєвим устроєм, світоглядом і психологією. Крім того, дослідниця демонструє, як у повсякденному житті городян поєднувалося захоплення європейською культурою з українськими національними традиціями, а також розкриває роль реклами в щоденних практиках міських мешканців [1].

Розглядаючи краєзнавчий підхід до вивчення міст Волині періоду XVIII – початку XX ст., слід зазначити, що значна частина публікацій вирізняється описовим характером та недостатньо критичним аналізом джерел. Покращити ситуацію могло б активніше залучення до урбаністичної тематики дослідників, які б зосереджувалися на проблемних питаннях функціонування міст та володіли розвиненою методологією. Прикладом такого підходу є матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, що відбулася в Рівному у 1993 р., де значна увага була приділена дослідженню міст Волині часів Російської імперії, зокрема їхній типології та діяльності органів міського самоврядування в Дубні та Рівному. Натомість, щодо інших міст Правобережжя, інтерес науковців зосередився переважно на Вінниці [5, с. 133].

Дисертаційне дослідження О. Прищепи, видане окремою монографією, присвячене містам Волині другої половини XIX – початку XX ст. У цій праці авторка намагається переосмислити попередні дослідження та залучити нові джерела для аналізу темпів урбанізації на Волині. Результатом її роботи став висновок про значне відставання розвитку волинських міст порівняно з іншими регіонами Російської імперії. Основна увага в роботі зосереджена на соціальній та етнічній структурі міського населення, а також на впливі соціально-економічних змін пореформеної епохи на становлення ділових центрів Волині. Окремо розглядається ефективність органів місцевого самоврядування в управлінні міським господарством, плануванні та забудові, а також роль громадських організацій та підприємців у формуванні соціального і культурного середовища міст [4].

Історик А. Гуменюк стверджував, що в період 1860–1890-х рр. міста Правобережжя, особливо великі, значно відрізнялися від навколишніх сільських територій своїм культурно-етнічним складом, домінуючою мовою та зверхнім ставленням до сільського населення. У своїх численних працях, присвячених розвитку міст Правобережної України в другій половині XIX – на

початку XX ст., дослідник провів глибокий аналіз факторів, що впливали на зміни в міському суспільстві цього регіону [5, с. 132].

Упродовж останніх років вагомий внесок у дослідження міст Поділля зробив С. Єсюнін, результатом чого стала його дисертація, присвячена соціальній інфраструктурі, адміністративному та економічному потенціалу міст Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX століття. Запозичивши структуру аналізу міст Волині пореформеного періоду, науковець розширив характеристику міського простору Поділля, додавши відомості про вплив військових гарнізонів та транспортних комунікацій, розвиток соціальної інфраструктури з особливою увагою до культурно-освітнього життя, охорони здоров'я, принципів міського планування, благоустрою та організації комунального господарства [2].

Висновки. Таким чином, наявні дослідження повсякденного життя міського населення України кінця XIX – початку XX століття, розкривають складність та багатогранність буденності, її вплив на формування міської ідентичності та поєднання європейських і національних традицій. Водночас, краєзнавчі дослідження міст Волині та Поділля цього періоду, попри окремі цінні праці, часто потребують глибшого аналізу та застосування сучасних методологічних підходів для всебічного вивчення соціально-економічного та культурного розвитку міського простору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вільшанська О. Повсякденне життя міст України наприкінці XIX – на початку XX ст.: європейські впливи та українські національні особливості. Київ, 2011. 186 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U001884> (дата звернення: 06.04.2025).

2. Єсюнін С. Міста Подільської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна інфраструктура, адміністративний та економічний аспекти. Кам'янець-Подільський, 2011. 232 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U001902> (дата звернення: 06.04.2025).

3. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2009. Вип. 15. С. 46–56. URL: <http://history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/4.pdf> (дата звернення: 06.04.2025).

4. Прищепа О. Міста Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне, 2010. 258 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013511.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 12.04.2025).

5. Прищепа О. Міста Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: сучасний стан досліджень та перспективи вивчення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. Вип. 12. С. 131–139. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/5334/1/Pryshchepa%20Olena.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).

Ширмазанян Софія
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ПЕРШИЙ КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО (1886–1894)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Відновлення української незалежності призвело до початку вивчення тем, що з ідеологічних міркувань цілеспрямовано ігнорувалися або ж зазнавали спотворень радянськими істориками. Однією з них стала постать М. Грушевського як видатного історика та громадського діяча кінця XIX – початку XX ст. та одного із лідерів українського політичного руху. Особливим періодом його життя стали студентські роки в університеті святого Володимира у м. Київ, які справили значний вплив на формування ідейно-світоглядних засад майбутнього науковця та викладача. З огляду на це, вважаємо за необхідне звернутися до особливостей першого Київського періоду діяча (1886–1894 рр.) шляхом аналізу української історіографії.

Аналіз джерел та літератури. Наукова проблема життя та діяльності М. Грушевського, зокрема й у київський період неодноразово ставала об'єктом наукових розвідок вітчизняних дослідників таких як М. Бандрівський [1], Л. Зашкільняк [6; 7], В. Тельвак [8], Л. Винар [5], М. Василенко [3], Я. Верменич [4] та ін.

Метою роботи є визначення особливостей життя та діяльності М. Грушевського під час його перебування у м. Київ упродовж 1886–1894 рр. на основі публікацій українських істориків.

Виклад основного матеріалу. На початку 1990-х рр. було видано низку публікацій, автори яких прагнули «надолужити інформаційний голод українського суспільства» на основі джерел, що стали доступними для вивчення після відкриття архівів. Такі статті носили некритичний характер та були спрямовані на популяризацію постаті діяча, про що свідчить наявність тез про М. Грушевського як «великого українця», «українського фенікса», «славного сина України» та ін. [2, с. 28].

М. Бандрівський зазначив, що любов до предметної старовини у юного М. Грушевського виникла ще під час навчання у Тифліській гімназії, коли він уперше познайомився із працями В. Антоновича на сторінках часопису «Київська старовина». Ці роботи справили на молодого гімназиста сильне враження та спонукали здобути глибокі знання з історії українського народу, що і привело його у лави студентів Київського Університету святого Володимира [1, с. 47].

Проблемі перебування М. Грушевського у м. Київ присвячено одне із досліджень Л. Зашкільняка. Науковець використав низку матеріалів

гімназичного періоду, а також проаналізував його щоденник, що дозволило відтворити світогляд та психічний стан, а також атмосферу, що панувала у навчальному закладі після студентських заворушень 1884 р. та прийняття нового університетського статуту. Дослідник детально виклав вплив цих обставин на постать молодого М. Грушевського. Як стверджував автор, розрада, яку він знаходив у слові Божому, мала значний вплив на формування особистості майбутнього вченого [6, с. 224].

Привертає увагу і монографія В. Тельвака, що написана у співавторстві з польським науковцем Р. Новацьким. На основі аналізу архівних матеріалів, а також наукових та публіцистичних праць М. Грушевського, гімназійних та студентських рефератів, автори змогли простежити його перші кроки в науці. Аналізуючи чинники, що впливали на формування наукових засад М. Грушевського в період його студентства, вчені відзначили постаті В. Антоновича, В. Іконникова та І. Лучинського, що допомогли йому відкрити дослідницькі перспективи різноманітних історіографічних напрямків [8, с. 117].

Показовою є робота Л. Винара, що приділяв увагу життю та науковій спадщині М. Грушевського, зокрема й у Київський період. Вчений відзначив значний вплив В. Антоновича, що звернув увагу на свого найздібнішого учня та став його духовним та науковим провідником. У дослідженні висвітлюється участь студента у гуртку Київської духовної семінарії, де він займався організацією корпоративних зібрань у своєму помешканні, допомагав гуртківцям обирати відповідну літературу та ін. [5, с. 26].

Окремим аспектом розвідки є участь у житті Київської громади. Саме тут відбувалося становлення його організаторських якостей, оскільки почав займатися наданням тем та матеріалів до рефератів, проведенням дебатів, а також намагався обґрунтувати теоретичні засади української пропаганди на селі [5, с. 27].

Розглядаючи студентські наукові дослідження М. Грушевського, М. Василенко звернув увагу на окремі методологічні аспекти. Він зазначив, що перші наукові студії «мають яскраво виражені риси наукової методи, яка потім червоною ниткою проходить крізь усі наукові праці», що з часом і відобразилося у його монографії «Очерк истории Киевской земли ...», що була відзначена золотою медаллю [3, с. 147]. Історіограф відзначив позитивні сторони цієї праці, що була побудована на засадах наукової критики джерел та самостійності поглядів.

Цікаву думку подала Я. Верменич, яка висловила ідею щодо спадкоємності історико-географічного підходу, який спочатку знайшов відображення у роботах М. Костомарова, В. Антоновича, а згодом і у дослідженнях М. Грушевського [4, с. 92].

Важливим аспектом є навчання в магістерії Університету святого Володимира, що стало початковим періодом становлення вченого та часом його підготовки до роботи у Львівському університеті. Основним науковцем, що займався висвітленням цієї проблеми традиційно залишається Л. Зашкільняк, що розглянув життя діяча у період підготовки його магістерської дисертації. Він відзначив значне перевантаження студента науковою працею, оскільки

головними завданнями стала не лише підготовка та захист дисертації, а й завершення видання другого тому документів Барського староства, підготовка лекційних матеріалів та розробка наукових матеріалів до «Записок НТШ» [7, с. 72].

Висновки. Таким чином, проаналізовані нами дослідження дозволяють засвідчити зміщення акцентів у вітчизняній історіографії від поверхової популяризації постаті Михайла Грушевського до аналізу його життєвого шляху та наукової спадщини у перший київський період.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бандрівський М. Археологічні зацікавлення Михайла Грушевського. *Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*. 1994. С. 43–49.
2. Бойко В. Сучасна українська історіографія про Михайла Грушевського – політика. *Науково-історичні читання, присвячені 140-річчю з дня народження М. С. Грушевського*. 2007. С. 27–36.
3. Василенко М. Михайло Грушевський як історик. *Український історик*. 1997. С. 145–156.
4. Верменич Я. Роль М. С. Грушевського у становленні системи регіонально-історичних досліджень в Україні. *Український історик*. 1998. Вип. 2. С. 92–101.
5. Винар Л. Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського. *Український історик*. 1966. Вип. 1-2. С. 15–31.
6. Зашкільняк Л. М. Грушевський у Київському університеті (1886-1894 рр.). Грушевський М. С. Щоденник (1886–1894 рр.). Київ, 1997. С. 222–255.
7. Зашкільняк Л. Не маю інтересу більшого, як добро свого народу. *Пам'ять століть*. 1996. Вип. 2. С. 71–87.
8. Тельвак В. Михайло Грушевський на тлі доби. Дрогобич, 2008. 378 с.

Оніщук Богдан

здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

ВПЛИВ ІДЕЙ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА ТА «БРАТСТВА ТАРАСІВЦІВ» НА РОЗВИТОК САМОСТІЙНИЦЬКОГО РУХУ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Національне відродження України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. перейшло в політичну стадію. Серед української інтелігенції, яка проводила широку культурно-просвітницьку діяльність, переважали ідеї автономії, федеральної єдності з Росією і забезпечення національно-культурних прав українців. У 1890-х рр. серед радикальної молоді поширюються ідеї самостійницького шляху розвитку України, які створили першу громадсько-політичну організацію «Братство тарасівців». Під їх впливом та завдяки ідеям і позиції

М. Драгоманова поступово прагнення самостійності охоплює все ширше коло інтелігенції, групи свідомих робітників та селян.

Аналіз джерел та літератури. Питання розвитку самостійницького руху в суспільно-політичному житті України на сьогодні ще вимагає ширшого висвітлення. Більшість наукової літератури зосереджена на характеристиці лідера самостійників М. Міхновського. Шлях його революційної діяльності, відносини з лідерами українського національно-визвольного руху розкрито в працях Д. Ковальова [1], Ф. Турченка [2], Щур С. [3].

Метою статті є аналіз впливу ідей М. Драгоманова та «Братства Тарасівців» на розвиток самостійницького руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. В 1891 р. на могилі Т. Шевченка у м. Каневі, декілька національно-свідомих студентів засновали таємну організацію «Братство Тарасівців». Біля її витоків стояли київські та харківські студенти: І. Липа, М. Байздренко, М. Базькевич, В. Боровик, Б. Грінченко, М. Міхновський. За два роки діяльність товариства поширилася по всій Україні. Найбільші його осередки були в таких містах: Київ, Харків, Одеса, Полтва та Чернігів. Головою братства був відомий лікар І. Липа. До київського осередку братства належали зокрема, М. Міхновський, В. Шемет та інші. Програмний документ братства був опублікований його головою в львівській газеті «Правда», під назвою «Вірую в молодих українців» («Profession de foi молодых украинцев») в 1893 р. [1, с. 589].

У ньому йшлося про широку політичну автономію України в складі Російської імперії, захист культурних та соціальних прав українського народу [4, с. 66]. Перебудова устрою Російської імперії на федеративний. Ставилося завдання створення в Галичині, що в той час належала до складу Австро-Угорської імперії «оперативної бази» для ефективної роботи в губерніях підросійської України [2, с. 80].

В організації діяло дуже сильне крило, що вважало автономію лиш етапом на шляху до повної самостійності. До цього крила належав і студент юридичного факультету університету ім. св. Володимира Микола Міхновський, який був ознайомлений з працею Ю. Бачинського та наростання самостійницьких ідей у визвольному русі Галичини. Приятелем М. Міхновського був інший член братства Б. Грінченко, який в першій половині 1890-х рр. проводив дискусії з М. Драгомановим як представником «старої» громади. Одне з питань дискусії було про перспективу української літератури. М. Драгоманов виділяв її як складову російської. На противагу йому Б. Грінченко вважав, що українська література незалежна по відношенню до російської і що необхідно позбутися впливів останньої [2, с. 86].

Перебуваючи у братстві М. Міхновський сформувався як переконливий самостійник. Він прагнув справедливого соціально-економічного ладу, побудованого на різних формах власності, всебічного розвитку культури та духовного життя, національного відродження українців. На відміну від попередників, таких як Михайло Драгоманов і Володимир Антонович, він чітко і ясно формулював завдання розбудови незалежної національної Української

держави як гаранта збереження та розвитку нації та дотримання прав людини [1, с. 54].

Братство займало тверду українську національну ідейну основу та виступали проти представників старої громади, яке було аполітичним та прийняли європейську культуру за свою. Гаслом організації був наказ Т. Шевченка «і чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь...» [1, с. 590].

У Шевченковій творчості М. Міхновський вбачав могутню ідейну зброю для визволення української нації, трактував Шевченка як символ політики українства. Також М. Міхновський виступав проти революційного студентства, що було натхненне ідеями світового соціалізму та великої всеросійської революції і які мали на меті автоматично визволити Україну. На думку М. Міхновського не потрібно йти українцям за ідеями московських революціонерів, тому що вони хочуть українські національні інтереси замінити своїми. Багатьом здавалося ці погляди такими, про які не можна було говорити або трохи дивакуватими [3, с. 15].

Через широко розгорнуту роботу «Братство» у 1893 р. було ліквідоване царською жандармерією. Але більшість з учасників організації були вірні своїй присязі упродовж життя. Серед них варто виділити М. Міхновського та В. Шемета [1, с. 53].

Висновки. Таким чином, самостійницькі ідеї почали утверджуватися в радикальному молодіжному середовищі в підросійській Україні в запереченні аполітичності лідерів українського національного руху другої половини XIX ст. Значний вплив на погляди товариства «Братство Тарасівців» щодо необхідності самостійного розвитку України відіграли дискусії з М. Драгомановим щодо автономізму та погляди галицьких політиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальов Д. Шлях революціонерів-самостійників: Конрад-Віктор Зіллиаскус і Микола Міхновський: *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 52 С. 52–55 URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kovalov_Denys/Shliakh_revoliutsioneriv-samostiinykiv_Konrad-Viktor_Zilliakus_i_Mykola_Mikhnovskyi/ (дата зверення 20.04.2025).
2. Турченко Ф. Г. Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя): *Український історичний журнал*. 2013. № 2. С. 74–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2013_2_5 (дата зверення 21.04.2025).
3. Щур С. Україна терористична: «Оборона України» та Микола Міхновський. 2013. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/16/130770/> (дата зверення 18.04.2025).

Ткачук Андрій
здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ НА ТЕРЕНАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905 Р.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У контексті сучасного державотворення та становлення громадянського суспільства в Україні, актуалізується потреба глибокого осмислення історичного досвіду міжетнічних і міжконфесійних взаємодій на теренах нашої держави. Комплексне дослідження історії України у взаємозв'язку з минулим інших народів є визначальною передумовою для утвердження толерантності та консолідації демократичних інститутів. Особливої значущості набуває вивчення зазначених питань у регіонах із високою концентрацією національних та релігійних меншин, зокрема єврейської спільноти, оскільки аналіз політики імперської влади щодо них залишається предметом подальших наукових дискусій та потребує узагальнень.

Аналіз джерел та літератури. На жаль, проблеми єврейських погромів, які здійснювались в різні періоди, в тому числі й під час революції 1905–1907 рр., не належить до популярних дослідницьких тем. Одним із небагатьох дослідників проблеми є М. Гаухман [1; 2], що звертався до аналізу преси революційного періоду, на сторінках якої описували хід подій, а також аналізував російську національну політику щодо євреїв Правобережжя. Дослідженням причин погромів займався І. Омелянчук [3].

Метою роботи є визначення причин та аналіз особливостей єврейських погромів на теренах Правобережної України в період революційних подій 1905 р.

Виклад основного матеріалу. Єврейське національне питання уперше постало на міжнародній арені в епоху націоналізму, що була започаткована подіями Великої французької революції (1789–1799 рр.). Оскільки у Російській імперії діяло виключне законодавство щодо євреїв, це створювало умови нерівноправності порівняно з іншими народами. Запровадження смуги осілості створювало додаткові проблеми. Від моменту поширення ідей націєтворення в ХІХ ст., актуальність пошуку місця представників єврейської національності у Російській імперії переростає у політико-правову площину, та стає новим викликом для влади [2, с. 167].

Поглиблення кризових явищ в усіх сферах життя, що створювали революційну ситуацію, спонукали представників влади шукати у цьому винних. Найчастіше вибір впадав на єврейство, заможна частина якого активно займалося торгівлею, орендними операціями, банківською діяльністю, хоча й обмежено, але могли здобувати освіту у вищих навчальних закладах. Але ключовою ознакою «іншості» залишалося іудейське віросповідання. Християнське населення, що перебувало у порівняно гіршому становищі,

отримало «можливість» висловити своє незадоволення шляхом вчинення погромів. Один з наймасовіших із них співпав із часом видання маніфесту 17 жовтня 1905 р., та прокотився смугою осілості, набувши поширення на Правобережній Україні [1, с. 25].

Офіційною причиною погромів, на офіційному рівні, було визнано «революційність» представників єврейської меншини. Така ситуація виникла через неправомірне ототожнення революціонерів та єврейської молоді. Опозиція заперечувала тезу щодо того, що організація погромів здійснювалася владою задля отримання підтримки населення. М. Гауфман вказує на подібний сценарій організації погромів, які зазвичай тривали три дні після початку проведення маніфестацій на підтримку царя, а потім одразу припинялися [1, с. 26].

І. Омелянчук наводить інші причини організації погромів. Зокрема, на підставі аналізу матеріалів тогочасної преси, він відзначив стійкі антисемітські настрої, що знайшли вияв серед християнського населення в межі смуги осілості, і в основному підкріплювалося безпідставними аргументами. Так, на Волині під впливом чуток про те, що «євреї будуть бити християн», цілі повіти озброювалися підручними засобами та сторожували околиці своїх населених пунктів. Під час жовтневих подій 1905 р. набули поширення тези щодо спалення євреями Голосіївського монастиря та фізичне знищення його ченців. Навіть спростування, що були розклеєні по місту, не змогли покращити наявний стан речей [3].

Каталізатором суспільного вибуху став маніфест 17 жовтня 1905 р., що виявився досить несподіваним для представників опозиції та місцевої влади, оскільки передбачав надання населенню громадянських свобод. Його прийняття тлумачилося членами радикальних партій як заклик до остаточного знищення імператорської влади, що спонукало їх розпочати революційні демонстрації. Київ, як центр Правобережжя, не лишився осторонь протесних акцій. На вулицю з вимогами відновлення «законності і порядку» вийшла і значна частина міщан, добробут яких, внаслідок революційних подій, стрімко погіршився. Свого піку невдоволення досягло 18 жовтня 1905 р., коли демонстрація вирушила до будинку Київської міської Думи. І. Омелянчук у своїй статті спирається на спогади київського монархіста В. Шульгіна. Він згадує про те, що під час однієї з протесних акцій, царська корона, яка була укріплена на балконі, упала, і народ почав звинувачувати у цьому євреїв. До цього додалося і знищення та пошкодження царських портретів. Один із євреїв сказав: «Тепер я цар». Хоча згодом було встановлено участь у таких діях не лише євреїв, проте обурення, що було викликане образою віроповідданських почуттів, спрямували проти єврейського населення, роль якого у подібних акціях була особливо помітною, що посилювало антисемітські настрої суспільства, та призвело до початку погромів [3].

У спогадах Н. Суровцової ретельно описуються події, що відбувалися в Умані в період революції і стосувалися єврейського населення. 21 жовтня 1905 р. у місті склалася така ситуація: народ ішов головною вулицею міста, урочисто несучи портрет Миколи II, а ті, хто йшов наприкінці ходи, вчиняли погроми та знищували майно, що належало євреям. Тих, хто здійснював відверту агітацію проти таких дій заносили в «чорний список» погромників.

Перелякані євреї рятувалися у православних священників, а також ставили на вікна ікони. У контексті зазначеного, варто сказати про байдужість поліції, яка нічого не робила для вирішення ситуації. Наступного дня, за порадами місцевої влади, єврейське населення вирішило провести патріотичну маніфестацію з несенням портрету імператора та сувоїв Тори. Однак натовп селян, що прямував до міста, прорвав поліційну варту та розгромив нову частину міста [4, с. 25].

19 жовтня відбувся погром у Кам'янці-Подільському, а 21 жовтня – у Вінниці. У обох містах відбулися маніфестації, що були організовані гімназистами та студентами училищ, з яких переважну більшість становили євреї. Під час зібрань на них кинувся озброєний натовп, що став громити єврейські лавки та будинки. Війська, які перебували у цих містах, або ж робили вигляд, що вдавалися до зупинки погромів, або ж самі нападали на євреїв [1, с. 27].

Висновки. Отже, аналіз наявної історіографії щодо подій після оприлюднення Маніфесту 17 жовтня 1905 р. засвідчує, що антисемітські настрої в Російській імперії, підживлювані соціально-економічними чинниками та провокаціями, вибухнули хвилею погромів, спрямованих проти єврейського населення, особливо в межах Правобережної України. Бездіяльність або навіть пряма участь військових у насильстві лише поглиблювала кризу між владою та єврейською громадою, демонструючи системну проблему нездатності держави гарантувати безпеку своїм національним меншинам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаухман М. Єврейські погроми на Правобережній Україні в жовтні 1905 р. (за матеріалами київської преси). *Історичні записки*. 2010. С. 25–31.
2. Гаухман М. Російська національна політика щодо єврейського питання в Правобережній Україні (1905–1914 рр.). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. Вип. 19. С. 166–177.
3. Омелянчук І. Кривавий жовтень 1905 року: сплановане насильство чи стихійний вибух. URL: <http://personal.in.ua/article.php?id=361> (дата звернення: 25.04.2025).
4. Суровцова Н. Спогади. Київ, 1996. 432 с.

Олійник Родіон

здобувач 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

СТАНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ З НІМЕЧЧИНОЮ У 1917–1918 РР.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Українська Центральна Рада на шляху свого державного становлення і міжнародного визнання проводила активну дипломатичну діяльність. У надзвичайно складних

умовах Першої світової війни, революційних перетворень та війни з більшовицькою Росією наприкінці 1917 р. було проведено низку переговорів з країнами Антанти. Однак, зазнавши в цьому напрямку невдач, представники УНР були запрошені на переговори в Брест-Литовський, де змогли налагодити дипломатичні стосунки та підписати договір.

Аналіз джерел та літератури. Події Української національної революції, державотворення та проведення міжнародної діяльності УЦР привертають увагу багатьох істориків. Питання дипломатичних відносин з Німеччиною висвітлив у своїх працях науковець П. Гай-Нижник [2]. Складну роботу українських дипломатів у Бресті у 1918 р. представили у своїй статті І. Дацьків та М. Полич [3]. Подальше становлення відносин з Німеччиною у добу гетьманату розкрила у своїх працях Л. Вовчук [1].

Метою статті є аналіз зусиль українських політичних діячів з метою встановлення дипломатичних відносин з Німеччиною.

Виклад основного матеріалу. На початку 1918 р. Україна перебувала у скрутній військово-політичній ситуації. Війська більшовицької Росії швидко наступали в напрямку Києва з півночі та північного сходу. Керівники УНР за таких умов намагалися знайти допомогу ззовні. Переговори з представниками Антанти заходили у безвихідь, як і з польськими та чесько-словацькими збройними формуваннями в Україні. Тому українська дипломатія звернула свої погляди до Центральних держав. Цього також прагнула Австро-Угорщина та Німеччина. У кожній країні були свої розрахунки, які спонукали їх до контактів, але саме Українська Народна Республіка потребувала як негайного миру, від якого безпосередньо залежало питання її існування, так і термінового здобуття союзника у боротьбі за звільнення власної території. [2, с. 46].

4 грудня 1917 р. керівники УНР надіслали своїх представників на Румунський і Південно-Західний фронти з метою укласти там перемир'я, а вже 7 грудня 1917 р. Ставка командування німецькими військами на Східному фронті отримала повідомлення, що Центральна Рада визначилась у конкретизації своєї мирної програми. 9 грудня 1917 р. на місце проведення переговорів про перемир'я для «консультативної участі» виїхало три представники УНР. Незабаром, 11 (24) грудня 1917 р., уряд УНР надіслав до представників Центральних держав ноту за підписами В. Винниченка та О. Шульгіна з проханням вступити до мирних переговорів у Бересті. Очолював делегацію В. Голубович, а до складу увійшли: О. Севрюк, М. Любинський, М. Полоз, М. Левитський, С. Остапенко. Після призначення В. Голубовича головою Ради народних міністрів УНР, через що той був змушений повернутися до Києва, дипломатичну місію Центральної Ради очолив О. Севрюк [3, с. 37].

Для того, щоб дотриматись норм міжнародного права німці спонукали українців до проголошення незалежності, запевнивши, що Німеччина «завжди буде готова офіційно визнати незалежність України» і спонукатиме до такого ж

кроку своїх союзників. Після ухвалення IV Універсалу й проголошення самостійності УНР 9 лютого 1918 р. було підписано Берестейського мирний договір [2, с. 50].

Підписавши договір, для Німеччини основним було отримати українське продовольство. Однак для цього треба було звільнити Україну від більшовицьких військових формувань. Україна в свою чергу, мала потребу в промислових виробках і устаткуванні. Проте найважливішою для України була підтримка з боку Центральних держав у протистоянні з більшовицькою Росією та зміцнення української незалежності [2, с. 38].

З приходом до влади в Україні 29 квітня 1918 р. гетьмана П. Скоропадського, одним з основоположних напрямів його зовнішньополітичної діяльності стала співпраця з країнами австро-німецького блоку, яка впливала з потреби домогтися здійснення положень Брестського миру – практично єдиного на той час міжнародно-правового акту України, завдання підтримання лояльності до гетьманату австро-німецької окупаційної влади, від якої вирішальною мірою залежала зовнішня безпека держави, а також однотипності певних засад внутрішньополітичного ладу з монархічними режимами Німеччини й Австро-Угорщини. «Відносини з цими країнами були основними питаннями не лише нашої закордонної політики, але й питаннями нашого існування як держави», писав голова міжнародного відомства гетьманату Д. Дорошенко у 1918 р. [1, с. 30].

Відносини між Україною, Німеччиною й Австро-Угорщиною здійснювалися шляхом двосторонніх дипломатичних відносин на рівні послів. Така співпраця продовжувалась до поразки цих країн у Першій світовій війні у листопаді 1918 р.

Висновки. Аналіз складної ситуації, в яку потрапила УЦР у зв'язку з більшовицьким переворотом в Росії та розв'язаною ними війною проти УНР вказує на необхідність проведення значної дипломатичної роботи з пошуку міжнародної підтримки УНР. Найбільш оптимальним союзником в тих умовах виявилися Центральні країни, що зумовило підписання УНР з Німеччиною взаємовигідного договору.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Вовчук Л. Відносини України з Німеччиною та Австро-Угорщиною за часів гетьманства П. Скоропадського. *Історичний архів*. Вип. 19. С. 29–34.
2. Гай-Нижник. Встановлення дипломатичних відносин України з Німеччиною: рік 1918-й. *Україна та Німеччина у європейській спільноті: історія та сучасність: зб. статей*. Київ: Прометей, 2021. С. 45–64.
3. Дацків І., Полич М. Брест-литовський мир 1918 року та українсько-німецькі відносини. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. № 27(2022). С. 34–39.

Скрипник Станіслав

здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Максимов О. В.**)

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ 1920-Х РОКІВ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Після втрати державності унаслідок поразки визвольних змагань 1917–1921 рр., українська еліта опинилася в еміграції. Попри несприятливі політичні обставини, вона намагалася зберегти державницьку ідею та підтримати міжнародну увагу до українського питання. Проблема полягає у вивченні того, якими методами та засобами українські політичні діячі в еміграції 1920-х рр. реалізовували свою діяльність, яку роль вони відігравали в міжвоєнному світі, і наскільки ефективною була ця діяльність у міжнародному контексті.

Аналіз джерел та літератури. Проблематика політичної еміграції 1920-х рр. висвітлюється в низці праць. Л. Якубова аналізує ідеологічний розвиток політичної думки емігрантів та акцентує на їх прагненні до збереження національної ідентичності [5]. Я. Таравська розглядає причини виникнення української політичної еміграції та її соціально-політичне середовище [3]. О. Токарчук досліджує спроби української еміграції сформувати ефективну модель суспільного устрою у міжвоєнний період [4]. С. Петлюра у своїх працях безпосередньо визначає завдання української еміграції, зокрема збереження людського капіталу та ідеї державності [2]. В енциклопедичній статті Л. Гальчук і М. Гринька подано систематизований огляд діяльності провідних еміграційних структур та діячів [1].

Метою дослідження є аналіз політичної діяльності української еміграції 1920-х рр., виявлення основних напрямів цієї діяльності, її представників, результатів та міжнародного значення.

Виклад основного матеріалу. Після відступу українських військ і падіння держави керівники УНР і ЗУНР опинилися за кордоном і почали створювати уряди в екзилі. Директорія УНР на чолі з Симоном Петлюрою вийшла в польське вигнання у травні 1920 р., спочатку зосередившись у Кам'янці-Подільському, а відтак у м. Тарнів. Тут сформовано «Державний центр» УНР – з урядом, міністрами, військовим керівництвом і інтернованими армійськими частинами. Уже 9 січня 1921 р. Петлюра скликав Раду Республіки – прообраз парламенту УНР в екзилі. Проте після польсько-радянських угод 1920 р. і остаточної поразки національного руху діяльність уряду УНР стала напівлегальною, і значна частина його членів переїхала до Західної Європи. Наприкінці 1924 р. Петлюра перебрався до Парижа, де організував активну інформаційно-видавничу роботу (зокрема видавав урядовий журнал «Тризуб»), а після його політичного вбивства 1926 р. повноваження президента УНР в екзилі успадкував Андрій Лівицький [5, с. 21].

Паралельно в еміграції функціонував уряд ЗУНР. Євген Петрушевич, який протягом 1918–1919 рр. очолював ЗУНР і воював у Галичині з польською агресією, змушений був залишити Західну Україну після приходу польських військ. Уряд ЗУНР діяв у Відні, а згодом – у Берліні, однак після ухвалення Радою послів Антанти рішення передати Галичину Польщі (15 березня 1923 р.) Петрушевич у травні 1923 р. розпустив уряд і ліквідував дипломатичні місії. Таким чином, до 1923 р. формально припинив діяльність екзильний уряд ЗУНР, а його лідери переорієнтувалися на культурно-освітню й громадську роботу в діаспорі [3, с. 4].

Основними країнами політичного перебування української еміграції 1920-х рр. стали сусідні європейські держави. Найчисленнішим був осередок у Польщі, де спочатку інтернували десятки тисяч вояків і цивільних УНР. Офіційний уряд Директорії розмістився в польських містах Тарнів і Ченстохова, куди згодом прибув і Симон Петлюра (25 листопада 1920 р.). Українські вояки та урядовці були розміщені по інтернаційних таборах (Каліш, Александрув, Вадовиці, Стзалково тощо), де зазнавали складних побутових умов («таборовий період» 1919–1924 рр.). За оцінкою на кінець 1923 р., в Польщі перебувало близько 30 тис. українських [5, с. 15].

Головним завданням еміграції було зберегти державницьку ідею і підтримати міжнародну увагу до українського питання. Українські урядовці активно шукали визнання своєї державності та виступали проти присутності радянської України у Лізі Націй. З 1921 р. існувало створене українське «Товариство прихильників Ліги Націй», через яке налагоджувалася співпраця з іншими національними делегаціями. Наприклад, міністр закордонних справ УНР в екзилі Олександр Шульгин понад двадцять років репрезентував інтереси УНР у різних органах Ліги Націй, був керівником української делегації на Першій асамблеї Ліги і постійним учасником форумів Міжнародної унії товариств-прихильників Ліги Націй. Українські дипломати прагнули через особисті зустрічі, меморандуми, офіційні листи та проекти резолюцій інформувати світ про становище України і протидіяти більшовицькій агресії. Значну увагу приділяли темі порушення прав українців у СРСР – від примусових робіт до винищення селянства (Голодомору 1932–33 рр.) [1].

Окрім роботи в Лізі Націй, еміграційні уряди відновлювали контакти з урядами європейських країн і спробували формувати блоки поневолених народів. Так, уряд УНР тісно співпрацював з громадською організацією «Франс-Орієнт», що об'єднувала політиків Франції й країн Східної Європи. У своїй діяльності він підкреслював зв'язки України з державами Кавказу та Середньої Азії – Туркестаном, Грузією, Азербайджаном тощо. Емігранти намагалися показати, що Україна є невід'ємною частиною європейської спільноти та союзом з іншими поваленими імперіями. Наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. урядові представники з-поміж вояків і ветеранів активно співпрацювали з організаціями колишніх армій Денікіна і Врангеля, пропагували ідею продовження визвольної боротьби, хоча на практиці такі ініціативи часто залишалися моральними й інформаційно-пропагандистськими акціями, а не реальними військовими кампаніями [5, с. 28].

Українська еміграція 1920-х рр. була неоднорідною і переживала численні внутрішні протиріччя. По-перше, існували регіональні розбіжності між вихідцями з Наддніпрянщини (УНР) і Галичини (ЗУНР): спадщина Акту Злуки 1919 р. була частково зруйнована взаємною недовірою та конкуренцією, особливо коли ЗУНР у 1919 р. розірвала унію із УНР під тиском польської інвазії. У еміграції це проявлялося в неприязні деяких галицьких діячів до уряду Петлюри (Державного центру в Тарнові).

Попри роз'єднаність, загальна загроза втрати національної справи підштовхувала емігрантів до пошуків співпраці. Як зазначав С. Петлюра, одним із ключових завдань вигнання було збереження й підготовка людського капіталу України – зокрема через організацію освітніх установ для молоді і офіцерських курсів для підготовки майбутніх державних діячів [2, с. 240].

Симон Петлюра, головнокомандувач Армії УНР і голова Директорії, став головною фігурою еміграційного руху. Він очолив перехід до вигнання і створив у Тарнові «Державний центр» УНР, видавав накази українській армії та вів переговори з іноземними партнерами. Петлюра також підтримував Зимові походи армії: наприклад, у травні 1920 р. своєю директивою стимулював Перший зимовий похід.

Ще одна центральна постать – Євген Петрушевич – диктатор і президент ЗУНР (1918–1919). У західноукраїнському вигнанні він опікувався долею Галичини: очолив екзильний уряд ЗУНР (1920–1923 рр.), підтримував зв'язки з Антантою та народами Європи, апелював у зверненнях до союзників із вимогою визнання прав західних українців. Петрушевич категорично відстоював нероздільність усіх українських земель і критикував мирні договори, що передавали Західну Україну під владу інших держав. У своїй діяльності він спрямував зусилля на консолідацію еміграції Галичини й збереження української державно-державницької ідеї на міжнародній арені аж до моменту остаточної втрати національної надії після ліквідації ЗУНР [4, с.18]

Разом із цими лідерами у політичній роботі еміграції брали активну участь і інші діячі – дипломати (А. Шульгин, К. Левицький, М. Майборода тощо), військові (П. Болбочан, В. Омелянович-Павленко), інтелігенти (Ю. Липа, В. Качала та ін.) – які через повоєнний хаос залишилися на чужині та включилися в державницьку діяльність. Всі вони, розпорошені по різних країнах, намагалися підтримувати дух національної ідентичності, обмінюватися інформацією і координувати зусилля в намаганні повернути Україні незалежність. Їхня діяльність і спадщина зберегли безперервність державницької традиції і забезпечили українській справі «голос», який пролунав у міжнародних організаціях і громадській свідомості міжвоєнної Європи.

Висновки. Політична діяльність української еміграції 1920-х рр. мала велике значення для збереження тяглості української державницької традиції. Попри складні умови вигнання, лідери УНР і ЗУНР створили структури еміграційних урядів, організували дипломатичні місії, взаємодіяли з міжнародними організаціями, зокрема Лігою Націй, та прагнули інформувати світову спільноту про становище України. Хоча їхня діяльність не принесла

негайного визнання чи відновлення державності, вона забезпечила історичну пам'ять про українське прагнення до незалежності та стала підґрунтям для подальшої боротьби в наступні десятиліття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нова Україна. Л. І. Гальчук, М. О. Гринько. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. НАН України, НТШ. Київ: Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-72291> (дата звернення: 30.04.2025).
2. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання. Статті. Київ: Дніпро, 1993. С. 231–276
3. Таравська Я. В. Українська політична еміграція першої половини XX століття: причини та умови виникнення. Мелітополь. 2019. С. 2–5. URL: https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/5378/1/16_conf_23.04.19_P.1-страницы-50-55.pdf (дата звернення: 28.04.2025).
4. Токарчук О. У пошуках ефективної моделі державно-суспільного розвитку представниками української еміграції (1920–1930 роки). *Голос України*: газета Верховної Ради України. 10 червня (№ 108). Київ. 2021. С. 18–19.
5. Якубова Л. Політична думка української еміграції 1920-х рр. Наук. зап. ІІІЕНД. 2006. Вип. 32. С. 14–30.

Кравчук Віктор

здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В УМОВАХ КОРЕНІЗАЦІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У 1920–1930-х рр. радянська влада в межах політики коренізації здійснювала українізацію як складову ширшої стратегії модернізації. Це сприяло формальному зростанню культурного і національного життя в УСРР, водночас супроводжувалося ідеологічним контролем, репресіями та політичними обмеженнями. Проблема дослідження полягає в необхідності з'ясувати вплив коренізаційної політики на українську культуру як загалом, так і в окремих регіонах, зокрема на Волині та Житомирщині.

Аналіз джерел та літератури. Різні аспекти теми висвітлені в працях сучасних істориків. Я. Грицак аналізує українізацію як частину національного проєкту модернізації, що був внутрішньо суперечливим [2, с. 219]. Ю. Шаповал досліджує механізми модернізації та водночас підкреслює репресивний характер сталінської політики щодо національних рухів [6, с. 144; 6, с. 221]. Л. Рудницький зосереджується на ідеологічному тиску на культурні процеси [4, с. 61]. Регіональний вимір коренізації розкривається у працях А. Блануци та І. Мельничука, які детально досліджували культурне життя Волині та Полісся [1, с. 35; 5, с. 73].

Мета роботи. Метою даної статті є аналіз впливу політики коренізації на розвиток української культури в 1920–1930-х рр., із урахуванням загальноукраїнського та регіонального аспектів.

Виклад основного матеріалу. УСРР активно впроваджувала політику українізації з 1923 р., коли було прийнято постанову про використання української мови в державних установах, освіті, друкованих виданнях. Значних успіхів досягнуто в розбудові україномовної освіти, театру, преси, видавничої справи.

Особливо показовим є розвиток українського театру, зокрема діяльність Леся Курбаса й театру «Березіль», який став не тільки осередком мистецтва, а й ідейним центром культурного оновлення [3, с. 97]. Курбас у своїх листах і працях наголошував на необхідності поєднання національної традиції та авангардного мистецтва, підкреслюючи значення культурного самовираження в умовах радянської модернізації.

Успіхи українізації мали й регіональний вимір. Зокрема, на Волині та Житомирщині активно впроваджували українську мову в навчальні заклади, відкривалися педагогічні курси, бібліотеки, гуртки народної творчості. Як зазначає І. Мельничук, у Житомирі в 1920-х рр. зросла кількість україномовних шкіл, діяли культурно-освітні товариства, драматичні гуртки, аматорські колективи [5, с. 73].

Разом із тим, українізаційна політика не була послідовною. Наприкінці 1920-х рр. розпочався процес централізації та русифікації. У другій половині 1930-х рр. політика коренізації фактично була згорнута. Репресії проти української інтелігенції, ліквідація культурних організацій, цензура та переслідування діячів призвели до втрати багатьох досягнень. Представників «розстріляного відродження» було репресовано або знищено.

Висновки. Політика коренізації в УСРР у 1920–1930-х рр. відіграла значну роль у розвитку української культури. Вона сприяла активізації діяльності національної інтелігенції, розвитку освіти, театру, літератури та видавництва. На регіональному рівні, зокрема на Волині та Житомирщині, також спостерігалось культурне піднесення. Проте наприкінці 1930-х рр. політика була згорнута, що призвело до масових репресій і згортання культурних ініціатив. Попри це, результати періоду коренізації стали важливою основою для збереження української ідентичності в подальшому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Блануца А. Культурне життя Волині у 1920–30-х рр. Житомир: Волинь, 2005. 164 с.
2. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
3. Курбас Л. Театральні листи. Київ: Мистецтво, 1994. 284 с.
4. Рудницький Л. Українська культура в умовах радянської політики: Нариси. Львів: Інститут українознавства, 1999. 280 с.
5. Мельничук І. Історія Житомирщини в ХХ столітті. Житомир: Полісся, 2002. 212 с.
6. Шаповал Ю. Україна 1920–1930-х років: радянська модернізація та сталінський терор. Київ: Основи, 2011. 352 с.

Красна Вікторія
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПАРТІЇ В УСРР В ОСВІТНІЙ СФЕРІ У 20-х РР. ХХ СТ.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Досвід, який набуло людство у процесі своєї історії є ключем до вирішення низки суспільних проблем. У свою чергу, освітня сфера, що є його носієм, виступає елементом формування державної культури, особистісного світогляду, а також мовних пріоритетів нації. Сучасна ситуація, коли під впливом прагнення подолати колоніальне минуле, до якого має відношення і російська мова, українська держава проводить політику, що спрямована на впровадження державної мови у закладах загальної середньої освіти навіть під час перерв, спонукає нас звернутися до історичного досвіду українізації в цій сфері, що мав місце у 20-х рр. ХХ століття.

Аналіз джерел та літератури. На сучасному етапі проблема політики більшовицької партії в УСРР в освітній сфері у 20-х рр. ХХ ст. активно вивчалася низкою вітчизняних науковців. Так, В. Кузьменко аналізувала роль партійних установ у процесі українізації освітньої сфери [3], О. Мушка досліджувала діяльність Наркомосу УСРР щодо українізації шкільної освіти [5], Т. Куліш зверталася до основних причин, проблем та шляхів реалізації цієї політики [4], Ю. Клименко [2] та О. Ніколіна [6] розглядали загальні аспекти українізації загальноосвітньої школи в окреслений період.

Метою роботи є аналіз особливостей політики більшовицької партії в УСРР в освітній сфері у 20-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок 1920-х рр. позначився тим, що під контролем більшовиків опинилася більша частина території сучасної України. Проте, політика «воєнного комунізму», що була ними запроваджена, не сприяла здобуттю активної підтримки серед українського населення. Для того, щоб отримати лояльність усіх суспільних верств тогочасного суспільства, а також виявити патріотично налаштованих осіб, що могли чинити опір поширенню більшовизму, радянські ідеологи вдалися до проведення політики коренізації.

Причинами її здійснення стали не лише внутрішньополітичні чинники, а й зовнішні. Зокрема, СРСР прагнув сформувати позитивний імідж на міжнародній арені та засвідчити те, що він реалізує право націй на самовизначення, а також залучитися підтримкою українців, що перебували в еміграції та на територіях, що перебували поза межами Радянського Союзу, щоб у подальшому реалізувати свої експансіоністські наміри [1].

У квітні 1923 р. під час XII з'їзду більшовиками було проголошено політику «коренізації», що передбачала розвиток національної культури, висування до партійного керівництва представників корінного населення, впровадження рідної мови. На теренах УСРР цей процес отримав назву «українізація» та охопив навіть території, що не входили до її складу – Північний Кавказ та Кубань [1].

Однією з перших сфер, які охопила коренізація стала освіта. Саме упродовж 20–30-х рр. українська школа стала набувати якісно нової ролі у житті суспільства, що сприяло розвитку не лише національної освіти, а й освіти усіх етносів, що населяли територію УСРР. Партійні установи України почали активно займатися висуванням та підбором кадрів для шкіл, випуском підручників та навчальних матеріалів задля того, щоб перетворити українську мову на інструмент комуністичної освіти дітей представників робітничого класу [3, с. 242].

О. Мушка, аналізуючи звітні дані за 1923 р. вказує, що політика Народного комісаріату освіти УСРР сприяла збільшенню чисельності українських шкіл. Упродовж одного року у кожній школі республіки вдалося запровадити викладання української мови. Проте, суттєвою проблемою, що поставала перед державою, була нестача педагогічних кадрів, а також викладання у вищих навчальних закладах, що здійснювали їх підготовку, лише окремих предметів українською мовою. Саме тому було прийнято рішення щодо обов'язкової здачі усіма випускниками інститутів народної освіти іспиту з української мови [5, с. 6].

Т. Куліш характеризує процес українізації освіти за такими рисами: послідовність, планомірність та високі темпи. Яскравим свідченням цього є статистичні матеріали, які подаються у її праці: якщо станом на 1923 р. повністю українськими було майже 60% шкіл, то на початку 1927 р. цей показник становив понад 80%. У решті шкіл викладання здійснювалося мовами народів, що населяли терени України. Як зазначає дослідниця, проведення політики українізації мало суттєвий вплив на розвиток україномовного шкільництва. Особливо позитивним явищем було те, що вона сприяла відродженню української мови, що становила основу народу, та становище якої в період царизму було зведене до рівня «сільської говірки» [4, с. 66].

Вкрай негативною тенденцією, що гальмувала українізацію загальноосвітньої школи стало небажання окремих партійних керівників завершувати ведення діловодства російською мовою. Численними ставали тези щодо того, що партія вимагає української мови, однак сама провадить все російською, а також щодо того, що українську мову ввели у школу задля заспокоєння інтелігенції [6, с. 42].

Наприкінці 20-х рр. спостерігається суттєве загальмування у здійсненні політики українізації. Офіційно такий стан справ почав пояснюватися як небезпека «націонал-ухильництва та націоналізму», що нібито стала загрожувати державі. Рішення партії, що стосувалися цього процесу все частіше здавалися непослідовними та половинчастими, що призводило до посилення незадоволення такою політикою та початків виступів проти

коренізації. В деяких містах поступово українську мову переставали вивчати взагалі, повністю переходячи на російську. Подібне виправдовувалося необхідністю зміцнення пролетарського інтернаціоналізму, що передбачало залучення інших народів до російської культури [2, с. 86].

Висновки. Отже, проведена у 1920-х рр. політика українізації в УСРР, що була інструментом більшовицької влади для зміцнення свого становища та формування позитивного іміджу, мала неоднозначний характер. Попри значні успіхи у розвитку україномовної освіти та національної культури, внутрішні суперечності та згортання політики наприкінці десятиліття засвідчили її залежність від політичної сфери, що зрештою знівело всі здобутки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 101 рік тому більшовики з Москви запустили політику «українізації», щоб зміцнити свою владу в Україні. А коли вона почала загрожувати режиму, її прихильників заслали в табори і розстріляли. URL: <https://babel.ua/texts/58047-sto-rokiv-tomu-bilshoviki-z-moskvi-zapustili-politiku-ukrajinizaciji-shchob-zmicniti-svoyu-vladu-v-ukrajini-a-koli-vona-pochala-zagrozhuvati-rezhimu-jiji-prihilkiv-zaslali-v-tabori-i-rozstrilyali> (дата звернення: 03.05.2025).
2. Клименко Ю. Питання українізації та есперантизації в історії вітчизняної освіти (20-ті – початок 30-х років XX століття). *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2017. Вип. 159. С. 84–89.
3. Кузьменко В. Українізація шкіл України в 20-30-х роках XX століття. *Педагогічний альманах*. 2020. Вип. 44. С. 241–248.
4. Куліш Т. Українізація шкільної освіти в період національного відродження 20-х років XX ст.: причини, проблеми, шляхи реалізації. *Історико-педагогічний альманах*. 2010. Вип. 2. С. 64–67.
5. Мушка О. Діяльність Наркомосу УСРР щодо українізації шкільної освіти у 1919-поч. 30-х рр. XX ст. *Педагогічні науки*. 2010. С. 4–9.
6. Ніколіна І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. Вінниця, 2013. 208 с.

Колосович Валерія

здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

АДВОКАЦІЯ УКРАЇНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ МІЛЕНИ РУДНИЦЬКОЇ)

Постановка проблеми. Російсько-українська війна нагадала нам про важливість представництва нашої держави на міжнародній арені, адже зараз ми стикаємось з проблемою донесення правдивої інформації про військові злочини, протистояння поширенню ворожої пропаганди. Для того аби провадити цю роботу ефективно, варто звернутись до успішного досвіду

минулого. Одним з таких прикладів є діяльність однієї з найактивніших громадсько-політичних діячок ХХ ст., а також ідеолога українського жіночого руху на західноукраїнських землях, Мілени Рудницької, яка брала активну участь у захисті та відстоюванні прав українського народу.

Аналіз джерел та літератури. На жаль, адвокаційна діяльність М. Рудницької на міжнародній арені у повоєнний період є недостатньо вивченою на сучасному етапі. Окремих аспектів її участі у захисті українських інтересів торкаються у своїх публікаціях Ю. Юрків [6] та Ю. Громик [2], висвітлюючи виступи діячки на міжнародній арені стосовно «українського питання» та підготовки резолюції до Ліги Націй щодо Голодомору 1932–1933 рр. Цінним є збірник текстів документів, статей та листів самої активістки, що був упорядкований М. Дадюк та М. Богачевською-Хом'як [5].

Метою роботи є дослідження вкладу М. Рудницької у розвиток українського міжнародного представництва, аналіз використаних нею стратегій.

Виклад основного матеріалу. М. Рудницька є однією з найяскравіших постатей в українському жіночому русі ХХ ст. Будучи відомою громадською і політичною діячкою, публіцисткою, вона досягла значних успіхів не лише у цих сферах, а й у міжнародному представництві, гідно репрезентуючи українську проблему на міжнародній арені.

Вміння конструктивно та аргументовано висловлювати власну думку, а також наявність досвіду у жіночому представництві дозволив їй у 1927 р. стати активною учасницею засідань УНДО, що на той період було найбільшою українською політичною партією Польщі. За підсумками тривалих дискусій усередині об'єднання, що стосувалися участі жінок у політичному житті, М. Рудницька стала депутаткою польського сейму, де вона одразу ж взялася відстоювати українські інтереси. Показовим став захист активісткою молоді Станіслава, яка вирішила не брати участь у одному з польських національних свят, відповіддю на що стало закриття україномовної гімназії. Діячка пояснювала такий вчинок реакцією на накази шкільної влади, та зосереджувала увагу на нерозумінні поляками становища української молоді, що відстоювала право навчатися рідною мовою та святкувати власні свята [5, с. 444].

Такий стан справ був першопричиною того, що М. Рудницька стала активною захисницею українських гімназій, які польська адміністрація прагнула закрити, а також критиком чинної шкільної програми, що знайшло висвітлення у її доповідях та промовах. У них вона визнавала той факт, що влада не бачить в українцях окремої нації зі своєю культурою та політичною мотивацією. Тому ще одним пріоритетним напрямком діяльності активістки став захист прав української мови та здійснення заходів проти впровадження двомовної освіти, яка на практиці була польськомовною [5, с. 537].

Усвідомивши рівень своїх можливостей, після отримання посади посла Сейму, вона вирішила відстоювати українські інтереси на міжнародній арені. Намагаючись підняти «українське питання», яке на теренах повоєнної Європи втратило актуальність, М. Рудницька на травневій сесії Ліги Націй, що відбулася 1931 р. у Женеві, зауважила про недотримання іншими державами своїх міжнародних зобов'язань щодо нього, а також звернула увагу світової

громадськості на політику СРСР щодо національних меншин. На жаль, історична ситуація, що склалася у Європі у повоєнний період, не дозволила вирішити цю справу, але привернення уваги провідних держав світу, засвідчило необхідність продовжувати боротьбу за українську автономію [6, с. 50].

Ще однією проблемою українського народу, що набула розголосу на міжнародній арені, став Голодомор 1932–1933 рр., що охопив терени Наддніпрянської України та був штучно організований радянською владою. Активістка не могла стояти осторонь такої трагедії та крім організації допомоги голодуючим, намагалася репрезентувати цю трагедію світовому співтовариству. На Конгресі меншин у Берні їй вдалося поставити це питання на порядок денний, завдяки парадоксальній ситуації. Задля уникнення обговорень антисемітських законів, представники нацистської Німеччини зголосилися підтримати ініціативу. Успішний виступ дипломатки мав успіх, за підсумками якого конгресом було ухвалено резолюцію до голови Ліги Націй, із закликом на підтримку жертв трагедії [2, с. 167].

У документі висловлювалося сподівання щодо того, що Ліга Націй відреагує на факт Голодомору та вчинить певні дії стосовно радянського уряду. Проте, реакція впливової на той час міжнародної організації була кардинально іншою: вона вирішила передати цю справу на розгляд Міжнародного Червоного Хреста, що лише запропонував своє посередництво при наданні індивідуальної допомоги. 2 вересня 1933 р. лідерами західноукраїнської громадськості було вирішено надіслати листа, в якому від імені голодуючих висловили прохання щодо висунення на порядок денний вимоги щодо припинення «голодової політики» урядом Радянського Союзу. Проте вступ СРСР до Ліги Націй перекреслив усі попередні зусилля. Від імені української делегації М. Рудницька протестувала проти такого рішення, та оперувала тим фактом, що керівники організації сідають за один стіл із вбивцями. І хоча спроба надати реальну допомогу тим, хто потребував підтримки та зерна зазнала невдачі, проте факт розгляду цієї справи став моральною перемогою активістки та тих, чиї інтереси вона захищала [1].

Наступною сторінкою адвокаційної діяльності М. Рудницької стало її представництво в Українській національній раді, що розміщувалася в Швейцарії. Саме за її участі було засновано Український допомоговий комітет, діяльність якого під час Другої світової війни дозволила виїхати із Чехословаччини до країн Західної Європи понад 500 українським родинам [3].

Після переїзду до Сполучених Штатів Америки, діячка продовжувала відстоювати проблеми українського народу, що перебував під владою більшовиків. Зокрема, вона збирала та інформувала світову громадськість про 27 тисяч українців, що були закатованими чекістами. Чималого резонансу отримало видання її книжки «Західна Україна під більшовиками», в якій детально описано злочинну діяльність комуністів, з метою ознайомлення американців із політичною дійсністю в СРСР [4].

Висновки. Таким чином, діяльність Мілени Рудницької стала вагомим внеском у репрезентацію українських національних інтересів на міжнародному рівні, охоплюючи ключові аспекти освітньої політики, збереження національної

ідентичності та висвітлення трагедії Голодомору. Її послідовна адвокаційна робота відіграла значну роль у актуалізації українського питання в міжвоєнній Європі та сприяла підтримці національної свідомості українців, які перебували на еміграції та в умовах політичної несвободи, в умовах радянської імперії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агентка змін: чого ми можемо навчитися в Мілени Рудницької? URL: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/chogo-my-mozhemo-navchitysya-v-mileny-rudnytskoi.html> (дата звернення: 23.04.2024).
2. Громик Ю. Мілена Рудницька: справа Голодомору в Україні на міжнародній арені. *Матеріали X Всеукраїнської студентської науково-технічної конференції*. 2017. Вип. 2. С. 167–168.
3. Жінка проти системи: *modus operandi* Мілени Рудницької. URL: <https://tyzhden.ua/zhinka-proty-systemy-modus-operandi-mileny-rudnytskoi/> (дата звернення: 23.04.2024).
4. Мілена Рудницька – гідна донька великої культурної нації. URL: <https://uain.press/blogs/milena-rudnitska-gidna-donka-velikoyi-kulturnoyi-natsiyi-1293942> (дата звернення: 23.04.2024).
5. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи / за ред. М. Дадюк та М. Богачевської-Хом'як. Львів, 1998. 844 с.
6. Юрків Ю. Українські жіночі організації Східної Галичини в міжнародному жіночому русі (1917–1939 рр.). *Україна – Європа – Світ*. 2008. Вип. 1. С. 48–53.

Коцюба Катерина

здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1941–1944 РР.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Період Другої світової війни в історії західноукраїнських земель є надзвичайно складним і трагічним, позначеним зміною кількох окупаційних режимів, активізацією національно-визвольного руху та глибокими соціальними трансформаціями.

Аналіз джерел та літератури. Тема суспільно-політичних процесів у Західній Україні в період 1941–1944 рр. є об'єктом пильної уваги істориків, політологів і соціологів. І. Патриляк [3] та В. Сергійчук [4] зосереджуються на аналізі ролі українського визвольного руху, функціонуванні нацистської окупаційної адміністрації, а також соціальних трансформацій в умовах війни. Ю. Левченко [1] аналізує особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України. Норман Дейвіс і Їжегож Мотика [2] зосереджуються на аналізі трагічних подій Волинської трагедії, розглядаючи їх у ширшому контексті міжетнічних конфліктів.

Метою статті є характеристика суспільно-політичного життя на західноукраїнських землях у 1941–1944 р. та з'ясування значення національно-визвольної боротьби для подальшого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Після стрімкого наступу німецьких військ влітку 1941 р., західноукраїнські землі опинилися під владою Третього Рейху. Територія була поділена на кілька адміністративних одиниць:

- Дистрикт Галичина (нім. «Distrikt Galizien»), що охоплював території Львівської, Дрогобицької, Станіславівської (сучасна Івано-Франківська) та Тернопільської (крім північної частини) областей. Дистрикт входив до складу польського Генерал-губернаторства з центром у Кракові, яке в свою чергу було адміністративною частиною Рейху;

- Рейхскомісаріат Україна, із центром у місті Рівне, до якого увійшли Волинь, Рівненщина та північна частина Тернопільщини;

- Губернаторство Буковина, яке утворилося на місці Чернівецької області та було повернене до складу Королівства Румунія;

- Закарпатське губернаторство ще з березня 1939 р., коли була ліквідована Карпатська Україна, перебувало під угорською окупацією [1].

Німецька окупаційна влада встановила жорсткий режим, спрямований на експлуатацію місцевих ресурсів та використання людського потенціалу в інтересах Рейху. Проводилися масові арешти та розстріли, насамперед єврейського населення. Українське населення зазнавало утисків у політичній, економічній та культурній сферах. Було ліквідовано українські політичні організації, культурно-освітні установи, обмежено використання української мови.

Німецька адміністрація ставилася до українців з глибоким презирством, вважаючи їх «неповноцінними» людьми. Це ставлення відображалось в політиці щодо місцевого населення: українців розглядали як тимчасових підлеглих, яких можна експлуатувати, але не визнавати їх прав на автономію чи національне відродження. Для німців українці були ресурсом для виконання важких робіт, а не партнерами у створенні незалежної держави. Гітлерівська Німеччина воювала за «життєвий простір», за винищення євреїв і підкорення слов'ян [4, с. 107–108].

Незважаючи на жорстокість окупаційного режиму, на західноукраїнських землях активізувався національно-визвольний рух. Провідну роль у ньому відіграла Організація Українських Націоналістів (ОУН), яка розкололася на дві основні фракції – бандерівців і мельниківців. Найпотужнішою фракцією стала ОУН(б) (бандерівці) на чолі зі Степаном Бандерою, яка орієнтувалася на самостійну Україну і розгорнула збройну боротьбу проти обох окупантів – німецького та радянського. 30 червня 1941 р. у Львові було проголошено відновлення Української Держави, яке, однак, не було підтримано німецькою владою, а багатьох лідерів ОУН(б) було заарештовано. Збройним крилом ОУН(б) стала Українська Повстанська Армія (УПА), яка з осені 1942 р. розгорнула активну боротьбу проти німецьких окупантів, а згодом і проти радянських військ.

Інша фракція – ОУН(м) (мельниківці) на чолі з Андрієм Мельником, яка орієнтувалася на співпрацю з Німеччиною в надії на створення української держави під німецьким протекторатом. Однак, ця співпраця виявилася безрезультатною, а багато членів ОУН(м) пізніше також зазнали репресій з боку німецької влади. Крім ОУН, на західноукраїнських землях діяли й інші політичні сили, зокрема Фронт Української революції (ФУР) та Українська народно-революційна армія (УНРА), а також воїни польської Армії Крайової. Конфлікт між ОУН та АК призвів до взаємних етнічних чисток, які дістали назву Волинської трагедії [2, с. 157].

Німецька окупація призвела до значних соціально-економічних змін на західноукраїнських землях. Було націоналізовано великі промислові підприємства та земельні володіння, які використовувалися для потреб німецької армії та економіки. Впроваджено примусову працю, здійснювалися реквізиції продовольства та майна. Одним із основних елементів політики нацистів було запровадження примусових трудових наборів. Українці, особливо молодь, були змушені працювати на німецькі підприємства, на фермах або в інших сферах економіки, де їх праця експлуатувалася для потреб нацистської Німеччини. Ці трудові набори часто здійснювались із застосуванням насильства, а за відмову від роботи загрожували репресії.

Зменшилась загальна кількість населення (Галичина втратила 22% населення), катастрофічно зменшилась кількість дорослих чоловіків, зросла кількість інвалідів, безпритульних і бездоглядних дітей. Основний тягар утримання сімей ліг на плечі жінок. Війна практично зруйнувала систему медичного забезпечення населення. За роки війни було зруйновано понад 8 тис. шкіл, 151 музей, близько 10 тис. кінотеатрів і клубів, 110 навчальних корпусів вищих навчальних закладів [3, с. 538–540].

З наближенням німецько-радянського фронту німецька окупаційна влада послаблювала свій контроль. Водночас посилювалася боротьба УПА, яка намагалася контролювати території та захищати українське населення від німецьких та радянських військ.

Влітку 1944 р. радянські війська знову зайняли західноукраїнські землі. Для місцевого населення прихід радянських військ мав двоїсте значення: з одного боку, це означало звільнення від нацистської окупації, а з іншого – повернення до радянського тоталітарного режиму, який часто асоціювався з репресіями та жорстоким контролем. Національно-визвольний рух продовжував боротьбу проти радянського режиму, яка тривала до початку 1950-х рр.

Висновки. Суспільно-політичне життя на західноукраїнських землях у 1941–1944 рр. було надзвичайно складним і драматичним. Період німецької окупації позначився жорстоким терором, економічною експлуатацією та спробами знищення національної ідентичності. Водночас активізувався український національно-визвольний рух, який в умовах боротьби на два фронти намагався відстояти право українського народу на самовизначення. Цей період залишив глибокий слід в історії України та визначив подальший розвиток західноукраїнських земель у складі Української РСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України, 1941–1944 рр.: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 153.
2. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Київ: Дух і літера, 2013. 360 с.
3. Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Київ; Ніжин: Вид. ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
4. Сергійчук В. І. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр.: нові документи і матеріали. Київ: Дніпро, 1998. 941 с.

Титюк Олександр

здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

НАЦИСТСЬКА ПРОПАГАНДА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1941–1944)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Пропаганда відома нам з давніх часів, навіть ще до виникнення самого терміну. Вона впливає на будь-які сфери діяльності людей, а також зустрічається нами майже кожного дня. Людина може стати жертвою пропаганди, навіть не бажаючи і не усвідомлюючи цього. Під час війн пропаганда відіграє надзвичайно важливу роль, і є одним із важливих засобів боротьби ворогуючих країн. Гітлерівська Німеччина є яскравим прикладом держави, в якій пропаганда відігравала надзвичайно важливу роль у будівництві нацистської влади. Під час Другої світової війни, після окупації України Німеччиною пропагандистська діяльність мала важливу роль та велике значення для нацистів.

Аналіз джерел та літератури. Пропаганда Третього райху, зокрема й в період нацистської окупації території України стала предметом дослідження у новітній українській історіографії. Так, А. Чайковський розглядає нацистську пропаганду в контексті боротьби окупантів із радянським партизанським рухом [5]. О. Салата висвітлює становлення і розбудову організаційної структури нацистської пропаганди після їхнього приходу до влади у Німеччині [2; 3]. Грідіна І. аналізує вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України в період окупації [6]. «Візуалізацію» нацистської пропаганди – плакатну графіку досліджує О. Маєвський [4]. Загалом тема нацистської пропаганди загалом, й у період окупації України зокрема, перебуває нині в дослідницькому фокусі.

Мета статті – проаналізувати роль пропаганди на території України під час окупації нацистською Німеччиною, визначити структуру

пропагандистських органів. Дослідити методи, які використовувала окупаційна влада.

Виклад основного матеріалу. 20 серпня 1941 р. було створено Райхскомісаріат «Україна», який було утворено за наказом А. Гітлера. Це була основна адміністративно-територіальна одиниця, яка існувала весь період окупації. Після приходу нацистів до влади в Німеччині, було утворено «Міністерство народної освіти і пропаганди» (1933 р.), в 1934 р. «Міністерство науки, виховання і народної освіти», а після початку війни з СРСР було створено Міністерство у справах Східних окупованих областей. По суті «Імперське міністерство народної освіти і пропаганди», яке очолював Й. Геббельс, контролювало всі пропагандистські організації Райху, воно консолідувало всю діяльність, для більшої її ефективності [1].

Після початку Другої світової війни, військова пропаганда, яка здійснювалася в середині країни була під повним контролем, очолюваного Й. Геббельсом міністерства. Тут були зібрані найкращі пропагандистські кадри. Структура міністерства постійно змінювалась, оскільки відбувалось нарощення кількості різноманітних відділів. Утворились відділи пропаганди, радіо, кіно, преси, відділ закордонної преси, літератури тощо [2, с. 103].

Під час просування територією СРСР, у керівництва Німеччини виникає більша необхідність у створенні системи управління цими територіями. Тому у міністерстві Східних окупованих територій було сформовано відділ просвіти і пропаганди. Він і почав відповідати за основні лінії пропаганди та політичних тенденцій на окупованій території. Відділ пропаганди був ефективний для окупованих територій, на яких уже не велись бойові дії, а там де пропагандистську діяльність не могли вести працівники міністерства, передбачалась діяльність військових інформаторів та спеціальних агентів [3, с. 156].

В Міністерстві народної освіти і пропаганди був і спеціальний східний відділ з філіалом «VINETA» (служба пропаганди в східних районах). До його обов'язків входило управління пропагандою у війні з СРСР. Він також мав багато менших відділів. Це були і відділи кінопропаганди, радіопропаганди. Найбільший з-поміж інших був відділ активної пропаганди. Він відповідав за випуск брошур, газет, плакатів та інших засобів пропаганди, які мали безпосередній вплив на населення.

У німецьких документах фігурує підрозділ, що має назву «Україна» («Propaganda-Abteilung U»), він діяв при штабі груп армій «Південь». Дослідник О. Маєвський відзначає, що даному підрозділу підпорядковувались шість відділень. Вони нумерувались відповідно від U-1 до U-6. Цим відділенням пропаганди підпорядковувалися власні окремі філії, що були створені по території всієї Південно-Східної України впродовж 1942 р. [4].

Після того, як загострилася ситуація на фронтах, план блискавичної війни не досяг успіху, з літа 1942 р. особливо активно почалась підготовка пропагандистів із місцевих громадян. Було створено курси підготовки адміністративного персоналу для окупованих територій в Вустрау. В таборі було близько тисячі чоловік. Він відповідав за підготовку цивільного персоналу

на окупованих українських, російських та кавказьких територіях. Також існували курси в Вульхайде. Це було поблизу Берліну, колишній табір військовополонених, курси створені в лютому 1942 р. Основне завдання – підготовка з числа радянських військовополонених солдат антикомуністичних пропагандистів, які мали працювати на радіо та серед радянських військовополонених у таборах. Існували й підготовка пропагандистів Російської визвольної армії, а також курси підготовки жінок. У цілому система такої підготовки була дуже розгалуженою.

Основним засобом пропагандистського впливу була преса. З перших днів існування окупаційного режиму в Україні масовими тиражами видавалися листівки, в яких населення інформувалося про наміри й кроки нової влади [5, с. 42].

Періодичні видання мали стати основним засобом нацистської пропаганди. Й. Геббельс на початку війни підписав директиву щодо преси та пропаганди, яка мала контролювати видання місцевих газет на окупованій території. Видавати пресу могли надійні видавці та редактори. До їх числа, до прикладу, входили представники похідних груп ОУН. Тому до середини грудня 1941 р. у Києві виходила газета під назвою «Українське слово», головним редактором якої був І. Рогач. Завданням було формування лояльного ставлення із боку місцевих жителів до окупаційної влади [6].

На перших шпальтах газет, що виходили в період окупації було мало різноманіття. Адже, основа інформація усіх газет – це перемоги вермахту на всіх фронтах, які подавалися німецькими журналістами. Ці новини мали на меті викликати лояльність місцевого населення, показати силу та міць німців, на противагу Червоній армії тощо.

Графічна пропаганда, яка використовувалася німцями на окупованій території, базувалася у першу чергу, на необхідності сформувати «новий» інформаційний простір, завдяки якому б можна було насаджувати власні ідеологічні постулати та маніпулювати суспільною свідомістю українського населення.

Найбільше значення плакатам та карикатурам надавалось у сільській місцевості. Оскільки не всі селяни мали змогу читати газети, плакати мали суттєве значення. Такого роду пропаганда, акцентувала увагу на найбільш болючому для селян – земельному питанні. Також кривдниками подавали євреїв, яких пов'язували з сталінським режимом. Головним завданням було здобути лояльність серед селян, а також заохотити їх виїжджати на роботу до Німеччини [4].

На території України важливим елементом пропаганди було вербування місцевого населення для роботи у Третьому Райху. Така тема стала ключовою на сторінках усіх видань окупаційної влади. Мова даних друкованих публікацій робилась зрозумілою для більшості населення, тобто російською, або українською.

Також варто відзначити таку тематику плакатної графіки, як боротьба з бандитизмом. Вона була спрямована на заохочення у місцевого населення боротись з партизанами. Таким чином, нацисти прагнули показати партизан в

очах місцевого населення як бандитів, тим самим позбавити їх підтримки місцевих мешканців і знищити.

Висновки. Отже, провівши аналіз пропагандистської діяльності Третього райху, можна сказати, що нацисти після приходу до влади, відразу зробили акцент на пропаганді. Після початку війни з СРСР, був створений відділ, який відповідав за пропагандистську діяльність в Східному регіоні. Відділи, які займались пропагандою, використовували різноманітні методи, для досягнення своїх цілей. Організовувались різні курси, які мали підготувати місцеве населення, для більш ефективної пропагандистської діяльності. Найпоширенішим засобом пропаганди – була преса. Втім використовувались безліч інших методів, які мали охопити, як можна більшу кількість населення. Пропаганда та її роль, засоби здійснення змінювались, враховуючи ситуацію на фронті, та зважаючи на потреби нацистів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920-1930-х рр., як засіб пропаганди. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 101. Теорія та історія культури. 2010. С. 66–72.
2. Салата О. Діяльність Міністерства народної освіти і пропаганди Німеччини в системі нацистської ідеології в 1933–1941 рр. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 99. 2015. С. 101–106.
3. Салата О. Організація пропаганди в системі державних органів нацистської Німеччини у 1933–1941 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 153–159.
4. Маєвський О. «Єднайтесь для боротьби проти вашого смертельного ворога – більшовизму!». Плакатна графіка німецької окупаційної адміністрації на території України. URL:<https://uamoderna.com/md/ednajtes-dlya-borotbi-proti-vashogo-smertelnogo-voroga-bilshovizmu-plakatna-grafika-nimeczkoi-okupaczijnoi-administraczii-na-teritorii-ukraini/> (дата звернення 05.04.2025).
5. Чайковський А. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. мовою документів, очима історика. Київ: Україна, 1994. 256 с.
6. Грідіна І. М. Вплив нацистської пропаганди на духовне життя населення України (технології, механізми та ефективність). *Український історичний журнал*. 2009. №3. С. 123–132.

Кішлар Василь

здобувач 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: д-р іст. наук,

професор, зав. кафедри історії України **Венгерська В. О.**)

ГОЛОКОСТ У ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ: МАСОВІ РОЗСТРІЛИ ТА ЗНИЩЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У статті зосереджена увага на трагедії єврейського народу в часи Другої світової війни на території Житомирської області, зокрема в Бердичеві та Житомирі.

Проаналізовано механізми масових вбивств, функціонування єврейських гетто, а також причетність нацистських військових і місцевих колаборантів до знищення єврейського населення.

Аналіз джерел та літератури. У ході розгляду тематики Голокосту на Житомирщині у період нацистської окупації нами було використано архівні джерела, дослідженнях сучасних істориків та свідченнях очевидців. Зокрема, було залучено матеріали окупаційних фондів Державного архіву Житомирського області [1]. Концептуальні та фактологічні аспекти Голокосту на Житомирщині висвітлені в праці американської дослідниці В. Лауер [2]. Н. Рудницька доповнила наявну фактографічну базу, залучивши до наукового обігу свідчення очевидців та учасників Голокосту на основі архівно-кримінальних справ архіву Управління СБУ в Житомирській області [3]. Вказані джерела та напрацювання дослідників аж ніяк не є вичерпним переліком, а радше складають основу для нашого дослідження.

Метою роботи є розгляд основних складових Голокосту на території Житомирської області у період нацистської окупації 1941–1943 рр.

Виклад основного матеріалу. Голокост став однією з найстрашніших трагедій ХХ ст., під час якої нацисти знищили мільйони євреїв, ромів та представників інших меншин. На українській землі Голокост мав особливу форму – «Голокост від куль». Це означало фізичне знищення євреїв шляхом масових розстрілів, що відбувалися прямо на місцях проживання жертв. Житомирщина стала одним із центрів цієї трагедії. На околицях міст і сіл тисячі євреїв були вбиті окупантами, що назавжди змінило історію регіону.

Під час Другої світової війни Житомирська область входила до окупаційного регіону «Житомир». Тут знаходилися штаби та бункери нацистського керівництва на окупованих територіях, що свідчить про те, що саме в цьому регіоні втілювалися дві ключові складові гітлерівської ідеології: повне знищення євреїв і колонізація східних територій Німеччиною [2, с. 23].

Від початку окупації німецькими військами Житомирської області в липні 1941 р., розпочався один із найжорстокіших етапів Голокосту. Ключові керівники нацистської адміністрації в регіоні – генерал Вальтер фон Райхенау, головнокомандувач СС і поліції Фрідріх Єкельн, командир айнзацгрупи С Отто Раш і полковник СС Пауль Блобель – очолили масові вбивства єврейського населення. Після зупинки наступу Вермахту біля Києва влітку 1941 р. Житомирщина стала місцем концентрації тисяч есесівців, поліції порядку та служби безпеки, які проводили масові розстріли у Вінниці, Житомирі та Бердичеві [2, с. 98].

У Бердичеві розправи над єврейським населенням почалися відразу після окупації міста. Перший задокументований випадок стався в липні 1941 р., коли німецький солдат убив єврея, що виконував примусові роботи з очищення міста. Інші євреї були змушені власноруч поховати його тіло. Після цього містом почали ширитись чутки, що євреї стріляли в німецьких солдат. Незабаром ці чутки було використано для виправдання вбивства 300 невинних євреїв на території Державного історико-культурного заповідника в Бердичеві [1, арк. 17]. Як свідчать документи, що представлені у фонді Р-2636

Державного архіву Житомирської області, наприкінці серпня було наказано створити єврейське гетто в Бердичеві. 27 серпня 1941 р. з його території почали вивозити тисячі людей на розстріли. Спочатку було вивезено близько 2-х тисяч людей, яких розстріляли за межами міста [1, арк. 13]. Венді Лауер в своїй праці «Творення нацистської імперії та Голокост в Україні» говорить про те, що створене гетто в Бердичеві не передбачалось довго утримувати, саме тому одразу почались вивезення з нього євреїв та розстріли. На початку вересня 1941 р. Єсельн розпорядився знищити ще 1303 єврея, з яких 875 – дівчата віком до 12 років [2, с. 103]. Як і зазначалось, короткотривале існування гетто припинилося у середині вересня, коли впродовж 15–16 вересня біля Любомирки, Бердичівського району, було розстріляно близько 15000 євреїв з гетто [1, арк. 17]. Жертви групами по 30–50 людей підходили до німецьких офіцерів, віддавали всі цінності, роздягалися до білизни і підходили до викопаних ям, біля яких їх розстрілювали. Підтверджується й факт, що багатьох дітей кидали в ями живими [1, арк. 17]. У свідченнях очевидців подій, останнє масове вбивство в Бердичеві сталось 29–30 жовтня 1941 р. Тоді приреченими на смерть були й ті, хто працював в лікарській чи фармацевтичній справі або був простим ремісником. Раніше їх помістили в гетто для задоволення потреб німецької армії, проте протягом цих двох днів було вбито й їх. За різними підрахунками, наприкінці жовтня в західній частині Бердичева було вбито понад 30 тисяч євреїв [1, арк. 14].

Те ж саме відбувалось і в інших частинах округу «Житомир», зокрема 25 липня 1941 р. за наказом Ф. Єсельна 1-ша бригада СС провела операцію з «очищення» території між Рівним і Новоград-Волинським (сучасним Звягелем). Окрім пошуку радянських солдатів, нацисти здійснювали масові обшуки євреїв та залучали місцеву міліцію. Унаслідок цієї акції в Новоград-Волинському було розстріляно 1658 євреїв, серед яких були і чоловіки, і жінки. Наприкінці липня Ф. Єсельн особисто керував розстрілом ще 800 євреїв віком від 16 до 60 років на берегах річки Случ [2, с. 102]. На початку вересня 1941 р. загони Ваффен-СС доповідали про успішне знищення 3353 євреїв в районі Овруча [2, с. 103].

9 липня 1941 р. у Житомир увійшов передовий загін зондеркоманди 4b у складі 1-ї танкової дивізії вермахту. Нацисти негайно розпочали арешти радянських функціонерів, пошуки архівних документів та переслідування єврейського населення. Було видано наказ про примусове переселення євреїв до історичної єврейської ділянки на Чуднівській вулиці [2, с. 99]. Менш ніж за тиждень у місті підготували першу каральну акцію, згадку про яку можемо зустріти на сторінках пропагандистської газети «Українське слово». Тут зазначається, що 100 євреїв були розстріляні за звинуваченнями у підпалі житлових будинків в місті [4]. Їх вивезли на околицю міста, де в яру, оточеному українською міліцією, змушували лягати обличчям до землі й розстрілювали в потилицю. За участь у страті нацисти роздавали алкоголь, яким Блобель щедро постачав своїх підлеглих. Сам командир був настільки п'яний, що ледве не впав у річку [2, с. 99]. До середини серпня жертвами стали ще 1200 євреїв. Протягом серпня – початку вересня нацисти вбили ще 600 чоловіків, зокрема підлітків і літніх людей, у лісах за дев'ять кілометрів від міста. 10 вересня польова

комендатура Житомира та айнзацгрупа С ухвалили рішення про повне знищення єврейської громади. Нацисти прочесали місто в пошуках євреїв, перевіряючи навіть сирітські притулки, звідки вивезли вісьмох дітей, доля яких залишилася невідомою [2, с. 99].

Остаточну каральну акцію провели 19 вересня 1941 р.: оточене гетто було «очищене» від мешканців, яких вантажівками доправили на місце страти. Після реєстрації 3145 осіб були розстріляні. Всі цінні речі загиблих вилучили, а майно передали нацистським службам соціального забезпечення. На руїнах гетто створили в'язницю, де утримували 240 євреїв, зайнятих на примусових роботах. Їх стратили у 1942 р. Із понад 5000 євреїв, які залишилися в Житомирі після відступу Червоної армії, вижили менш ніж двадцять [2, с. 100]. Згідно з даними перепису 1939 р., на території Житомирської області проживало 125 607 євреїв. Відповідно до інформації, зібраної «Комісією з обліку збитків завданих німецько-фашистськими загарбниками, під час нацистської окупації було знищено щонайменше 75 764 євреї. Це означає, що понад 60% єврейського населення регіону стало жертвами Голокосту. Реальна кількість загиблих є значною вищою, адже в ці дані не включено біженців з інших регіонів України та з-за кордону [3, с. 35]. Через обмеженість джерел встановити точну кількість жертв неможливо. Але навіть наявні дані свідчать про масштабність політики знищення євреїв на Житомирщині.

Найменш дослідженим аспектом історії Голокосту залишається сьогодні питання порятунку євреїв. Згідно з дослідженням І. Щупака, на території Житомирської області визнано 187 Праведників народів світу – осіб, які допомагали євреям у період окупації [5, с. 133]. Дослідник наголошує, що найбільша кількість праведників зазвичай припадає на ті регіони, де до війни мешкала значна частина єврейського населення, з яким українці мирно співіснували. Саме такі соціокультурні взаємини сприяли формуванню готовності до самопожертви попри загрозу власному життю. До таких регіонів І. Щупак зараховує й Житомирщину [5, с. 134]. Допомога євреям під час Голокосту свідчить про те, що добро, яке не має зброї чи влади, здатне чинити опір жорстокому злу.

Висновки. Отже, Голокост на території Житомирської області став одним із найтрагічніших епізодів Другої світової війни. Нацистська адміністрація, айнзацгрупи та допоміжна поліція здійснювали масові розстріли, які охопили Житомир, Бердичів, Новоград-Волинський та інші населені пункти. Особливістю цих злочинів було знищення євреїв безпосередньо на місцях проживання, що відповідало концепції «Голокосту від куль». Окупаційна влада використовувала жорстокі методи для тотального винищення єврейських громад, зокрема створюючи гетто, організовуючи примусову працю перед масовими розстрілами та залучаючи місцевих колаборантів до цих злочинів. Вжити в тих умовах вдалося лише незначній кількості людей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області). Ф. 2636. Оп.1. Спр. 9. 66 арк.

2. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні. Пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного. Київ: Зовнішторгвидав України; Український центр вивчення історії Голокосту, 2010. 368 с.

3. Рудницька Н. В. До історії геноциду євреїв та ромів на Житомирщині в роки гітлерівської окупації (на матеріалах архіву Управління СБУ в Житомирській області). *Запорожские еврейские чтения: Сборник статей и материалов (16-17 апреля 2015 г.)*. Днепропетровск, 2016. С. 33–51.

4. *Українське Слово* (Житомир). 3 серпня 1941. С. 4.

5. Щупак І. Я. Українці – рятівники євреїв під час Голокосту. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 34. С. 128–141.

Литвиненко Олександр

здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ПРИМУСОВА ПРАЦЯ УКРАЇНЦІВ У ТРЕТЬОМУ РАЙХУ КРИЗЬ ПРИЗМУ НІМЕЦЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Німецька історична наука повоєнного періоду пройшла тривалий шлях щодо подолання нацистського минулого. Поява нового покоління дослідників, що уже не були сучасниками доби націонал-соціалізму, призвела до активного вивчення окремих незручних моментів історії, зокрема примусової праці, що активно використовувалася гітлерівським командуванням у період Другої світової війни. До того ж, наявність значного масиву архівних матеріалів, що розміщені на теренах Німеччини, дозволяє краще простежити окремі аспекти проблеми експлуатації цивільного українського населення на об'єктах промисловості та сільського господарства в окреслений період, що зумовлює наукову значущість праць німецьких вчених.

Аналіз джерел та літератури. Основним публікаціями, які стали предметом нашого розгляду є дослідження О. Далліна [3], У. Герберта [4], М. Бранда [2], Т. Урбана [6] та М. Руфф [5].

Метою нашої публікації є огляд німецької історіографії з проблеми примусової праці українців у Третньому Рейху.

Виклад основного матеріалу. Перші дослідження з тематики зосереджували свою увагу на окремих аспектах вербування та депортації трудової сили. До прикладу, у роботі О. Далліна «Німецьке правління в Росії 1941–1945 рр.: дослідження окупаційної політики» було доведено безправне становище радянських громадян, що були використані німцями для їх економічних потреб [3].

Концептуальні засади проблеми примусової праці іноземців на теренах Німеччини було розкрито Гербертом. Його монографія «Іноземні робітники.

Політика й практика застосування праці іноземців у воєнній економіці Райху», що вийшла в 1986 р. стала підсумком тривалих суспільних та наукових дискурсів, що охопили як повоєнне німецьке, так і все західноєвропейське суспільство щодо залучення праці іноземних робітників у Третньому райху. Прикметно, що дослідник приділив увагу найбільш пригнобленій частині депортованого цивільного населення – радянським громадянам. У монографії було визначено основні напрямки та характер використання трудових ресурсів, перш за все у військовій промисловості. Науковою цінністю окресленої праці є те, що вона подає загальну характеристику системи примусової праці, аналіз методів діяльності бюрократичного апарату, що дозволяє простежити місце людини в ній [4].

Вихід праці У. Герберта став поштовхом для дослідження низки аспектів проблеми експлуатації іноземців на теренах Німеччини у період Другої світової війни. Проте вивчення українського фактора ігнорувалося. Причинами цього, на думку Т. Пастушенко, можна вважати наступне: події «холодної війни» та ідеологічне протистояння СРСР із Заходом, а також відсутність української державної суб'єктності. І лише проголошення незалежності України у 1991 р. дало змогу науковцям зосередити увагу на українському аспекті використання примусової праці [1, с. 20].

Одним з провідних дослідників цієї проблематики є М. Бранд, що порівнював особливості перебування українських та польських примусових робітників у Третньому райху, зосередивши свою увагу на їх трудовій діяльності в окрузі Соест (район Північного Рейну-Вестфалії). Залучивши свідчення безпосередніх очевидців тогочасних подій, вчений дійшов висновку, що умови праці та повсякденне життя залежали від індивідуальних рішень німців, починаючи від вербувальників і закінчуючи власниками підприємств. Окрім того, у роботі засуджуються біржі праці, яких автор називає «ринками рабів», підкреслюючи їхню жорстокість та зневагу до людської гідності [2].

Т. Урбан зосередив свою увагу на вивченні промислових установ Рурського регіону (сталеливарний завод Тіссена та Рурська шахта), де переважну більшість примусових робітників становили українці. У своїй розвідці він намагався розглянути особливості трудової діяльності та повсякдення оstarбайтерів, а також характеризував особливості ставлення інших суб'єктів промислових установ (власників, наглядачів, табірному персоналу) до них. Експлуатацію трудових ресурсів дослідник вважав нещадною, «із багатьма відтінками сірого», де жорстокість поєднувалася з проявами людяності. Автор ставив під сумнів усталені уявлення про характер примусової праці за часів нацизму та задавався питанням щодо того чи справді її можна вважати виключно примусовою, та якою є її наукова цінність на сучасному етапі [6].

Ще однією дослідницею проблеми примусової праці українців на теренах Третього Рейху є М. Руфф. У монографії «Ошукана молодь» звертається увага на використання трудових ресурсів у м. Форарльберг упродовж 1942–1945 рр. Прикметно, що вчена наголосила на тому, що упродовж тривалого періоду ця тема перебувала на периферії вивчення істориками регіону і піддавалася

замовчуванню. Аналізуючи вікову структуру населення, автор зробила висновки про переважання молоді віком від 14 до 20 років серед примусового депортованих, де основну частку (66%) складали саме українці. М. Руфф розглядала термін «іноземна робоча сила», який використовувався для позначення не лише цивільних, вивезених з окупованих територій, але й в'язнів концтаборів та військовополонених. Усі вони працювали в жахливих умовах на місцевих заводах, що були переобладнані для виробництва зброї, на будівельних майданчиках та в сільському господарстві. Хоча радянська робоча сила зазнавала економічної експлуатації на окупованих територіях, українські робітники не підпадали під такі ж дискримінаційні норми, як у Франції та Нідерландах. Проте, на думку авторки, злочини проти примусових робітників досі важко усвідомити [5].

Висновки. Таким чином, проаналізовані нами публікації є яскравим свідченням того, як саме відбувалася еволюція поглядів німецьких науковців щодо проблеми примусової праці, зокрема і участі українського населення у ній. Ці дослідження висвітлюють не лише особливості використання нацистами трудових ресурсів, а й умови перебування оstarбайтерів, ставлення до них німців, а також порівнюють становище українців з іншими іноземними робітниками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). Київ, 2009. 284 с.
2. Brand M. Verschleppt und entwurzelt. Zwangsarbeit zwischen Soest, Werl, Wickede und Möhnetal. Essen, 2010. 330 s.
3. Dallin A. German rule in Russia, 1941-1945: a study of occupation policies. New-York, 1957. 395 p.
4. Herbert U. Fremdarbeiter: Politik und Praxis des Ausländer – Einsatzen in der Kriegswirtschaft dritten Reiches. Berlin-Bonne, 1986. 494 s.
5. Ruff M. Um ihre Jugend betrogen: Ukrainische Zwangsarbeiter/innen in Vorarlberg 1942–1945. Bregenz, 1996. 196 s.
6. Urban T. Zwangsarbeit bei Thyssen. «Stahlverein» und «Baron-Konzern» im Zweiten Weltkrieg. Paderborn, 2014. 196 s.

Ковальчук Михайло

здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління

ЖДУ ім. І. Франка

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент кафедри історії України **Жуковський О. І.**)

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ СТАЛІНСЬКОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У період форсованої індустріалізації 1920–1940-х рр. на території України відбувалося

масштабне будівництво промислових об'єктів, яке кардинально змінювало природний ландшафт країни. Великі індустріальні проекти, такі як «Запоріжсталь», «Криворіжсталь» та Дніпрогес, символізували технічний прогрес та могутність радянської держави. Проте за цими досягненнями ховалися серйозні екологічні проблеми, що залишили помітний слід у довкіллі. Актуальність теми зумовлена необхідністю глибшого розуміння екологічних наслідків радянської індустріалізації, які й досі впливають на стан природи в Україні.

Аналіз джерел та літератури. Питання індустріалізації та її наслідків розглядалося в працях низки українських дослідників. Зокрема, Ігор Ветров у своїй роботі аналізує індустріальну стратегію періоду відбудови після війни [1]. Валерій Смирнов і Володимир Білецький висвітлюють технологічні аспекти промислового виробництва, що дозволяє зрозуміти природу забруднення [3]. Л. Іщенко досліджує ризики для здоров'я працівників індустріальних регіонів [2]. Г. Чепурда описує вплив «Великого плану перетворення природи» на екосистему України [4]. А. Шапар з колегами розглядають екологічні та економічні проблеми, пов'язані з функціонуванням річки Дніпро [5].

Метою роботи є висвітлення та аналіз екологічних наслідків сталінської індустріалізації в Україні, а також виявлення масштабів та довгострокових змін, яких зазнало довкілля внаслідок індустріального розвитку.

Виклад основного матеріалу. У тогочасних реаліях головним завданням радянського керівництва було величезне промислове перетворення всього Радянського Союзу та України як його складової в індустріально розвинену державу. В таких умовах для досягнення даних планів, радянське керівництво не зважало на життя та долю власного населення, і ще менше їх цікавили екологічні наслідки величезних індустріальних проектів. Також відбувалося активне будівництво металургійних заводів з мартенівською технологією виплавки сталі, вже до кінця 1945 р. в Україні на металургійних заводах діяло 35 мартенівських печей [1, с. 142]. Дана технологія використовувалася на великій кількості металургійних заводів України, зокрема: Азовсталі, Запоріжсталі та ММК ім. Ілліча. Даний спосіб одержання сталі є дуже шкідливим для екології, адже при виробництві мартенівської сталі в атмосферу викидається на 40% більше шкідливих речовин, а парникових газів в два рази більше якщо порівнювати з електросталеплавильними та конверторними методами отримання сталі [3, с. 110].

Також значну шкоду для населення мало та має і нині те що поряд з великими підприємствами будували житло та створювали міста для працівників цих самих підприємств. Чи не найяскравішим прикладом даних промислових міст є Кривий Ріг, нині це місто та його населення має дуже серйозні проблеми зі здоров'ям та рівнем захворюваності, через промислові викиди підприємств. Адже розпочинаючи ще з Сталінського періоду тут розпочалося велике будівництво металургійних заводів та інших підприємств, а для спрощення доставки працівників на роботу до даних виробництв, навколо них же і будувалося житло. Нині в Кривому Розі налічується близько 500 підприємств. Особливості будівництва даного міста та велика концентрація в ньому

виробництв призвели до того що місцеве населення має дуже високу захворюваність на хвороби дихальних шляхів, зокрема рак легень, і в середньому ризику захворіти даними хворобами в Кривому Розі набагато вищі ніж в середньому по країні [2, с. 112].

Також серед екологічних наслідків сталінської індустріалізації варто згадати будівництво рукотворних морів, та ГЕС на їх дамбах. Розпочинаючи ще з Сталінського періоду 1930-х рр. та продовжуючи вже після другої світової війни, та за участі інших радянських генсеків на Дніпрі проводилося планове будівництво каскаду водосховищ, або як їх ще неофіційно називають «рукотворних морів» дані споруди зводилися з ціллю покращення судноплавства по Дніпру та для кращого доступу сільськогосподарських угідь до води. Також на дамбах цих водосховищ будувалися гідроелектростанції [4, с. 27].

Будівництво рукотворних морів завдало значної шкоди природі України, вони поховали сотні тисяч гектар родючих земель. Зокрема під час будівництва Каховського водосховища було затоплено 60 тисяч гектарів унікальних кінських плавнів. Загалом, у Радянському Союзі до 60-х рр. XX ст. було затоплено 4,2 млн. гектарів сільськогосподарських земель, що можна порівняти з площею освоєної цілини за часів Хрущова [4, с. 27].

Також на початку 1950-х рр. рибне господарство Дніпра опинилося під загрозою, адже після спорудження Каховської та Кременчуцької ГЕС було перекрито шляхи міграції осетровим по Дніпру, промислом яких раніше славилося Дніпро, а також було поставлено під загрозу зникнення інших видів прохідних та на пів прохідних риб [4, с. 29].

Україна втратила 600 тис. гектарів кращих земель через створення каскаду гідроелектростанцій на головних річках. Крім того, значна частина території була підтоплена та зазнала засолення. Створення водосховищ порушило природний баланс, що призвело до розмивання берегів, зсувів та накопичення відкладів [4, с. 27].

Вже на початку 1960-х рр. вздовж водосховищ утворилося 40 яружно-балкових систем, які розросталися в бік вододілів, завдаючи збитків сільськогосподарським угіддям та руйнуючи дороги. Розмивання ґрунту посилювалося через неправильне використання земель, зокрема розорювання схилів [4, с. 28].

Основним фактором руйнування берегів було вітрове хвилювання. Висота та форма берегів також впливали на інтенсивність їх руйнування: випуклі схили розмивалися швидше, а пологі береги з ухилом менше 2–4 градусів зазвичай не розмивалися.

Наразі протяжність берегової лінії Дніпровських водосховищ становить 3079 км, з яких 1110,9 км потребують закріплення. Внаслідок руйнування берегів вже втрачено 6176 гектарів землі [4, с. 28].

Варто окремо розглянути екологічні наслідки будівництва саме Дніпровської ГЕС, основними мотивами початку її будівництва були: безперешкодний прохід суден, дешева електроенергія та зрошення земель. У короткий термін це дало позитивні результати, проте були й негативні наслідки,

адже при зведенні даної споруди були втрачені Дніпровські пороги, та історична територія «Великого лугу», почалося замулення водосховища та цвітіння води, також загинула велика кількість риб що призвело до зменшення їх вилову [5, с. 29].

Реалізація проекту ГЕС розпочалася в 1931 р. а до 1935 р. водосховище було майже сформоване. Дослідження показали появу синьо-зелених водоростей, зменшення швидкості течії та збільшення прозорості води. За три роки товщина мулу збільшилася вдвічі, перетворюючи водойму на озерний тип. Хімічний склад води погіршився: вміст сухого залишку, хлору, аміаку та заліза зріс [5, с. 29].

Незважаючи на це, в післявоєнний період було створено ще 5 водосховищ, що перетворило Дніпро на повністю зрегульовану річку.

Висновки. Отже, Сталінська індустріалізація, маючи як позитивні наслідки для розвитку промисловості в Україні, завдала також і значного екологічного збитку для екології України. Адже спорудження таких великих підприємств як «Запоріжсталь» та «Криворіжсталь», а також Дніпровської ГЕС, це все призвело до значного забруднення навколишнього середовища, а також руйнування природних екосистем. Використання хоч і передових на той час, проте дуже шкідливих для природи технологій, таких як мартенівське виробництво сталі, спричиняло викиди великої кількості шкідливих речовин в атмосферу. Зведення міст навколо промислових підприємств, як у випадку з Кривим Рогом, призвело до погіршення здоров'я населення і як наслідок значного падіння якості життя. Створення каскаду водосховищ на Дніпрі призвело до затоплення родючих земель та зміни гідрологічного режиму річки. Загалом, Сталінська індустріалізація завдала непоправної шкоди екології України, наслідки якої відчуються й донині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ветров І. Початок відбудовної епопеї в Україні (1943–1944 рр.): індустріальна стратегія. *Сторінки воєнної історії України*. Київ, 2013. С. 137–147. URL: http://resource.history.org.ua/publ/war_2013_16_137 (дата звернення 25.04.2025).
2. Іщенко Л. О. Ризик виникнення раку легень у шахтарів залізорудних шахт м. Кривого Рогу за умов дії радону. *Publishing House «Baltija Publishing»*, 2020. С. 112–114.
3. Смирнов В. О., Білецький В. С. Фізичні та хімічні основи виробництва. Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. 148 с.
4. Чепурда Г. М. Великий план перетворення природи (1948–1965 рр.) та його вплив на довкілля України. *Гуманітарний вісник ЧДТУ. Серія: Історичні науки*. 2017. С. 23–34.
5. Шапар А. Г., Скрипник О. О., Сметана С. М. Еколого-економічні проблеми переводу екосистеми річки Дніпро до режиму сталого функціонування. *Екологія і природокористування*. Інститут проблем природокористування та екології НАН України, Дніпропетровськ, 2011. С. 26–48.

Пінчук Олеся
здобувачка 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Жуковський О. І.**)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ У ПРОТИСТОЯННІ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМОВІ В УРСР

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Події російсько-української війни, що триває з 2014 р., засвідчили відносну слабкість чинних світових правозахисних утворень. В умовах безкарності агресора важливим стає питання звернення до історичного досвіду правозахисних організацій в умовах тоталітарних режимів з метою аналізу їх форм та методів діяльності задля того, щоб використати їх для боротьби з рашизмом та притягнути російську федерацію до відповідальності. Однією з таких установ була Українська Гельсінська група, що стала не лише на захист українського народу, а й представників інших національностей і своїми діями сприяла падінню комуністичного режиму в УРСР. Саме тому виникає необхідність аналізу її діяльності у 1970–1980 рр. із метою визначення ролі групи у протистоянні з КПРС.

Аналіз джерел та літератури. Серед основних дослідників проблеми діяльності Української Гельсінської групи в контексті протистояння тоталітарному режимові необхідно відзначити О. Бажана, що проаналізував її значення для об'єднання опозиційних установ в Україні [1], Є. Мамчура, що охарактеризував історичну роль організації [2] та А. Погорілу, що визначила її місце у розвитку правозахисного руху в УРСР [3].

Метою роботи є визначення внеску Української Гельсінської групи у протистоянні тоталітарному режимові в УРСР.

Виклад основного матеріалу. Поява перших дисидентських організацій відкритого напрямку була зумовлена нелегальним становищем, у якому діяли загальнодемократичні, націоналістичні та націонал-комуністичні організації та групи, які діяли у період другої половини 1960-х – початку 1970 рр., що майже унеможливлювало їх контакти із зарубіжними засобами масової інформації, призводило до обмеження їх можливостей та певним чином обмежувало вплив на громадську та суспільну думку [1, с. 73].

Однією з перших організацій, що відкрито кинула виклик існуючому в УРСР режимові стала Українська Гельсінська група (далі – УГГ), підставою для створення якої стало підписання Гельсінських угод 1975 р., що гарантували повагу до прав та свобод людини, включаючи свободу релігії, думки, совісті та переконань, а також розвиток політичних, громадянських, культурних, соціальних та економічних прав і свобод. Хоча СРСР і підписав цей документ, однак на практиці він так і залишався нереалізованим [4].

Тому основною метою діяльності групи стало збирання доказів щодо порушення прав людини та прийняття щодо цього скарг, доведення фактів цих порушень та інформування про них міжнародної спільноти, а також поширення

інформації суспільству про його права. Окрім того, представники УГГ висували ідею щодо присутності в УРСР представників закордонної преси та появи незалежних ЗМІ задля висвітлення дійсних фактів та подій. Також було зібрано низку документів щодо підтвердження порушення прав людини та налагоджено зв'язки з іншими гельсінськими групами на теренах Радянського Союзу з метою «інтернаціоналізації» захисту громадянських та політичних прав. Така бурхлива діяльність суттєво підірвала авторитет радянської влади в Україні та свідчила про наміри організації щодо демократизації суспільного життя, що становило загрозу для існування тоталітарного режиму [2, с. 3].

Необхідно відзначити і активну взаємодію з іншими нонконформістськими силами в УРСР. Зокрема, правозахисники активно допомагали кримськотатарському руху, що упродовж періоду 1970–1980 рр. набував активного розгортання в Україні. Аналогічним було ставлення і до єврейського національного руху. П. Григоренко, закордонний представник УГГ вважав, що необхідно здійснювати подолання будь-яких проявів побутового та державного антисемітизму та пропонував ввести окремих активістів цього напрямку до складу групи. Такий стан речей свідчив про активну роль установи в консолідації опозиційного руху в державі [1, с. 76].

Діяльність цієї організації стала принципово новим етапом у суспільному житті УРСР, оскільки уперше комуністичній владі було висунуто вимогу щодо виконання законів Конституції, а також міжнародних нормативно-правових актів. Це суттєво похитнуло тоталітарний режим республіки, проти якого відкрито постала громадськість, а світова спільнота переконалася щодо справжньої сутності життя у «найдемократичнішій державі світу». Незважаючи на спробу КПРС чинити опір шляхом репресивних кампаній щодо ліквідації УГГ, стало цілком зрозумілим те, що її зусилля не матимуть значного результату [3, с. 25].

Висновки. Отже, Українська Гельсінська група стала першою легальною дисидентською організацією в УРСР, яка відкрито виступила проти порушень прав людини радянським режимом. Її діяльність, спрямована на збір доказів порушень, інформування міжнародної спільноти та консолідацію опозиційного руху, суттєво підірвала авторитет радянської влади та стала важливим кроком на шляху до демократизації українського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бажан О. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Вип. 14. С. 73–79. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10461> (дата звернення: 15.03.2024).
2. Мамчур Є. Історичний внесок УГГ в життя українського народу. 2015. С. 3–4. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9096/1/Mamchur.pdf> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Погоріла А. Українська Гельсінська група. *Україна у світовому історичному просторі*. 2017. С. 24–25. URL: <https://mu.edu.ua/storage/MSU/pages/conferences/2017/Україна%20у%20світовому%20історичному%20просторі.pdf#page=24> (дата звернення: 17.03.2024).
4. Річниця створення Української Гельсінської групи. URL: <https://nmui.org/posts/300?historyDay> (дата звернення: 15.03.2024).

Костюк Марина
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ ЯК АКТІВ ГЕНОЦИДУ НАПРИКІНЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність дослідження проблеми Голодомору ХХ століття в Україні визначається необхідністю подолання наслідків тривалого замовчування цієї трагедії в радянський період. В умовах сучасних геополітичних викликів та зростання зацікавленості міжнародної спільноти у питаннях геноцидів, глибоке наукове осмислення цієї трагедії як злочину проти людяності набуває особливого значення. Вивчення механізмів міжнародної адвокації у процесі визнання Голодомору, що мав місце наприкінці ХХ століття є вкрай важливим для розуміння формування історичної пам'яті на глобальному рівні.

Аналіз джерел та літератури. Провідними дослідниками проблематики міжнародного визнання Голодоморів як геноцидів наприкінці ХХ століття на сучасному етапі залишаються С. Кульчицький [1], що є автором низки праць з тематики геноцидальних злочинів радянської влади в Україні та М. Чиркова, що вивчає проблему Голодоморів в контексті міжнародної політики [2].

Метою роботи є аналіз проблеми міжнародного визнання Голодоморів в Україні (1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 рр.) наприкінці ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Тривалий час голодомори ХХ століття в Україні були забороненою темою в СРСР і залишалися поза межами офіційного обговорення. Радянська влада свідомо замовчувала свої злочинні дії протягом десятиліть не проводячи жодних офіційних розслідувань. Лише у результаті активних дій української діаспори вдалося зробити питання Голодомору об'єктом уваги міжнародної спільноти. Саме українська громада в США звернулася до Конгресу з пропозицією створити спеціальну комісію для розслідування трагедії. У 1985 р. американським урядом було прийнято рішення про створення тимчасової комісії на чолі з Джеймсом Мейсом, яка мала дослідити події Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Зважаючи на те, що комісія не мала доступу до архівів радянського уряду, основним джерелом інформації стали свідчення тих, хто пережив голод, зокрема, людей, що емігрували до США та Канади. У квітні 1988 р. комісія представила громадськості свій остаточний звіт, який підтвердив геноцидний характер Голодомору 1932–1933 рр. у результаті дій радянської влади з масового

вилучення продовольства та введення заборони на отримання допомоги з-за кордону [1, с. 228].

Окрім цього, наприкінці 1980-х рр. українська діаспора домоглась створення Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932–1933 рр. в Україні. Її керівником було обрано професора Д. Санберга. В 1989 р. за результатами роботи комісії, яка складалась з правознавців, було опубліковано вердикт, згідно з яким Голодомор був визнаний геноцидом українського народу, причиною масового голоду в Україні було визнано непомірний план хлібозаготівель, а передумовами – колективізацію, розкуркулення і репресії проти національно-культурних діячів [1, с. 229]. Ці дві важливі події стали визначальними кроками на шляху до міжнародного визнання Голодомору як геноциду українського народу.

Водночас офіційне визнання Сполученими Штатами Америки Голокосту як геноциду проти євреїв у 1980-х рр. продемонструвало можливий шлях для активних дій з метою прийняття аналогічного рішення стосовно голодоморів ХХ століття в Україні. Визнання США геноцидної природи Голокосту стало важливим прецедентом для подальшого визнання інших актів геноциду. Це стало вдалим прикладом того, як за допомогою міжнародних зусиль та правильного політичного підходу можна досягти визнання трагедії на міждержавному рівні [2, с. 102].

Тому у 1980-х рр. українська діаспора почала активні зусилля з метою привернути увагу до трагедії Голодомору. Важливим кроком стало вшанування жертв Великого Голоду під час заходів, приурочених до 50-річчя трагічних подій [2, с. 103]. Цей захід набув широкого розголосу завдяки участі українських емігрантських громад, а також підтримці науковців та політиків.

Висновки. Таким чином, у 1980-х рр. завдяки активним зусиллям української діаспори питання Голодомору ХХ століття в Україні було виведено з тіні замовчування та стало об'єктом міжнародної уваги. Створення спеціальних комісій у США та міжнародної комісії правознавців сприяло збору свідчень та юридичному аналізу подій, що у підсумку призвело до визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид. *Проблеми історії України : факти, судження, пошуки*. 2005. Вип. 14. С. 225–300.
2. Чиркова М. Боротьба за визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом як складова міжнародної політики України. *Міжнародні відносини та світова політика: нові тренди переосмислення минулого : збірник наукових праць*. 2024. С. 101–107.

Семененко Артем
здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Жуковський О. І.**)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ У 2014 РОЦІ НА СХОДІ УКРАЇНИ КВАЗІДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Початок російської агресії на теренах українського сходу у 2014 р. супроводжувався не лише інтенсивними військовими діями, а й поширенням сепаратизму, що з часом призвело до утворення так званих «ЛНР» та «ДНР», що у сучасному світі визнаються як терористичні організації та є повністю залежними від російської федерації. Наявність квазідержавних одиниць суттєво підриває авторитет України на міжнародній арені та перешкоджає її вступу до окремих організацій. В умовах повномасштабного російського вторгнення, коли пріоритетом державної політики є не лише звільнення захоплених регіонів, а й повернення до кордонів 1991 р. необхідним є звернення до історичних передумов появи таких «держав» задля розробки ефективних стратегій відновлення територіальної цілісності України, а також уникнення подібного у подальшій перспективі.

Аналіз джерел та літератури. Наукова проблема виникнення квазідержавних утворень на Сході України неодноразово ставала об'єктом наукових публікацій. Серед провідних її дослідників слід відзначити О. Дергачова [1], О. Чиркова [5], Є. Сафар'янса [4], О. Кордун [3], О. Звездову [2] та ін.

Метою роботи є визначення історичних передумов виникнення квазідержавних утворень на Сході України у 2014 р.

Виклад основного матеріалу. О. Дергачов вважає, що головні передумови для виникнення квазідержавних одиниць на теренах пострадянського простору назрівали протягом усього ХХ ст., а розпад СРСР лише пришвидшив їх появу. І хоча після проголошення незалежності України на її території сепаратистських держав не було, проте ігнорувати історичне підґрунтя їх утворення не слід. Тривале перебування українських земель у складі СРСР сприяло їх заглибленню у євразійський простір, що призвело до залежності як в політичному, так і в економічному плані. Враховуючи територіальну близькість, Схід України потрапив під більший вплив, порівняно з іншими регіонами, а етнонаціональна політика, що проводилася там, сприяла ослабленню рівня консолідації населення [1].

О. Чирков, продовжуючи цю ідею, виділяє об'єктивні причини появи маріонеткових держав в Україні. По-перше, він відзначає периферійне розташування Донецької та Луганської областей відносно столиці та інших потужних регіональних центрів. Другою причиною, на думку науковця, є

етнокультурна «зросійщеність» великої частини населення, що була історично обумовлена ще з періоду існування Російської імперії. Не можна ігнорувати і факт наявності значної частини російських мігрантів та їх нащадків, що нерідко виступали прихильниками ідей Кремля та брали активну участь у поширенні сепаратистських настроїв під час агресії у 2014 р. [5, с. 129].

Серед однієї із причин виникнення квазідержавних одиниць на теренах українського Сходу можна відзначити проблему визначення кордонів між адміністративно-територіальними утвореннями у період формування СРСР. Компартійних діячів мало хвилювали етнічні аспекти, тому справжні межі республік були створеними штучно та зовсім не відповідали реаліям того часу, що призводило до втрати національної ідентичності серед українського населення [4, с. 172].

О. Кордун вважає, що тактика, що використовується РФ є закономірним продовженням того, як чинили більшовики з Україною у період революції 1917–1921 рр. Активізація сепаратизму, за словами вченої, найчастіше відбувається в регіонах зі слабким національно-етнічним стрижнем. До того ж, вона характеризує наступну закономірність: поява незалежної думки у будь-якій територіально наближеній до СРСР/Росії країні, практично завжди призводить до виникнення чергової «народної республіки», що виступає інструментом створення штучного тиску на вище керівництво задля його повернення у простір імперського політичного впливу [3, с. 150].

Недостатня увага влади до мовного питання в перші роки незалежності, а також національний фактор зробили українське населення більш вразливим до російської пропаганди та проявів сепаратизму. Уже після подій «Помаранчевої революції» 2004 р. депутати Луганської обласної ради прийняли рішення, у якому пропонували внести на розгляд органів місцевого самоврядування питання щодо створення окремої банківської, фінансової, податкової та платіжної системи Південно-Східних територій. Майже у той же час, Донецька обласна рада висунула ідею щодо проведення референдуму та створення Автономної Південно-Східної Української Республіки (АПСУР). Хоча такі плани були рішуче засуджені центральною владою, проте кримінальні справи щодо деяких їх ініціаторів так і не були завершені [2, с. 89].

Факт безкарності сепаратистських ідей призвів до виникнення громадської організації «Донецька Республіка», що була заснована у 2005 р. О. Цурканом. Уже наступного року нею було отримано дозвіл від міської ради м. Донецьк на збір підписів щодо проведення референдуму, на порядок денний якого виносилося питання щодо незалежності Донбасу та створення Донецької федеративної республіки, до якої мала увійти не лише Донецька область, а й Луганська, Херсонська, Дніпропетровська та Запорізька області. Хоча цю організацію і було заборонено, проте більшість її учасників активно продовжувала свою діяльність аж до початку 2014 р. [2, с. 90].

Висновки. Отже, тривале перебування територій українського Сходу у складі СРСР, що супроводжувалося політичною та економічною залежністю, етнонаціональною політикою, яка послаблювала національну консолідацію та іншими факторами, зробили регіон вразливим до сепаратистських настроїв та

зовнішнього впливу, що, у підсумку, призвело до виникнення квазідержавних утворень у 2014 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дергачов О. Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз. Київ, 1996. 448 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r15.htm> (дата звернення: 05.04.2025).
2. Звездова О. Історичні передумови виникнення та становлення квазідержавних утворень на Сході України. *Acta de Historia & Politica*. 2019. Вип. 1. С. 87–95. URL: <https://ahpsxxi.org/index.php/journal/article/view/12/9> (дата звернення: 07.04.2025).
3. Кордун О. «Невизнані республіки» як інструмент гібридної агресії Росії на пострадянському просторі. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору*. 2020. С. 142–159. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5447/1/8.pdf> (дата звернення: 07.04.2025).
4. Сафар'янс Є. Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхнього виникнення. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору*. 2020. С. 159–173. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/5809/1/83.pdf> (дата звернення: 08.04.2025).
5. Чирков О. Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля. *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики*. 2016. С. 109–130. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELI&Image_file_name=book/0013323.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 03.04.2025).

Марчевська Яна

здобувачка 32 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ОКУПАЦІЯ КРИМУ ТРЕТІМ РАЙХОМ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Події кінця 2013 – початку 2014 рр., які увійшли в історію України, як «Революція Гідності» сприяли переоцінці та перегляду ряду попередньо усталених в середовищі українських істориків оцінок та висновків. Це найперше пов'язано із агресією РФ, яка розпочалася із окупації та анексії Криму у лютому – березні 2014 р., та переросла у повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 р. Тому надзвичайно актуальним видається порівняння таких дій сучасного агресора з подіями Другої світової війни, на жаль, уже передостанньої повномасштабної війни на українських землях. Дане порівняння проведено нами на прикладі Кримського пів острова, оскільки саме ця територія першою відчула на собі всі аспекти новітньої російської окупації.

Аналіз джерел та літератури. Розгляд дослідниками проблеми нацистської окупації Кримського пів острова у роки Другої світової війни здійснювався у радянській та сучасній українській історіографіях. Проте, враховуючи певну ідеологічну заангажованість радянської історіографії, ми не залучили її напрацювання до нашого дослідження. Щодо сучасних українських вчених, то варто виділити працю «Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях» [2]. Історію кримськотатарського народу, зокрема й періоду Другої світової війни висвітлюють автори навчального посібника «Історія Криму та кримськотатарського народу» [3]. Пониपाляк О. дослідив аспект саме нацистської окупації на території Криму [4]. Питання російської окупації та анексії Кримського пів острова у лютому – березні 2014 р. розкрито в науково-методичних матеріалах «Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України» [5]. Охарактеризований нами перелік напрацювань українських дослідників не є вичерпним, ми лише звернули увагу на найбільш часто цитовані праці з означеної проблематики.

Мета статті полягає в порівняльному аналізі окупацій Кримського пів острова військами Третього райху у 1941–1943 рр. та РФ у 2014 р.

Виклад основного матеріалу. Улітку 1940 р. нацистська Німеччина розпочала підготовчі заходи до збройного конфлікту з Радянським Союзом, що стало вирішальним етапом у втіленні плану встановлення домінування на європейському континенті. Україна розглядалася як один із ключових регіонів, багатих на природні ресурси та аграрний потенціал, який мав забезпечити економічні потреби Третього райху. У довгостроковій перспективі українські землі планували включити до складу «великонімецького життєвого простору» (Lebensraum). 21 липня 1940 р. А. Гітлер віддав розпорядження про старт розробки стратегічного плану воєнної операції проти СРСР [1, с. 7].

Раптовий напад нацистської Німеччини 22 червня 1941 р. став несподіваним для радянського керівництва, що призвело до денонсації усіх укладених угод про ненапад та дружбу.

Операцію із захоплення Криму гітлерівське командування планувало провести в другу чергу, після оточення військ Південного фронту в районі Мелітополя. Оволодівши Бердянськом 7 жовтня, основні сили 11-ї армії повернули на Крим [2, с. 311]. У ході цієї атаки німецькі збройні сили здійснили бомбардування низки населених пунктів, зокрема Севастополя. Під час оборони Севастополя, що тривала з жовтня 1941 р. до 4 липня 1942 р. загинуло 156 тис. захисників. Після цього Кримський півострів майже на два роки опинився під нацистською окупацією [3, с. 128].

У процесі дезінтеграційних трансформацій, відомих як «парад суверенітетів» союзних республік у 1990 р., керівні органи Комітету державної безпеки СРСР здійснювали системні заходи зі стимулювання утворення автономних політичних утворень на території республік із підвищеним рівнем етнополітичної напруженості. В контексті складних міжреспубліканських переговорів із Російською РФСР, керівництво Української РСР, керуючись

прагненням до збереження політичної стабільності, визнало доцільним інституціоналізувати автономний статус Кримського регіону, легітимізувавши його шляхом республіканського референдуму. Після провалу спроби державного перевороту в серпні 1991 р. та проголошення незалежності України 24 серпня того ж року, російська федерація почала активно позиціонувати себе як правонаступниця колишнього союзного центру. У нових умовах пострадянської трансформації особливої гостроти набуло питання розподілу військово-морського потенціалу СРСР, зокрема Чорноморського флоту, а також визначення міжнародно-правового статусу Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, які мали стратегічне значення для обох держав [2, с. 394–398]. Активна фаза окупації Автономної Республіки Крим з боку Російської Федерації розпочалася 20 лютого 2014 р. – саме цю дату офіційно зафіксовано на пам'ятних відзнаках Міністерства оборони рф «За повернення Криму», що додатково підтверджує заздалегідь спланований характер воєнної операції [3, с. 185].

Протестні виступи в Україні, відомі як події Євромайдану (21 листопада 2013 – 21 лютого 2014 рр.), що відбувалися під гаслами підтримки євроінтеграційного курсу, викликали на території Автономної Республіки Крим сприйняття як прояв радикалізації української політики, зокрема в дусі так званої «бандеризації». Це стало своєрідним ідеологічним аргументом для обґрунтування необхідності «самовизначення» населення півострова, що зрештою вилилося у проведення нелегітимного плебісциту 16 березня 2014 р. Насильницьке приєднання Криму до російської федерації становило відверте порушення базових положень Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та рф від 1997 р. й фактично означало відмову Москви від принципів рівноправного стратегічного діалогу з Києвом [2, с. 398].

Наступним пунктом для порівняння слугуватиме становище місцевих жителів на окупованих територіях.

З моменту входження вермахту на територію Кримського півострова розпочалась систематична репресивна політика: здійснювались масові каральні акції проти цивільного населення, реквізиція продовольства, одягу та речей першої необхідності. Згідно з директивою А. Гітлера, німецьким військовослужбовцям було надано карт-бланш на розправу – право на позасудові страти, водночас із повним імунітетом від кримінальної відповідальності за дії на окупованих східних територіях [3, с. 128]. У грудні 1941 р. командувач айнзацгрупи «D» О. Олендорф отримав з Берліна вказівку трактувати кримчаків як євреїв через їхнє юдейське віросповідання. Це призвело до їх масових розстрілів – близько 6 тис. осіб. З 16 листопада по 15 грудня 1941 р. у регіоні розстріляно 17646 євреїв, 2504 кримчаків, 824 ромів, 212 комуністів і партизан. Загалом під час окупації (листопад 1941 р. – квітень 1944 р.) жертвами терору стали 90243 цивільні особи, зокрема понад 40 тис. євреїв і кримчаків. Репресії здійснювали айнзацгрупи та допоміжна поліція, центр яких розміщувався у Сімферополі. Пунктами винищення та експлуатації

місцевого населення в Криму були табори військовополонених у Бахчисараї, Джанкої, Феодосії, Ялті, Сімферополі, Севастополі, Керчі та в інших містах і селах півострова. Чисельність військовополонених, що перебували у цих таборах становила кілька сотень тисяч осіб.

У соціально-етнічній ієрархії, встановленій окупаційною адміністрацією в Криму, провідне становище займали етнічні німці, союзники Райху з іноземних формувань та місцева болгарська громада. Попри те, що більшість кримських німців було депортовано радянською владою до приходу Вермахту, для лояльних до окупаційного режиму груп створювались привілейовані умови: видавались посвідчення та перепустки, які прирівнювали їх до громадян рейху [4, с. 90–91]. З початком російської окупації Криму розгорнувся процес демонтажу основ громадянського суспільства. Репресії насамперед були спрямовані проти етнічних українців і кримських татар: проводились обшуки, вилучалась національна символіка, заборонялись ЗМІ та організації, закривались українські освітні заклади. Лідерам кримськотатарського народу, зокрема Рефату Чубарову та Мустафі Джемілеву, заборонили в'їзд на пів острів. Першою жертвою репресій став активіст Решат Аметов, викрадений та вбитий у березні 2014 р. Така політика спричинила хвилю вимушеного переселення частини населення [5, с. 22].

Колабораціонізм як суспільно-політичне явище був характерним для обох режимів окупаційної влади і виявляв багато спільних рис. Формами військово-поліцейського співробітництва із силами нацистського Третього райху відзначалися всі окуповані регіони. Особливо актуалізувалося питання залучення місцевого населення Криму до служби в структурах вермахту після першої масштабної каральної експедиції проти радянських партизанських формувань, коли стало зрозумілим, що без сприяння автохтонного населення ефективна боротьба з підпіллям неможлива. З початку 1942 року нацистська окупаційна адміністрація ініціювала масовий рекрутинг добровольців. У результаті було сформовано 16 рот допоміжних підрозділів. Більшість так званих «хіві» (Hilfswillige – добровільні помічники) і «фрайвілліге» (Freiwillige – добровольці) виконували допоміжні функції у будівельних та тилових частинах, а також брали участь у проведенні антипартизанських операцій. Місцева поліція (Orts-Polizei), яка діяла в межах індивідуального обслуговування, комплектувалася із розрахунку один службовець на кожну сотню мешканців. Варто зазначити, що широкого поширення набув і так званий побутовий колабораціонізм. Його коріння слід шукати в соціальній незадоволеності населення попереднім тоталітарним режимом, зокрема наслідками політики сталінізму: масовими репресіями, насильницькою колективізацією, кампаніями проти релігії та надмірною регламентацією особистого життя. Значна частина населення, особливо старшого віку, сприймала німецьку окупацію як шанс на соціальні зміни та пом'якшення репресивної політики. Сучасні історичні дослідження переконливо засвідчують, що феномен колабораціонізму в Криму мав передусім політичний і соціально-

економічний, а не етнічний характер. Це підтверджує й національний склад 149-го охоронного батальйону: 54 росіянина, 14 греків, 12 українців, 7 кримських татар, 5 казанських татар, 4 вірмени, 4 узбеки, 3 поляки, 2 грузини, по одному азербайджанцю, білорусу, болгарину та єврею [2, с. 326].

Подібні події продовжують відбуватися у Криму вже в умовах російської окупації. Дестабілізація політичної ситуації розпочалась у Севастополі, де 23 лютого 2014 р. відбувся мітинг із проросійськими гаслами. Під час цього заходу місцевого підприємця з російським громадянством Олексія Чалого оголосили так званим «народним мером» Севастополя. Згідно з результатами розслідування, проведеного Військовою прокуратурою України, ще до початку окупації частина кримських військовослужбовців була завербована російськими спецслужбами. Це підтверджується тим, що першими зрадили присязі саме ті офіцери, чиї підрозділи мали безпосередньо чинити опір агресору – зокрема, військові з розвідки, зв'язку та берегової охорони. Коли російські війська розпочали блокування українських військових частин, українські військовослужбовці почали отримувати пропозиції перейти на бік окупанта. У результаті за зраду присязі було звільнено понад 12 тис. співробітників органів внутрішніх справ в Криму, 1371 працівник Служби безпеки України з Головного управління в АР Крим та управління в місті Севастополь, а також 413 працівників прокуратури автономії. За різними оцінками, до лав Збройних сил російської федерації приєдналося понад 10 тисяч українських військових [5, с. 20–28].

Висновки. Порівнювати обидві окупації доречно, оскільки є багато спільних рис, які потребують детального вивчення. Варто вивчати досвід попередньої окупації, задля правильної деокупації Криму, адже перед нами стоїть завдання відновлення соціальної, культурної та політичної єдності. Дане дослідження є перспективним, адже є безліч аспектів які можна вивчати, порівнювати і проводити паралелі між ними (наприклад партизанський рух на окупованих територіях). Також в рамках продовження даного дослідження можна дослідити питання використання термінів «окупація, анексія».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицюк В., Лисенко О., Кидонь В. Пролог німецько-радянської війни: політичні та військово-стратегічні аспекти. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 56–79.
2. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях. Відп. ред. В. А. Смолій; Упорядн. Г. В. Боряк. НАН України. Інститут історії України. Київ: Ін-т історії України, 2014. 456 с.
3. Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. Київ: «Кримська родина»; «Майстер Книг», 2020. 200 с. з ілюстр.
4. Понипаляк О. Політика нацистської Німеччини в окупованому Криму (1941–1944). *Європейські історичні студії: науковий журнал*. 2021. Т. 19. С. 86–96.
5. Революція Гідності 2013–2014 рр. та агресія Росії проти України: наук.-метод. матеріали / Головка В., Палій О., Черевко О., Янішевський С.; за заг. ред. П. Полянського. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 34 с.

Пигина Дарина
здобувачка 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Максимов О.В.**)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕМАТИКИ В ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7 КЛАСІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Під час вивчення історії учні не лише занурюються в минулі події, а й намагаються зрозуміти, як формувалися народи, культури та держави. Одним із найважливіших чинників, які відіграли ключову роль у становленні українського народу була релігія, яка проникала в державні та культурні аспекти життя. Саме тому висвітлення релігійної проблематики в шкільних підручниках з історії України є необхідним для формування в учнів цілісного розуміння історичного минулого України.

За навчальною програмою з історії України для 7 класу релігійні питання розширено вивчається у розділі «Русь-Україна наприкінці X – у першій половині XI ст.», в якому учні вивчають запровадження християнства та його історичне значення для Русі-України. Враховуючи розвиток сучасних інформаційних технологій педагоги отримали широкий вибір методів для подання навчального матеріалу. Однак, шкільний підручник і досі залишається ключовим джерелом знань.

Аналіз джерел та літератури. За основу для аналізу взято п'ять підручників за редакцією таких авторів: В. Власова [1], А. Галімова [2], О. Пометун [4], І. Щупака [6], Г. Хлібовської [5].

Метою роботи є аналіз подання релігійної тематики в підручниках за програмою Нової української школи та підходів і методів, які використовуються для того, щоб зробити вивчення історії релігії цікавим та доступним для сучасних семикласників.

Виклад основного матеріалу. Релігійна тематика в проаналізованих нами підручниках вперше згадується при вивченні правління руських князів, зокрема Аскольда. У жодному підручнику не описується його спроба християнізації Русі, лише у більшості зазначається, що після походу 860 р. населення Русі надалі залишилися язичниками, а Аскольд прийняв християнство. Навчальний посібник, автором якого є І. Щупак, при висвітленні даного питання містить рубрику «Думки істориків», в якій читаємо розповідь Михайла Грушевського про наслідки походу 860 р. на Константинополь. Дана рубрика може здатися не зрозумілою для учнів, адже в ній зазначається, що після походу 860 р. багато русі хрестилося, хоча, у самому параграфі зазначено подальше вірування у язичництво населення. У рубриці «само оцінювання» цього ж автора є завдання для пояснення поняття «християнство», хоча у самому підручнику окремо виділеного визначення не зустрічаємо [6, с. 26–27].

У підручнику А. Галімова окремо виділено визначення поняття «християнства», яке є досить розлогим. Автор подає цікаві завдання для роботи в групах. В одному із завдань учням пропонується підготувати уявний діалог між руськими дружинниками князя Аскольда, що прийняв християнство під час візантійського походу і киянином-язичником [2, с. 23].

Наступною релігійною тематикою, яка висвітлюється в кожному підручнику є хрещення княгині Ольги. Основну увагу всі автори звертають на хрещенні княгині та її спробу запровадити нову релігію в Русі.

О. Пометун описує спробу княгині Ольги запровадити християнство в Русі. У підручнику йдеться про те, що Ольга надіслала посольство до німецького короля із проханням надати місію для хрещення Русі. У відповідь до Києва прибули проповідники на чолі з єпископом Адальбертом, однак через опір язичницької верхівки, яка загрожувала місіонерам розправою, делегація змушена була покинути Русь [4, с. 31]. У підручник В. Власова події про правління Ольги та Святослава об'єднанні в одному питанні параграфу, що відрізняє його від інших авторів, які розглядають цих діячів в окремих питаннях [1, с. 33].

Автори підручників НУШ подають різноманітні рубрики та QR-коди, переходячи за якими учні мають інтерактивні завдання та відео-матеріали. Так, І. Щупак пропонує учням рубрику «Історичні подробиці», де переходячи за QR-кодом школярам пропонується переглянути відео «Таємна історія княгині Ольги» [6, с. 37]. А. Галімов пропонує рубрику «Для вас, допитливі», Хлібовська – «Перевірте себе». Наявні також інші різноманітні посилання для виконання як індивідуальних, так і групових завдань.

Наступною темою, яка подається в усіх підручниках з історії України є «Хрещення Русі Володимиром Великим». Усі автори окремо приділяють увагу питанню про впровадження християнства, окрім В. Власова, який розповідає про запровадження нової релігії у питанні про внутрішню політику князя.

І. Щупак у своєму підручнику використовує схеми та таблиці для подачі матеріалу. Так, схематично подано передумови та причини хрещення Русі-України: поширення християнства в Русі в попередні часи; тісні контакти Русі із східними християнськими державами; прагнення зміцнити міжнародний авторитет Русі-України та ін. Приводом до хрещення були події навколо візантійського м. Херсонеса у Криму. У рубриці «Документи свідчать» учням пропонується опрацювати джерело «Літопис руський про хрещення киян 988 р.» та попрацювати над запитаннями. У кінці розгляду питання подано схему «Наслідки хрещення Русі-України». Для закріплення вивченого матеріалу пропонується перейти за QR-кодом та виконати вправу «Причини і наслідки хрещення Русі-України» [6, с. 47–49].

Привертає увагу і подання даної теми у підручнику авторства А. Галімова. Автор зображає схему причин запровадження християнства, поділивши їх на соціальні, політичні, міжнародні та особисті. Загалом даний підручник містить завдання для роботи в парах, приділяється увага вивченню історичних документів. Наприклад, учням пропонується обговорити і проаналізувати причини запровадження князем Володимиром Великим в своїй державі нової

віри та з'ясувати у чому полягала важливість цієї події для розвитку Русі. Учні пропонується опрацювати уривок із «Повісті минулих літ» присвячений хрещенню киян і дати відповіді на запитання до нього. Для закріплення знань пропонується рубрика «Працюємо в малих групах», за допомогою методики «синтез думок» школярі мають обговорити і пояснити, які наслідки мало хрещення для Давньоруської держави [2, с. 48–50].

У програмі НУШ з історії в 7 класі постійно відбуваються зміни та нововведення. Так, 19 грудня 2024 р. МОН оприлюднило модельну навчальну програму «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Метою курсу є отримання учнями комплексного знання з історії в усій його багатоманітності та у світовому контексті, розвиток національної ідентичності, патріотизму та громадянських компетентностей учнів, усвідомлення викликів сучасності, що стоять перед суспільством. У кожному класі пропонується демонструвати місце історії України в загальносвітовому історичному контексті, але передусім в європейському [3].

Нова модельна програма побудована на основі концентричного підходу до вивчення історії, що передбачає неодноразове повернення до певних історичних періодів. Учні поступово зможуть поглиблювати свої знання, формувати цілісну картину історичного процесу та розвивати критичне мислення. Кожне наступне звернення до певного періоду відбувається на новому рівні, з урахуванням нових знань та навичок, що сформувалися учнів. Однією з ключових переваг концентричного підходу є його ефективність. Повторення матеріалу сприяє кращому його запам'ятовуванню та засвоєнню. Крім того, цей підхід є гнучким, що дозволяє адаптувати навчальний процес до індивідуальних особливостей учнів. Постійне відкриття нових граней відомих історичних подій підтримує інтерес до навчання та сприяє розвитку допитливості.

У новій модельній програмі ознайомлення учнів із зародженням релігійних вірувань передбачається у 8 класі, до реформи дана тема вивчається у 7 класі. Передбачено вивчення історії релігії не тільки на теренах України, а й в інших народів світу. Основна увага звертається на духовний та матеріальний світ людини, а також її взаємозв'язок з релігією [3, с. 5]. Освітня реформа не оминула й викладання історії України у 9 класі. Відповідно до Модельної навчальної програми «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти, учням пропонується опанування ключової теми «Людина, суспільство та влада в минулому і сучасності», яка охоплює вивчення політичної організації суспільства та трансформацію владних відносин від давнини до сучасності. Зміст курсу подається крізь призму української історії та державотворчих процесів у широкому контексті світової історії. Особлива увага приділяється вивченню політичних режимів, формуванню імперій та національних держав, відносини між метрополіями та колоніями, а також причинно-наслідковий аналіз воєн, протестів, революцій, реформ і основ міжнародних відносин. Окремий акцент зроблено на вторгнення росії в Україну [3, с. 5].

Висновок. Програма НУШ та її підручники орієнтовані на розвиток у учнів ключових компетентностей, необхідних для життя в сучасному світі, таких як критичне мислення, вміння працювати з різними джерелами інформації та формування історичної свідомості. Навчання історії за новими підручниками відбувається в контексті повсякденного життя учнів, з використанням різноманітних методів і прийомів. Це робить процес навчання більш цікавим та ефективним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В., Данилевська О., Ващук Д. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2024. 192 с.
2. Галімов А., Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підруч. для 7 класу закл. загал. серед. освіти. Харків: Вид-во «Ранок», 2024. 224 с.
3. Кафтан М. В., Костюк І. А., Селіваненко В. В., Цеунов І. А. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс історії та громадянської освіти. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Київ, 2024. 95 с. URL: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchaln.prohramy/2024/Model.navch.prohr.5-9.klas-2024/30-12-2024/intehrov-kurs-istoriyi-ta-hromadyan-osvity-7-9-kl-kaftan-ta-in-30-12-2024.pdf> (дата звернення: 28.03.2025).
4. Пометун О., Дудар О., Гупан Н. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 208 с.
5. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України: підруч. для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с.
6. Щупак І., Бурлака О., Дрібниця В., Желіба О. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 192 с.

Розділ 2
МАТЕРІАЛИ ХХІ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(Житомир, 10 квітня 2025 р.)

Мороз Анастасія, Ніколов Даніїл
здобувачі освіти 8-Б класу, Кременчуцької гімназії № 23,
Кременчуцької міської ради, Полтавської області
(науковий керівник: вчитель історії і правознавства,
аспірант КрНУ ім. М. Остроградського **Мелешко Я. Г.**)

ДРЕВЛЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ КНЯЗЯ МАЛА В 945 РОЦІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність теми полягає в тому, що повстання древлян 945 р. є однією з найвідоміших подій в історії Київської Русі. Воно стало наслідком незадоволення жителів цього племені жорсткою політикою збору данини, яку здійснював київський князь Ігор Рюрикович. Очолив повстання князь Мал, який прагнув звільнити свій народ від влади Києва.

Аналіз джерел та літератури. Історіографією даного дослідження є праці українського історика, спеціаліста з середньовічної історії України та української нумізматики, джерелознавеця, історіографа, доктора історичних наук М. Котляра [4]; українського краєзнавця із м. Фастів, Київської області С. Іванова. Котрий присвятив своє життя дослідженню історії Коростеня, створивши громадський краєзнавчий музей в м. Коростень [2]. Його музей станом на 2010 р. налічував до 3,5 тис. експонатів. У даній статті використано дослідження історика і джерелознавця В. Замлинського [1].

Метою дослідження є розкриття перебігу подій, зв'язаних із повстанням древлян, і визначення його наслідків не тільки для самого племені, а для держави.

Виклад основного матеріалу. У Повісті минулих років під 6453 (945) роком відразу ж після русько-візантійського договору вміщено наступний запис: В цей рік сказала дружина Ігорю: «Отроки Свенельда роздяглися зброєю та одягом. Ходімо, князю, з нами за даниною, та й ти: добудеш, і ми». І послушав їх Ігор, пішов до древлян за даниною, і додав до колишньої данини нову, чинили насильство над ними мужі його. Взявши данину, пішов він у своє місто. Повертаючись назад, поміркував, сказав він своїй дружині: «Ідіть з даниною додому, а я повернуся і по збираю ще». Йй відпустив дружину свою додому, а сам із малою частиною дружин повернувся, бажаючи більшого багатства. Деревляни ж, почувши, що йде знову, тримали пораду з князем своїм Малом: «Якщо повадиться вовк до вівці, то виносить все стадо, доки не вб'ють його. Так і той: якщо не вб'ємо його, то всіх нас погубити. І послали до нього,

говорячи: «Навіщо знову йдеш? Забрав уже всю данину. Й не послухав їх Ігор. І древляни, вийшовши з міста Іскоростеня, вбили Ігоря та дружину його, бо мало їх було. Й похований був Ігор, і є могила його в Іскоростеня в Древлянській землі й до сьогодні» [4, с. 44–45]. Про подробиці загибелі князя Ігоря ми дізнаємося у візантійського історика Лева Диякона (X століття). За його свідченнями, древляни прив'язали Ігоря до двох зігнутих беріз, а потім їх випрямили – Ігоря було розірвано деревами. (історик наводить листа грецького імператора Святославу, в якому імператор пише про таку смерть Ігоря). Могила Ігоря збереглася і до нашого часу і знаходиться на правому березі річки Уж у с. Немерівка. Курган, насипаний на місці поховання Ігоря, мав п'ять сажнів (10 метрів) висоти, а біля основи, по діаметру – до 20 сажень (40 метрів) [2, с. 9–10]. І вчені-історики, і краєзнавці вели й ведуть дебати щодо самого існування могили князя Ігоря. З цього приводу існує кілька версій. Але найпоширеніша та, що могила київського князя може знаходитись неподалік сучасного села Головки. Розміри ж її, на думку дослідників, становили 10 метрів у висоту та 34 метри в діаметрі [3]. Народний переказ, який виник, найімовірніше, у недружньому до Ігоря дружинному середовищі й введений Нестором до літопису, спирається на історичні факти. Відповідно до поглядів сучасної науки, Ігор з дружиною відправився збирати полюддя в землю древлян. Полюддя було найпримітивнішою і найгрубішою формою феодальної експлуатації, яка в ті далекі часи ґрунтувалася на колективній власності феодального класу на землю, його уособлював глава цього класу, київський князь, і жорстокому позаекономічному примусу феодального залежного населення. Судячи з наведеного уривка «Повісті минулих літ», існували, очевидно, якісь, хай і приблизні, норми стягнення цієї данини: коли Ігор уперше поїхав до древлян за полюддям, ніхто із них не опирався князю. Він був убитий лише тоді, коли переступив узаконення, вироблені його попередниками й визнані ним самим. Активна роль дружинників у збиранні полюддя підтверджує, як нам здається, думку деяких учених, що воно стягувалося в основному для розплати князя з найманою дружиною, тоді як звичайна данина бралася на користь князя і його сім'ї [1, с. 45].

Після вбивства Ігоря, древлянські послы приїхали до Києва і запропонували Ользі піти заміж за їхнього князя Мала. Княгиня веліла тих послів разом з човном, на якому припливли, скинути в глибоку яму, викопану за городом на Теремному дворі, і потім закопати живими. Розправившись таким чином зі сватами, Ольга звернулася до древлян з проханням прислати за нею найбільш знатних мужів – князівського роду та бояр. Коли ті прибули до Києва, Ольга наказала витопити баню, яку потім запалили разом з послами. Такими були перші дві її помсти древлянам.

Сватання князя Мала за Ольгу, на думку дослідників, відбивало пережитки матріархату, архаїзм у поглядах древлян. Дії Ольги – поховання сватів у човні, наказ витопити баню для послів – прикмети поховального обряду, що сягають сивої давнини та пов'язані з кривавою помстою [1, с. 36]. Третя помста за жорстокістю була найстрашнішою, Ольга сповістила древлян про своє бажання поплакати над труною чоловіка і вчинити тризну. Поблизу міста Іскоростеня

наказала вона насипати величезний курган. Коли ж древляни повпивалися, Ольжині отроки їх посікли. Наступного року княгиня зібрала військо, взяла з собою малолітнього сина Святослава, воєводу Свенельда, й рушила в Древлянську землю, щоб остаточно «примучи», тобто приборкати древлян та обкласти їх тяжкою даниною. Битву було виграно, але древляни втекли й зачинилися у своєму місті. Іскоростень був обложений. Є припущення, що с. Шатріше було станом раті Ольги. Київське військо простояло під Іскоростенем все літо і не змогло захопити його.

Місто залишалося неприступним. Стародавній Іскоростень був розташований на високих, кам'яних кручах, що нависли над річкою Уж і складали компактну групу з чотирьох городищ, (за свідченням археолога С. Гамченка з п'яти), які розташовувались поруч. Залишки цих городищ і зараз височіють над річкою. Підступи до міста були добре укріплені городищем, розташованим там, де річка Уж впадає у Прип'ять (урочище «Приплив», що датується IX–XI ст.). З південного сходу місто прикривався городищем, що знаходився на території сучасного Ушомира (літописна назва – Ушек). Підступи до міста мали форму земляних укріплень, так званих «змійних валів», або «Вільським веслуванням», що простяглася на південь від Іскоростеня більш ніж на три кілометри. Коростенське городище – унікальне явище давньослов'янського світу, унікальний приклад фортифікаційного мистецтва давніх слов'ян.

Топографія Коростенських городищ фортифікаційним відношенні надзвичайно вигідна та зручна; розумно використаний рельєф місцевості. Три городища (перше, друге, третє) з чотирьох знаходяться на правому березі р. Уж, одне (четверте) – на лівому березі. Захисники Іскоростеня билися відчайдушно, «бо знали, що, вбивши князя, не мають на щось сподіватися після поразки». Ользі довелося вдатися до підступного способу: Послала вона до міста зі словами: «До чого хочете досидіти? Адже всі ваші міста уже здалися мені й зобов'язалися платити данину, й вже обробляють свої ниви та землі, а ви, відмовляючись платити данину, збираєтеся померти з голоду» [2]. Древляни ж відповіли: «Ми раді б платити данину, але ж ти хочеш відомстити за мужа свого». Відповіла ж їм Ольга, мовляв: «Я вже відомстила за образу мужа свого... Більше вже не хочу помщатися, хочу лише взяти з вас невеличку данину і, уклавши з вами мир, піду геть». Древляни ж запитали: «Що хочеш від нас? Ми раді дати тобі мед і хутра». Вона ж відповіла: «Нема у вас тепер ні меду, ні хутра, тому прошу у вас небагато: дайте мені від кожного двору по три голуби та по три горобці. Адже я не бажаю накласти на вас тяжкої данини, як чоловік мій, тому прошу у вас мало. Ви ж знемогли в облозі, тому і прошу у вас цієї малості». Древляни, зрадивши, зібрали з двору по три голуби та по три горобці й послали до Ольги з уклоном... А Ольга, роздавши воїнам, кому по голубу, кому по горобцю, наказала прив'язати кожному голубу і горобцю трут, загортаючи його в невеличкі хустиночки й прив'язуючи ниткою до кожного птаха [2]. І коли стало смеркатися, наказала Ольга своїм воїнам пустити голубів і горобців. Голуби й горобці полетіли до своїх гнізд: голуби у голубники, а горобці – під стріхи. І так запалали де голубники, де кліті, де сараї та сінники. І

не було двору, де б не горіло. І не можна було гасити, бо зразу спалахнули всі двори. І повтікали люди із міста, і наказала Ольга воїнам своїм хапати їх. І так здобула місто й спалила його, а міських старійшин забрала у полон, а інших людей повбивала, ще кого віддала в рабство мужам своїм, а решту змусила платити данину.

Щодо спалення міст, під час збройної боротьби у Київській Русі – історик Л. Дмитрієв, вважаючи легендарним характер літописного опису, пов'язаних з пожежею Іскоростеня, зазначає, що «навіть чи можливо, щоб спалення міст було тільки способом, зафіксованим у літописі, яким княгиня Ольга захопила (столицю древлян – Іскоростень)». На думку Л. Дмитрієва, «є всі підстави вважати, що вже під час воєнних дій, які проводила Київська Русь, та які проводились на її території, застосовувався достатньо широко в боях у тій чи іншій формі так званий «грецький вогонь». Сферичний глиняний посуд того часу міг використовуватись як зброя, у вигляді глиняної бомби, наповненою нафтою або іншою запальною рідиною, в отворах вона мала фітиль для запалювання пального. Однак, розкопки не виявили подібний глиняний посуд [2, с. 13]. Доля самого князя Мала після повстання залишається невідомою. Його ж донька Малуша опинилась при київському князівському дворі й вдало вела його господарство, обіймати посаду ключниці. До того ж в Малушу закохався син Ольги – Святослав. Як повідомляє Никонівський літопис, Ольга розгнівалась на древлянську княжну і відправила її у село Будутине, де у тої народився син. в майбутньому князь київський Володимир. Роль цього князя в історії Київської Русі загальновідома [3]. Після придушення повстання Ольга встановила чіткий розмір данини, й фактично започаткувала створення податкової системи [1, с. 35].

Висновки. Таким чином, повстання древлян 945 р. було однією з найяскравіших подій ранньої історії Київської Русі. Воно показало, що підкорені племена не завжди були готові беззаперечно виконувати накази київських князів, і що жорстокі методи правління можуть викликати сильний спротив. Князь Мал намагався захистити свій народ, але врешті-решт зазнав поразки перед військовою та політичною майстерністю княгині Ольги. Її помста стала символом безкомпромісної боротьби за владу, а реформи, які вона провела після цього, значно змінили систему управління Київської Русі. Історія цього повстання є важливим нагадуванням про те, як боротьба за владу та незалежність впливає на долю цілих народів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Замлинський В. О. Історія України в особах IX–XVIII ст. / В. Замлинський, І. Войцехівська та ін. Київ: Україна, 1993. 395 с.
2. Іванов С. І. Нариси з історії міста Коростень. Коростень: Фірма «Друк», 2010. 159 с.
3. Князь Мал та повстання древлян 945 року. *Пресслужба malyn.live*. 2022. 16 січня. URL: <https://kyivshevchenkivskyi.com/news/knyaz-mal-ta-povstannya-drevlyan-945-roku> (дата звернення 25.03.2025).
4. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія в життєписах. Київ: Час, 1994. 328 с.

Радіонова Ольга, Целуйко Дарина
здобувачки освіти 8-Б класу, Кременчуцької гімназії № 23,
Кременчуцької міської ради, Полтавської області
(науковий керівник: вчитель історії і правознавства,
аспірант КрНУ ім. М. Остроградського **Мелешко Я. Г.**)

СЕМЕН ПАЛІЙ І «ДРУГА ХМЕЛЬНИЧЧИНА»

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність теми полягає в тому, що Семен Палій одна з найяскравіших постатей української історії кінця XVII – початку XVIII ст. Він був талановитим полководцем, козацьким лідером, борцем за незалежність Правобережної України та її визволення від польського панування. Його ім'я стало символом боротьби за свободу та справедливість. Завдяки своїм військовим і організаційним здібностям він зміг створити на Правобережжі автономне козацьке утворення, яке фактично діяло незалежно від Речі Посполитої.

Аналіз джерел та літератури. Історіографія дослідження базується на працях академіка В. Смолія [5]; роботах В. Кривошеї [2]; проблематику повстання під проводом С. Палія в 1702–1704 рр. ми можемо побачити в працях українського історика, архівіста, професора Гарвардського університету О. Оглоблина [3]; історика, політичного діяча, міністра закордонних справ Української держави в часи Гетьманату П. Скоропадського Д. Дорошенка [1].

Метою дослідження є аналіз постаті Семена Палія під час повстання 1702 – 1704 рр., яку в народі прозвали «Паліївщиною» або «Другою Хмельниччиною».

Виклад основного матеріалу. До цього часу невідомо, яким же було справжнє прізвище Семена Пилиповича, який отримав прізвище «Палій» під час перебування на Запорозькій Січі (туди він перебрався наприкінці 70-х рр. після смерті першої дружини). Історики дискутують, чи справді він походив з української православної родини Гурків, яка також проживала у Борзні. Відкритим залишається питання і проте, чи навчався майбутній козацький полковник у Києво-Могилянській колегії [5, с. 228]. В результаті Карловицького миру Туреччина зреклась Правобережжя на користь Польщі. Сейм 1699 р. ухвалив ліквідувати козацтво на цій території. 20 серпня гетьман С. Яблоновський наказав гетьманові Самусю, полковникам Палію, Абазину, Барабашеві, Іскрі розпустити полки й покинути місця дислокації. Полковники відмовились виконувати це розпорядження. Палій заявив: «Я оселився в вільній Україні, і Речі Посполитій нема жодного діла до цього краю: тільки я, як справжній козак і вождь козацького народу маю право порядкувати тут». 29 травня 1700 р. Палій віддячив Київському Михайлівському Золотоверхому монастирю за ікону, надавши йому млин в селі Бобриці, районі Ірпеня і Стугни [2, с. 113]. Даремно король Август II 25 січня 1702 р. офіційно та особисто звертається до Палія з наказом виконати сеймову конституцію 1699 р. Палій

енергійно готується до дальшої боротьби з Польщею. Він гуртує навколо себе всі правобережні козацькі сили, шукає допомоги на Лівобережжі й підтримує відносини з Запоріжжям, яке обіцяє йому підтримку. Він об'єднує всі антипольські сили в Україні.

Все було готове для боротьби; потрібна була тільки іскра, щоб запалити вогонь народного повстання. Влітку 1702 р. почалися селянські заворушення на Поділлі та Брацлавщині. Незабаром почалися розрухи на Київщині. У серпні до Богуслава, Корсуня, Лисянки та інших місць прибули з військом польські дідичі та їх управителі й запропонували козакам або покинути цей край, або піти в панське підданство. У відповідь на це козацтво на чолі з Самусем, Іскрою, Семашком (пасинок Палія) та іншими повстало проти поляків. Польська шляхта і військо в усіх цих місцях були перебиті. Повстання перекинулося на інші місцевості Київщини та Брацлавщини [3, с. 223]. По всьому краю розлилося народне повстання, як колись за Богдана Хмельницького. Навіть дехто зі шляхти пристав до повстання, наприклад, відомий поет-демократ Данило Братковський, який стояв у близьких відносинах з І. Мазепою й за своє спочуття до повстанців заплатив головою, коли попав до рук польського уряду [1, с. 375]. Повстання на Правобережній Україні, яке сучасники порівнювали з «другою Хмельниччиною», швидко охопило не тільки Київщину та Брацлавщину, але й східні частини Поділля й Волині [5, с. 235]. 10 листопада 1702 р. Самусь сповістив про взяття після семитижневої облоги Білої Церкви. Керівники повстання звернулися за допомогою до Мазепи. Гетьман радив Палієві не втручатися, а Самусеві відповів, що без царського указу його у підданство не прийме [2, с. 114]. І. Мазепа уважно стежив за розвитком подій на Правобережжі. Він радив цареві Петру I, щоб той прийняв під свою владу Правобережну Україну, принаймні хоч Білу Церкву з Палієм. Але цар не хотів про це й чути; він зовсім не хотів псувати своїх союзних відносин із Польщею, котра була втягнута в війну проти шведів. Він не тільки не думав приймати Палія в підданство, але вимагав, щоб Палій припинив повстання й покорився Польщі, й не дозволив Мазепі подати ніякої допомоги повстанцям [1, с. 376].

28 грудня 1702 р. Петро I направив грамоту Семену Палію і Самусю Івановичу, в якій просив утриматися від розорення поляків і досягти мирного співіснування один з одним. Поляки хотіли використати Палія проти Самуся. Король Август II просив фастівського полковника «докласти всіх сил і засобів, щоб потушити цей вогонь». На початку 1703 р. бачимо Палія на чолі повстання. Полки Самуся, з'єднавшись з Абазиним, наступали на захід, війська Семашка – на Брацлавщину, а Палій знаходився в районі Фастова-Білої Церкви, забезпечуючи тиллові комунікації та зв'язок з Києвом та Батурином, перенісши свою резиденцію до Білої Церкви. Активно допомагали запорожці, що сильно лякало Мазепу. У лютому 1703 р. поляки розгромили козацький табір під Ладижином, захопили 12 гармат, взяли в полон полковника Абазіна. При допиті останній стверджував, що Палій і Самусь підняли повстання тільки

через свою сваволю, а серед поляків ходили чутки, що Мазепа навіть видав указ, «щоб жодного з того боку Дніпра не переходив і не приєднувався до бунтівників». У березні 1703 р. 15-тисячна армія поляків при підтримці 44 гармат розгромила повстанців на Поділлі та Волині [2, с. 114–116]. Польський гетьман Сінявський вирушив із цілим військом. Він випер Самуся з Немирова, потім обложив Ладижин, де замкнувся полковник Абазин. Після героїської оборони Ладижин узято штурмом, усіх оборонців поголовно винищено, при чому загинуло 10 000 народу, а Абазина було страчено. Почалися страшні репресії. Багато тисяч повстанців покарано смертю, а 70.000 людей були зневічено. Сінявський посилав листи за листами до гетьмана Мазепи, прохаючи допомогти проти повстанців. Але Мазепа не міг підняти руку на своїх земляків і одновірців. Він прийняв у себе Самуся, дав притулок у себе й козакам, які вернулись після погрому на правому березі Дніпра [1, с. 376].

Протягом 1702–1704 рр. бунт українського народу під проводом визначних ватажків мав перемінну вдачу. Ключову роль у ході повстання зіграв Гетьман Лівобережної України Іван Мазепа. Тримавши в руках гетьманську булаву і Запорізьку Січ, Мазепа не мав такого міцного авторитету в простих козаків та народу Лівобережжя. Семен Палій був патріотом, що бажав об'єднати українські землі в єдину могутню державу, а це заважало всім: і Москві, і Польщі, і гетьману Мазепі. Політичні ігри завжди брудні й не мають нічого спільного з честю. У момент, коли Вільна козацька область Палія боролись за свободу і незалежність, Польща мала проблеми зі Шведським королем Карлом XII. Саме цей фактор використали поляки у боротьбі з українськими бунтівниками. Август III попросив Петра I допомогти знищити прихильників Швеції, які заважають мирному існуванню польської шляхти на Правобережній Україні. Вирішальним кроком у цій партії став лист Івана Мазепи до Московського царя, в якому він звинувачував Семена Палія у листуванні з Карлом XII. Усі ходи були зроблені й Москва завдає вирішального удару – відправляє Гетьмана із 40 тисячним військом врегулювати конфлікт і покарати шведських прибічників [4].

На початку 1704 р. спочатку Самусь, а потім Іскра перейшли на Лівобережжя під протекцію Мазепи, чим послабили правобережне козацтво. Палій же укріпився у Білій Церкві, заявляючи: «Ні ляхам, ні кому іншому я не здам Білої Церкви, хіба що мене звідти витягнуть за ноги». У липні 1704 р. козацьке військо під проводом Мазепи вступило в Київське воєводство, заявивши, що йде на допомогу полякам проти шведів. Палій приїхав до гетьманського табору під Паволоччю і супроводжував його [2, с. 116].

Тим часом в І. Мазепи виник конфлікт з С. Палієм. Хоча вони хотіли того самого – злуки правобережної України з Гетьманщиною, але вони дуже різнилися своїми політичними поглядами й своєю тактикою, Палій був щирий демократ, він хотів удержати справжнє народоправство й такі порядки, які були хіба що на Запорозькій Січі; він ворогував проти панів і шляхти. В очах Мазепи він був небезпечний демагог, тим більше, що народні маси дуже любили Палія,

для яких він був «козацький батько». Мазепа боявся, що Палій захоче й при ньому грати якусь самотійну роль, як він це робив під Польщею. Може бути, що Мазепа підозрював Палія в честолюбних замірах і в претензіях на гетьманську булаву. Щоб позбутися такого небезпечного союзника, Мазепа звелів заарештувати Палія й вислав його до Батурина, а потім до Москви. Звідти Палія заслано до Сибіру. Конфлікт між Мазепою й Палієм зробив глибоке враження на народні маси: ще й донині збереглася в численних варіантах пісня про Мазепу й Палія, де всі симпатії народу лежать на стороні Палія [1, с. 376].

У 1705 р. за наказом Петра I його було відправлено на заслання до сибірського містечка Тобольськ. Але коли у 1709 р. І. Мазепа виступив проти Москви, то Палія, знову ж таки за особистим наказом царя, повернули з далекого Сибіру. Він ще брав участь на боці російських військ сумнозвісній Полтавській битві 1709 р., однак підірване у засланні здоров'я дає про себе знати [5, с. 236]. С. Палій, очолюючи полк, який переслідував І. Мазепу і шведів до Переволочної, а 31 грудня заборонив чинити кривди селу Княжичі. С. Палій командував полком і водночас, знаходячись у Фастові, очолив Білоцерківський полк. Став ченцем у Межигірському монастирі, де 18 січня 1710 р. помер і був похований [2, с. 117].

Висновки. Підсумовуючи викладене у статті, зазначимо, що Семен Палій – одна з найвидатніших постатей української історії, яка залишила в ній яскравий слід. Він прагнув створити сильну автономну козацьку державу, відновити козацькі традиції та захистити народ. Його військові таланти та організаторські здібності дозволили створити потужний центр опору на Правобережжі. Попри заслання та втрату влади, його ім'я залишилося в пам'яті українського народу як символ боротьби за свободу та справедливість. Про нього пишуть вірші й легенди, співають пісні. Про його відносини з Іваном Мазепою знайшлися місце навіть в Українській народній казці «Про Палія і Мазепу».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко Д. І. Нарис Історії України В 2-х т. Т. І–ІІ. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966 594 с.
2. Кривошея В. В. Генеалогія українського козацтва. Білоцерківський полк. Київ: Стилос, 2002 182 с.
3. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 170 / ред. В. Давиденко, М. Бутович, В. Масютин]. Нью-Йорк – Париж – Торонто: Видання Оборони Чотирьох свобод України (ООЧСУ) – Ліги Визволення України, 1960. 410 с.
4. Семен Палій. *Моя Україна. Пізнавальний інтернет-журнал*. 2018. 11 серпня. URL: <https://myukraine.org.ua/semen-palij/> (дата звернення 27.03.2025).
5. Смолій В. А. Полководці Війська Запорозького: історичні портрети в 2-х книгах Кн. 2. Київ: ВІК, 2004 278 с.

Бондарчук Ольга
здобувачка освіти 9 класу
Пряжівської гімназії
Новогулявської селищної ради
Житомирського району, Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії та правознавства
Пряжівської гімназії
Новогулявської селищної ради
Житомирського району, Житомирської області **Кравчук О. А.**)

СВЯТИНЯ ЗЕМЛІ ПРЯЖІВСЬКОЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Щоб по-справжньому пізнати свій народ, необхідно вивчати історію, мову, культурну та духовну спадщину. Споконвіку українці були глибоко віруючими людьми, які дотримувалися релігійних свят, берегли неписані церковні закони та сімейні традиції. Суспільне, побутове, родинне життя українського народу завжди було проп'яте духом віри.

Православні ікони, є одночасно і церковними святинями, й художніми творами, які свідчать про стан мистецтва і культури у визначений період часу. Крім того, ікони є цінними духовними та матеріальними пам'ятками історичного минулого держави та конкретного регіону.

Аналіз джерел та літератури. У процесі підготовки та написання роботи нами були використані наративні джерела. Зокрема оповідь настоятеля церкви святих апостолів Петра та Павла с. Пряжів отця Андрія [1]. Також нами були залучені й Інтернет-джерела [2; 3; 4].

Мета роботи полягає у дослідженні події історії рідного краю, пов'язаної із часом явленням чудотворного образу «Пряжівської» Божої Матері.

Виклад основного матеріалу. У православній традиції існує звичай особливо вшанувати ікони, які за тих чи інших обставин виявили чудотворні властивості.

Нашу увагу привернула одна сімейна реліквія, копію якої ми бачили й у бабусі, й у тітки, а також у сусідів... Місцеві жителі передають її від батька до сина, від неньки до доньки. Цією іконою благословляють на створення сім'ї, на нову справу, в далеку дорогу; дарують на згадку про рідне обійстя. Що це за ікона? Чому вона є майже в кожній родині? Детальну інформацію про сільську реліквію нам розповів священник сільської церкви отець Андрій.

Цей чудотворний образ із сивої давнини перебував у церкві села Пряжів, звідки і походить назва «Пряжівська». Церкву в селі було побудовано в 1750 р., а в 1878 р. поруч було побудовано дзвіницю. Час явлення чудотворної ікони Божої Матері із села Пряжів відноситься до кінця XVII – початок XVIII ст. Писемних свідчень про знахідку ікони не збереглося, але про давній вік ікони свідчать записи в старих церковних книгах села Пряжів [1].

Відсутність достовірних документів про храм та його святиню пояснюють тим, що певний проміжок історичного часу храм належав греко-католикам і тільки 18 жовтня 1794 р. був переданий православним [2].

У селі старожили розповідають легенду про повернення храму православним та явлення чудотворного образу. А саме, в село приїхав католицький священик (ксьондз) та забрав церковні цінності, серед яких була ікона Божої Матері «Пряжівська». Все добро було навантажено на віз та вони поїхали. Але від'їхавши декілька кілометрів від села, коні раптом зупинилися. Зусилля людей не могли зрушити їх з місця. Випадково глянувши на ікону ксьондз побачив на образі Діви Марії вологу від сліз. Він здогадався, що вища сила не дозволяє вивезти ікону з села. Негайно було віддано наказ повертати до села. Повернувшись в село, ікону було поставлено на попереднє місце в Пряжівській церкві [1].

За переказами місцевих жителів, ікону виготовив чернець Богоявленської церкви і монастиря, які розташовувалися на сучасній вулиці Великій Бердичівській в Житомирі. Наголошують, що при Пряжівській церкві він займався викладанням іконопису для дітей, передаючи свої знання та майстерність молодшому поколінню [1].

Так, як сільська церква була бідною, то на іконі була мідна риза. Дізнавшись про подію, що сталася із іконою, імператриця Марія Олександрівна в 1864 р. надіслала в подарунок на ікону срібну ризу з коштовним камінням. 24 травня 1874 р. чудотворну ікону було розміщено в іконостасі перед Царськими воротами. З часу чудотворного явлення Пряжівської ікони Божої Матері проходили хресні ходи в Житомир, де чудотворний образ залишався з червня по серпень. Можливо, вже в ті роки, в Житомирі та його околицях з'явилися перші списки Пряжівської ікони [2].

На сьогодні місцеперебування ікони невідоме. Є два благодатних (чудотворних) списки (копії) чудотворної Пряжівської ікони на території України, а саме: в Спасо-Преображенському кафедральному соборі міста Житомира та у Тригірському чоловічому монастирі, розташованому за 25 кілометрів від Житомира.

Існує спеціальний реєстр чудотворних образів Божої Матері, що походять з усіх етнографічних земель України. В ньому чудотворні ікони класифікуються за ознакою їх походження. Так, «Пряжівська» ікона Божої Матері класифікується, як, ікона, що зберегла свою первісну назву. За даним реєстром ікони поділяють на дві категорії «явлені» та безпосередньо чудотворні. «Явлені», тобто знайдених на луці, у лісі... і які при своїй появі виявили дивні властивості (випромінювання неземного світла, зростання двох половинок, з яких складалася ікона, тощо). Безпосередньо чудотворні ікони – це образи, що знаходились у храмах деякий період і лише через визначений відрізок часу виявили присутність Божої благодаті та особливий дар зцілення й допомоги. Ікона «Пряжівської» Божої Матері відноситься до безпосередньо чудотворних ікон [1].

Дні святкування Пряжівської ікони – 29 червня/12 липня, а також у десяту п'ятницю після Великодня.

У цієї ікони просять допомоги від різних недуг: хвороби ніг, хребта, безпліддя та жіночих хвороб [3]. Вагомим доказом того, що ікона є чудотворна є коштовні дарунки, що залишають віруючі іконі на подяку за зцілення. Що стосується іконографії та художніх особливостей святині, то образ був виконаний у візантійському стилі, тип Одигітрія (з Малям на лівій руці) [4].

Висновки. Отже, найбільшою святинею землі Пряжівської є чудотворна ікона Божої Матері, що іменується «Пряжівська». Святиня села Пряжів має багатовікову та драматичну історію, як і саме село. Адже кінець XVII – початок XVIII ст. були складним часом для нашого народу. Храм в селі Пряжів та чудотворна ікона були знищені людськими руками. Але заступництво Пресвятої Богородиці не залишає пряжівців й тепер. Ікона і досі випромінює благодать на всіх, хто звертається до неї за допомогою та заступництвом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Розповіді отця Андрія, священника Української православної церкви святих апостолів Петра та Павла с. Пряжів. Особистий архів автора роботи.
2. Чудотворна ікона божої матері «Пряжівська». URL: <http://zhytomyr-eparchy.org/uk/relics/chudotvorna-ikona-bozhoyi-materi-pryazhivska.html> (дата звернення 25.03.2025).
3. У «Замку Радомисль» представлять нову експозицію унікальних ікон Богородиці. URL: https://risu.ua/u-zamku-radomisl-predstavlyat-novu-ekspoziciyu-unikalnih-ikon-bogorodici_n62604 (дата звернення 23.03.2025).
4. Невідомі аспекти іконопису східного «закерзоння». URL: <https://www.religion.in.ua/main/history/26955-nevidomi-aspekti-ikonopisu-sxidnogo-zakerzonnya.html> (дата звернення 26.03.2025).

Романюк Євген

здобувач освіти 11-Б Іп класу

ВП «Науковий ліцей ЖДУ ім. І. Франка»

(науковий керівник: канд. іст. наук,

доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії ЖДУ імені І. Франка **Гуцало Л. В.**)

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРІЯХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Російсько-українська війна нагадала нам що біженство завжди було та залишається невід’ємною частиною війн. Перша світова у своєму масштабі перевершила всі попередні війни, і біженство під час неї також сягнуло історичного масштабу. Мільйони людей про всьому світу були змушені покинути свої домівки, серед них – українські біженці, історія яких досліджена недостатньо.

Аналіз джерел та літератури. Тема українських біженців у роки Першої світової війни є актуальною в сучасних українській та зарубіжній історіографіях. Так, Л. Жванко упорядкувала та видала тематичний збірник

документів і матеріалів [3]. Долю біженців із Галичини та Волині досліджував І. Берест [1]. Також становище українських біженців у роки Першої світової війни досліджували й іноземні вчені [5; 6; 7].

Метою статті є висвітлення та порівняння становища українських біженців в Австро-Угорській та Російських імперіях.

Виклад основного матеріалу. Підхід австро-угорської та російської влади до біженців мав спільні та відмінні риси. Спільним був насильницький характер евакуацій, хоча вони відбувалися по-різному [1, с. 75–76; 7, с. 205–206]. Австро-Угорщина змогла за короткий час організувати ефективну систему переміщення біженців вглиб імперії. Перевезення відбувалося залізницею у супроводі військовослужбовців чи жандармів [2, с. 341]. Росія не змогла досягти такого рівня організації. Біженці, особливо на початку евакуації, були змушені переміщуватися самотійно, за допомогою гужового транспорту. Російська влада не змогла вчасно організувати перевезення залізницею [6, с. 16]. Відзначимо велике число жертв серед біженців в обох імперіях. Під час переміщення біженці часто потерпали від голоду, хвороб, а у випадку російської імперії – ще й ризику збитися з шляху та заблукати.

Австрійська та Російська імперії не переймалася заможним прошарком населення, вважаючи їх здатними самотійно забезпечити себе [7, с. 81; 3, с. 35–37]. Проте їхній підхід щодо розміщення бідного та середнього за доходом населення принципово різнився.

Австро-Угорщина селила українських біженців як в моноетнічні, так і змішані табори. Гміндський був найбільшим табором, де більшість становили українці. Загалом табори були погано облаштовані з розрахунком на короткостроковість військовий дій. Замкнутий простір, перенаселеність негативно впливали на умови життя біженців, вони потерпали від голоду та епідемій, вчиняли самогубства [5, с. 105–127].

Російська імперія підійшла до питання розселення більш ліберально, біженці селилися у місцевого населення, яке отримувало грошову компенсацію від влади. Також були задіяні спеціальні будівлі (гуртожитки) для тимчасового розміщення біженців. Підхід Російської імперії щодо розселення виявився успішнішим, але був можливим лише через проживання українців на територіях, куди відправляли біженців [3, с. 41].

Ще однією проблемою для обох імперій стало працевлаштування біженців. Тут можна відзначити доволі успішну політику Австро-Угорщини щодо інтеграції біженців у економіку. Влада надавала їм роботу та необхідні кваліфікації. Натомість, біженці грали роль дешевої робочої сили, яка «підживлювала» промисловість імперії [7, с. 111–127]. Російська ж імперія не надто допомагала біженцям з працевлаштуванням. Біженці у незнайомому для них краю залишалися наодинці з проблемами, що призвело до досить високого безробіття, а отже низького рівня життя [3, с. 59].

Правовий аспект захисту біженців був більш розвинутим у Російській імперії. Так, першим правовим актом, який контролював біженство в Російській імперії, став «Закон про забезпечення потреб біженців» від 30 серпня 1915 р. [3, с. 51]. Австро-Угорщина прийняла закон «Про захист біженців війни» лише 31 грудня 1917 р. [4].

В Австро-Угорські та Російській імперії пожвавився благодійний рух підтримки місцевого населення. Долею українських біженців переймався «Комітет допомоги українським біженцям з Галичини та Буковини», заснований у вересні 1915 р. та інші організації [7, с. 28]. Варто відзначити, що Російською імперією було засновано ряд організацій, які надавали підтримку біженцям і фінансувалися за державні та приватні кошти. Але їх діяльність зійшла нанівець у зв'язку з революційними подіями. В подальшому підтримкою біженців та питанням репатріації займалися українські уряди [3, с. 11].

Висновки. Отже, примусова евакуація українських біженців Австро-Угорською та Російською імперією – жахливий злочин проти українського народу. У підходах обох імперій щодо біженців були спільні, так і відмінні риси. Деякі їхні політики виявилися успішними, а інші призвели до смерті тисяч українців. Найбільшим уроком для сучасних українців може стати розуміння, що відсутність власної держави, яка б гарантувала громадянські права, призвела до тисяч невинних жертв.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Берест І. Р. Виселенці та біженці з Галичини й Волині в роки Першої світової війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 571: Держава та армія. С. 201–207.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. 1914–1920 рр. Київ: Темпора, 2007. 632 с.
3. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 2009. 360 с.
4. Gefenvom 31. Dezember 1917, Betreffend den Schuhder Kriegsflüchtlinge. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=19180004&seite=00000081> (дата звернення 20.03.2025).
5. Hermann M. Die hölzerne Stadt. Das Barackenlager Gmünd 1914–1918: Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie. Karl-Franzens-Universität Graz. Graz, 2017. 300 s.
6. Korzeniowski M., Mądzik M., Tarasiuk D. Tułaczy los. Uchodźcypolscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej. Lublin: Wydaw. UMCS, 2007. 238 s.
7. Mentzel W. Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien 1914–1918. Wien: Jugend & Volk, 1995. 296 s.

Конопчук Єлизавета
здобувачка освіти 9 класу
Троянівського ліцею
Новогулявинської селищної ради
Житомирського району, Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії та правознавства
Пряжівської гімназії
Новогулявинської селищної ради
Житомирського району, Житомирської області **Кравчук О. А.**)

БОРИС ЛЯТОШИНСЬКИЙ – ГЕННІЙ УКРАЇНСЬКОЇ КЛАСИЧНОЇ МУЗИКИ

У 2025 р. Україна відзначає 130-річчя від дня народження Бориса Лятошинського. Він, народившись у Житомирі, став однією з найбільш значущих постатей в українській та світовій музиці.

Борис Лятошинський – видатний український композитор ХХ століття. **Актуальність теми дослідження** полягає в тому, що творчість Б. Лятошинського досі залишається недостатньо вивченою. Його музика не лише відображає особливості свого часу, але й несе глибокий національний зміст, що робить її надзвичайно важливою для розуміння культурної спадщини України.

Аналіз джерел та літератури. Творчості Бориса Лятошинського присвячено значну увагу як сучасниками, так і попередніми поколіннями музикознавців. Численні публікації підтверджують його вплив на музичне життя та культурну громадськість того часу. Наукові роботи, монографії та дисертації авторів, таких як І. Белза, В. Самохвалов, Н. Запорожець, В. Клин, М. Копиця та інші, розкривають різні аспекти діяльності Б. Лятошинського та його вплив на українську музику. Однак, досі відсутній комплексний огляд стану дослідження його творчості, що робить актуальним проведення цілісного аналізу внеску видатного композитора в розвиток української культури.

Окремі дані про Б. Лятошинського містяться у праці місцевого краєзнавця Г. Махоріна [1], та Інтернет-джерелах [2; 3; 4; 5].

Мета роботи полягає у вивченні історії рідного краю, на прикладі діяльності великого земляка Бориса Миколайовича Лятошинського.

Виклад основного матеріалу. Борис Миколайович народився 3 січня 1895 р. у Житомирі. Батько, Микола Леонтійович був вчителем історії. Працював директором кількох гімназій – Житомирі, Немирові, Златополі, проводив значну просвітницьку роботу [1]. Мати, Ольга Борисівна чудово грала на фортепіано і мала гарний голос. Вважається, що саме вона мала великий вплив на захоплення сина музикою [1]. З дитинства маленький Борис опановував гру на скрипці та фортепіано, а вже у юнацькі роки створив свої перші твори – мазурку, вальс, невеликі п'єси для фортепіано, а трохи пізніше фортепіанний квартет. Всі ці твори виконувалися у Житомирі і притягували до себе увагу музичної громадськості [2].

Навчався юний Б. Лятошинський у другій чоловічій гімназії Житомира, яку закінчив у 1913 р. [3]. Вищу освіту він здобув у Києві, навчаючись одночасно на юридичному факультеті Київського університету та в Київській консерваторії під керівництвом Р. М. Глієра [3].

Восени 1920 р. композитор почав викладати музично-теоретичні дисципліни на виконавчих факультетах Київської консерваторії. З 1922 р. і до останніх днів професор Б. М. Лятошинський викладав теоретичні дисципліни в Київській консерваторії. Його учні: Валентин Сільвестров, Ігор Шамо, Леся Дичко, Юрій Щуровський, Євген Станкович, Леонід Грабовський та багато інших [4].

Викладацька діяльність Б. Лятошинського поєднується із творчою. Ім'я видатного композитора користується заслуженим визнанням не тільки в Україні, але й далеко за її межами. Неповторний стиль музики Б. Лятошинського увібрав скарби всієї європейської культури. Він насамперед композитор-симфоніст.

Він був змушений творити в часи культурного терору в СРСР. Відкриваючи перед українською культурою сучасний європейський простір, він отримав тавро «найхарактернішого представника буржуазно-індивідуалістичного урбанізму». Потерпав від шквальної критики «партійних» композиторів. через центральні газети накладалася заборона на ім'я композитора та його музику. Неприйняття на рідній землі, постійні публічні цькування Борис Миколайович сприймав болісно. «Мене тут страшенно кусають з усіх боків, коли я висловлююсь про те, що існують музичні твори без “внутрішньої ідеології”», – писав він у листі до Р. Глієра [2].

Протягом понад півстоліття своєї творчої кар'єри Б. Лятошинський створив, за останніми підрахунками, понад 170 творів. Серед його доробку є опери, симфонії, симфонічні поеми, увертюри, оркестрові сюїти, фортепіанні концерти, солоспіви (у тому числі на вірші Івана Франка), обробки народних пісень, музика до театральних постановок і кінофільмів. Крім того, він зробив редакції та оркестровки опер, балетів і менших творів інших авторів, таких як Микола Лисенко і Рейнгольд Глієр. Його твори представляють золотий фонд української музики, хоча й вимагають від слухачів певної підготовки та зосередженої уваги [4].

Крім того, що Б. М. Лятошинський був видатним композитором-симфоністом, він був відомий як прекрасний піаніст та диригент, багато часу приділяв громадській роботі. За своє життя був нагороджений багатьма орденами та медалями, двічі був удостоєний державних премій. В 1945 р. Б. М. Лятошинському було присвоєно звання «Заслужений діяч мистецтв України», а в 1967 р. – звання народного артиста СРСР. Його оперу «Золотий обруч» у 1971 р. було удостоєно Шевченківської премії [1].

Твори митця звучали вже не тільки в Радянському Союзі, а й за його межами. Зокрема в 1958 р. за низку композицій на польську тематику Б. Лятошинського нагородили «Медаллю тисячоліття» [4].

Б. М. Лятошинський пішов із життя 15 квітня 1968 р. Похований на Байковому кладовищі в Києві [5].

Висновки. Щорічно Державне агентство України з питань мистецтв та мистецької освіти проводить конкурс на здобуття премії імені Бориса Лятошинського. Ім'я видатного композитора носить Харківське музичне училище, Київський камерний хор. Видатного композитора гідно шанують і в Житомирі – у музичній школі, яка носить ім'я Бориса Лятошинського, створено музей, присвячений його життю та творчості. На місці будинку, де народився композитор, встановлено пам'ятну дошку, а одна з вулиць носить його ім'я.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Махорін Г. Л. Житомир та лауреати найвідоміших премій світу та України Житомир: Новоград, 2024. 92 с.
2. 130 років Борису Лятошинському: що варто знати про відомого українського композитора. URL: <https://suspilne.media/culture/916973-130-rokiv-borisu-latosinskому-so-varto-znati-pro-vidomogo-ukrainskogo-kompozitora/> (дата звернення 20.03.2025).
3. Лятошинський Борис Миколайович. URL: <https://www.lib.zt.ua/ua/outstanding/node/254> (дата звернення 22.03.2025).
4. Борис Лятошинський коротка біографія. URL: <https://dovidka.biz.ua/boris-lyatoshinskiy-kortka-biografiya> (дата звернення 23.03.2025).
5. Відкриваючи Бориса Лятошинського: музикознавиці про невідомі грані життя великого композитора. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/108120/> (дата звернення 21.03.2025).

Грищук Дмитро
здобувач освіти 11-Б класу
ліцею № 21 м. Житомира
(науковий керівник: учитель історії ліцею № 21 **Ражиєва Е. М.**)

ПЕРЕОЦІНКА БУДАПЕШТСЬКОГО МЕМОРАНДУМУ З ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність роботи полягає в тому, що дослідження Будапештського меморандуму є важливим для розуміння сучасних викликів у сфері міжнародної безпеки та відносин між державами. Підписаний у 1994 р., меморандум став унікальним прикладом ядерного роззброєння за умов гарантування безпеки з боку провідних ядерних держав – США, Великої Британії та Росії. Його значення для міжнародного порядку полягало в зміцненні режиму нерозповсюдження ядерної зброї, але водночас він виявив глибокі системні проблеми у сфері реалізації міжнародних гарантій.

Аналіз джерел та літератури. Посилення інтересу дослідників до Будапештського меморандуму зумовлене подіями 2014 р. – окупацією і анексією Криму та інспірування воєнних дій на Сході України російською федерацією. Так, П. Гай-Нижник [2], К. Гурін [3], І. Крупеня [4], В. Стешенко [6] у своїх дослідженнях критично проаналізували зміст і значення вказаного документу.

Метою статті є розгляд і переоцінка Будапештського меморандуму з перспективи українсько-російських відносин.

Виклад основного матеріалу. Порушення росією положень Будапештського меморандуму у 2014 р., коли вона анексувала Крим і розв'язала війну на сході України, поставило під сумнів ефективність політичних декларацій як механізму підтримання суверенітету та територіальної цілісності держав. Це створило прецедент у сучасній міжнародній системі безпеки, яка базується на правилах і договорах. Події в Україні продемонстрували слабкість міжнародних механізмів стримування агресії та необхідність перегляду підходів до колективної безпеки.

Будапештський меморандум є ключовим прикладом геополітичних змін, що відбулися після розпаду СРСР, коли виникла нова система сил у світі. Це також показник обмеженості міжнародних норм у запобіганні силовому перегляду кордонів, що має наслідки для країн, які прагнуть гарантій безпеки без членства в оборонних союзах.

Будапештський меморандум став важливим елементом процесу ядерного роззброєння України, яка добровільно відмовилася від третього за величиною ядерного арсеналу у світі. Протягом наступних двох десятиліть його реалізація мала неоднозначний характер.

У 1990-х рр. росія, США та Велика Британія публічно визнали територіальну цілісність України, зокрема щодо Криму та Донбасу. Західні країни надавали політичну та економічну підтримку Україні, розглядаючи її як ключового партнера у Східній Європі. Україні надавалася ключова роль у стабільності регіону, тоді як Росія, попри низку спірних питань, публічно підтверджувала нашу територіальну цілісність.

Основним питанням, яке постало перед міжнародною спільнотою, було ядерне роззброєння України. США, росія та Велика Британія наполягали на тому, що ядерний статус України не відповідає глобальній безпековій стратегії, і вимагали від Києва передати свою ядерну зброю під контроль Москви або знищити її. Українська влада, з одного боку, прагнула гарантій безпеки, з іншого – намагалася уникнути тиску з боку росії [6, с. 253].

Результатом переговорів стало підписання Будапештського меморандуму, відповідно до якого Україна погоджувалася відмовитися від ядерного статусу в обмін на гарантії безпеки, територіальної цілісності та суверенітету з боку трьох підписантів – росії, США та Великої Британії.

Після підписання меморандуму Україна почала поетапну передачу ядерної зброї до росії, що було завершено у 1996 р. Проте питання виконання безпекових гарантій залишалося відкритим [7, с. 15].

У перші роки після підписання меморандуму не було прямих порушень його положень з боку підписантів. У 1997 р. було підписано Договір про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та росією, який підтверджував взаємне визнання кордонів. Він закріплював принципи стратегічного партнерства, взаємного визнання кордонів і поваги до суверенітету. У ньому обидві сторони зобов'язувалися не використовувати силу

чи економічний тиск одна проти одної та вирішувати суперечки мирним шляхом.

Протягом 1994–2014 рр. Україна неодноразово стикалася з порушенням її суверенітету з боку росії. Зокрема, у 2003 р. виникла криза навколо острова Тузла, коли росія намагалася змінити морський кордон в Азовському морі. Також Москва здійснювала політичний та економічний тиск на Україну, зокрема через використання газового шантажу [4, с. 46].

Водночас західні країни, зокрема США та Велика Британія, не демонстрували достатньої активності у гарантуванні безпеки України, обмежуючись дипломатичними заявами. Важливо зазначити, що в тексті меморандуму не містилося механізмів примусового виконання його положень, що у майбутньому стало критичним фактором його фактичної неієздатності.

У 2014 р. росія анексувала Крим, а згодом розпочала військову агресію на Донбасі, що стало грубим порушенням Будапештського меморандуму. Відповідно до документа, Росія, як одна з країн-гарантів, зобов'язувалася:

1. Поважати суверенітет і територіальну цілісність України.
2. Утримуватися від загрози або застосування сили проти України.
3. Не використовувати економічний тиск для підпорядкування України своїм інтересам [2, с. 371].

Однак, росія не лише порушила ці положення, а й виправдовувала свої дії псевдоюридичними аргументами, такими як «захист російськомовного населення» або «історичне право на Крим». Таким чином, Будапештський меморандум продемонстрував свою неспроможність як міжнародний механізм безпеки.

Порушення Будапештського меморандуму з боку росії викликало широкий міжнародний резонанс. США, Велика Британія, ЄС та НАТО засудили анексію Криму та вторгнення на Донбас, запровадили санкції проти Росії, а також надали Україні військову, економічну та дипломатичну підтримку.

Втім, жодна з країн-гарантів не надала Україні прямої військової допомоги відповідно до меморандуму. Це стало ключовим аргументом для критиків документа, які вказували на його декларативний характер та відсутність механізмів примусового виконання зобов'язань [9, с. 3].

Наслідки міжнародної реакції на порушення Будапештського меморандуму, які переважно полягали у висловленні «глибокої стурбованості» та запровадженні різних видів санкцій, мали змішані результати. З одного боку, санкції частково ізолювали росію від міжнародних фінансових та енергетичних ринків. З іншого боку, відсутність військової допомоги та нерішучість міжнародної спільноти сприяли тому, що Росія продовжила свою агресію в Україні у 2022 р. Порушення Будапештського меморандуму змінило глобальні підходи до міжнародних гарантій безпеки, продемонструвавши вразливість політичних угод і необхідність більш комплексних і дієвих механізмів безпеки в сучасному світі. Значно посилилася роль організацій з колективної безпеки, зокрема НАТО. Зміцнення національних армій та посилення співпраці з альянсами стало пріоритетом для багатьох країн світу. Також окремі держави, що відмовилися від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки, розглядають

можливість відновлення ядерного потенціалу як засобу національної безпеки. Проте цей шлях є суперечливим, оскільки він може призвести до нових загроз і загострень міжнародних відносин [3, с. 187].

США, Велика Британія та ЄС засудили дії росії, запровадили санкції та здійснили передачу озброєння Україні. Санкції обмежували фінансовий, енергетичний та оборонний сектори Росії, але жодна країна не застосувала власну військову силу для захисту України. Це викликало критику щодо ефективності міжнародних гарантій безпеки та показало, що без чітких зобов'язань і механізмів відповідальності подібні угоди є недостатніми. Втрата ядерного статусу без ефективних гарантій безпеки стала стратегічною помилкою для України. Це знизило обороноздатність і зробило країну вразливою до зовнішньої агресії.

Висновки. Помилки меморандуму підкреслюють необхідність для України розбудовувати власні оборонні спроможності та інтегруватися в міжнародні військово-політичні союзи, які здатні надати реальну безпекову підтримку.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белкін Л. М. Допомога Україні за програмою «Рамштайн» в контексті реалізації гарантій за Будапештським меморандумом 1994 року. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір*: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р. С. 155-157.
2. Гай-Нижник П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не) гарантії національної безпеки України. *Гілея: науковий вісник*. 2016. № 114. С. 366–378.
3. Гурін К. Будапештський меморандум 1994 р.: договір чи домовленість?. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 182–188.
4. Крупеня І. Будапештський меморандум 1994 року: тест для верховенства права. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Т. 3. № 141. С. 39–51.
5. Святун О. Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. *Віче*. 2014. № 20 (376). С. 15–20.
6. Стешенко В. Міжнародно-правова характеристика Будапештського меморандуму 1994 року. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 251–255.
7. Француз А. Теоретико-правові аспекти Будапештського меморандуму: примарні гарантії. *Legal Bulletin*. 2022. С. 10–16.
8. Homonai V. The Budapest memorandum: lessons and unfulfilled expectations on Ukraine's path to joining NATO. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. № 3. P. 346–351.
9. Pifer S. The Trilateral Process: The United States, Ukraine, Russia and Nuclear Weapons: Arms Control Series. Brookings, 2011. Vol. 6: Arms Control Series. 48 p.

Астаф'єва Катерина
здобувачка освіти IV курсу Навчально-наукового інституту соціально-
гуманітарних технологій
НТУ «Харківський політехнічний інститут»
(науковий керівник: канд. філог. наук,
доцентка кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем **Гулієва Д. О.**)

ПРОПАГАНДА ТА МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Формування національної ідентичності через пропаганду та медіа під час війни – це один з найважливіших аспектів у боротьбі за незалежність і збереження державності. У часи війни, особливо в умовах гібридного конфлікту, медіа та пропаганда стають не лише засобами передачі інформації, але й активними учасниками у формуванні суспільних настроїв і відносин, які сприяють зміцненню національної єдності. Для України, яка вже декілька років страждає від агресії з боку Росії, питання формування національної ідентичності через медіа та пропаганду стає особливо актуальним. У цей період медіа мають величезний вплив на суспільство, адже вони не лише інформують населення, але й формують образ ворога, підтримують моральний дух та надихають націю [2, с. 55].

Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що в умовах війни російська пропаганда продовжує застосовувати медіа як інструмент інформаційної війни, спотворюючи факти та створюючи альтернативні наративи, зараз дуже важливо забезпечити стійкість нашого суспільства, його єдність та підсилювати підтримку військових і волонтерів. Інформаційна війна, пропагандистські технології, а також роль медіа у формуванні образу ворога та національної гордості стали важливими аспектами цього процесу.

Аналіз джерел та літератури. Проблему формування національної ідентичності через пропаганду та медіа під час війни досліджували кілька українських науковців. Зокрема, доктор політичних наук В. Кулик у своїй праці аналізує вплив медіа на національну ідентичність, підкреслюючи, що сучасні медіа мають значний вплив на суспільство, формуючи уявлення про себе та інших [7]. Також історик Г. Касьянов у своїх останніх працях аналізував питання національної ідентичності та історичної пам'яті в Україні, Л. Філіпенко досліджувала вплив ролі соціальних платформ (Telegram, Facebook, Twitter) на суспільну думку в умовах війни [8].

Метою цієї статті є аналіз процесу формування національної ідентичності України під впливом пропаганди та медіа під час війни з Росією. Основним завданням є дослідити, як пропагандистські технології та медіа сприяють закріпленню єдності нації, підтримці морального духу суспільства, а також як вони використовуються для протистояння агресії через інформаційну війну.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних соціальних функцій сучасних медіа є інформаційна, тобто повідомлення про стан справ, різного

роду факти і події та функція впливу, де можна мати вагу на погляди і поведінку людей, особливо в періоди криз [3, с. 611]. Медіа були створені щоб привернути увагу великої кількості людей, у сучасному світі легко поширювати інформацію та привертати увагу суспільства, фейкові облікові записи, кампанії тролів і вірусний оманливий контент, все це можна вважати прикладом ведення інформаційної війни ворогом, яке спрямоване на послаблення духу нації, розпалення внутрішніх конфліктів.

Готуючись до конфлікту з Україною, росія розпочала в 2012–2014 рр. інтенсивну пропагандистську підготовку, використовуючи всі доступні засоби інформаційної війни: телеканали, радіо, кінематограф, Інтернет та видавничу справу. Вікна книгарень прикрасили яскраво-розкішні обкладинки книг із виразними назвами, такими як «Геноцид русских на Украине», «Новороссия, восставшая из пепла», «Бандера и бандеровщина», «Охота на Бандеру», тощо [4, с. 5].

Війна підтвердила, що традиційні медіа втрачають свою домінуючу роль у передачі інформації населенню. Також кардинально змінилася концепція контенту в умовах воєнного стану через значний вплив державної політики на функціонування медіа. Це охоплює розгортання повноцінних інформаційних кампаній на різних платформах, які спрямовані на забезпечення національної безпеки держави. Зростає активність в Інтернеті на платформах Facebook, YouTube, Telegram, Tiktok, які юридично не є українськими. [5, с. 827].

Одним із головних складників розвитку національної ідентичності через медіа є створення та популяризація образів героїв. Українські військові, такі як пілот «Привид Києва», ставали символами стійкості та хоробрості, що підвищували бойовий дух громадян [6]. Офіційні сторінки в соціальних мережах Збройних сил України, Міністерства оборони та волонтерські організації активно підтримували цей образ. Аналіз комунікаційної діяльності свідчить про те, що такі історії мають життєво важливий вплив на консолідацію нації, адже вони підкреслюють єдність й героїзм українців у війні за незалежність.

Соціальні мережі стали платформою для ведення інформаційної війни. Наприклад, Facebook-спільноти, такі як «АрміяInform», не тільки висвітлювали події з фронту, а й створювали контент, що посилював патріотичні настрої, включаючи історії українських військових, волонтерів та звичайних громадян, які допомагали армії. Також відомий Telegram-канал «Труха» оперативно поширював інформацію про військові дії, розвінчуючи фейки російської пропаганди. Але нещодавно відомий український проєкт StopFake, який з початку війни займається викриттям фейків, аналізом дезінформації та популяризацією медіаграмотності, провів дослідження рівня маніпулятивності різних Telegram-каналів. У його результатах зазначається, що наразі «Труха» використовує маніпулятивні заголовки, вибіркове висвітлення подій та емоційно забарвлені меседжі, що може впливати на сприйняття аудиторії та створювати викривлене уявлення про реальність [9].

Пропаганда також відіграє важливу роль у конструюванні національного нарративу. З початку повномасштабного вторгнення, багато українців були

змушені виїхати за кордон, щоб зберегти своє життя та життя своїх близьких. Це призвело до того, що російські наративи почали активно поширюватися в групах соціальних мереж Facebook та Telegram, де надається допомога українцям за кордоном. Пропагандисти, щоб ще радикальніше налаштувати користувачів соцмереж, почали переконувати, що українським біженцям надаються привілеї. Втім, коли українці шукають роботу, їх намагаються принизити в інший спосіб, стверджуючи, що вони нібито «здатні лише доглядати за старими людьми або мити унітази», як це відбувається в Telegram-чатах [1]. Такі дії не тільки підривають моральний дух нації, а й підсилюють внутрішню напругу між біженцями та місцевими населеннями інших країн.

З нашої сторони українські медіа ведуть активну інформаційну боротьбу, спрямовану на зміцнення національної ідентичності та протидію дезінформації. Вони висвітлюють історичний контекст боротьби України за незалежність, проводячи паралелі з визвольними змаганнями ХХ ст. Наприклад, документальні фільми, такі як «Зима у вогні», показують українцям та міжнародній аудиторії справжню історію боротьби за свободу.

Також важливу роль відіграють міжнародні медіа у висвітленні війни. Приміром, BBC, CNN та The New York Times регулярно оприлюднюють матеріали про злочини російських військових, що впливає на формування іміджу України як країни, яка обороняється. Це сприяє міжнародній підтримці, що проявляється у фінансовій та військовій допомозі.

Висновки. Отже, сучасні медіа та пропагандистські технології стали важливим фактором у формуванні національної ідентичності України під час війни. Застосування традиційних та цифрових каналів комунікації, створення героїчних образів та протидія фейкам допомагають консолідувати суспільство, підтримувати моральний дух та протистояти агресору. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на аналіз довгострокових наслідків інформаційної війни та її впливу на післявоєнне відновлення держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Війна в соцмережах: як російська пропаганда дискредитує Україну та українців за кордоном. URL: <https://www.stopfake.org/uk/vijna-v-sotsmerezah-yak-rosijska-propaganda-diskredituye-ukrayinu-ta-ukrayintsiv-za-kordonom> (дата звернення 25.03.2025).

2. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії: наук. журн. Луцьк, 2020 № 2 (8) 308 с.

3. Котеньова І. Ю., Яковець А. В. Медіа як інструмент ведення інформаційної війни у міжнародних конфліктах. *International scientific innovations in human life : proceedings of the 11th International scientific and practical conference*. Manchester, United Kingdom URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41120/1/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80.pdf> (дата звернення 22.03.2025).

4. Любиченко О. О. Гібридна війна росії проти України: інформаційний аспект. *Наукові перспективи*. 2022. № 9(27). С. 139–147. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/2567/2573> (дата звернення 20.03.2025).

5. Легкодух В. Роль інформаційної війни у російсько-українському конфлікті: аналіз впливу медіа. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/9194/9244> (дата звернення 22.03.2025).

6. Привид Києва як оберіг України. URL: <https://zn.ua/ukr/CULTURE/privid-kijeva-jak-oberih-ukrajini.html> (дата звернення 24.03.2025).

7. Кулик В. Українські медіа у політичному сенсі утверджують українську ідентичність, а в культурному – російську. URL: <https://ucu.edu.ua/news/ukrajinski-media-u-politychnomu-sensi-utverdzhuyut-ukrajinsku-identychnist-a-v-kulturnomu-rosijsku-volodymyr-kulyk/> (дата звернення 23.03.2025).

8. Філіпенко Л. 2024. Роль соціальних мереж у формуванні суспільної думки під час російсько-української війни. *Соціополіс: журнал соціальних та політичних наук*. 2024. № 1. С. 10–19.

9. Які популярні Telegram-канали і як маніпулюють українцями. *Texty.org.ua*. URL: <https://www.stopfake.org/uk/yaki-populyarni-telegram-kanali-i-yak-manipulyuyut-ukrayintsyami-doslidzhennya-texty-org-ua/> (дата звернення 23.03.2025).

Довгополий Андрій
здобувач освіти 9-В класу
ліцею № 12 міста Житомира ім. С. Ковальчука
(науковий керівник: вчитель історії та правознавства
ліцею № 12 міста Житомира ім. С. Ковальчука **Кухарська Л. П.**)

ДЕПОРТАЦІЯ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Примусове переміщення цивільного населення з окупованих територій є грубим порушенням норм міжнародного права нормативних документів. Серед них – Женевські конвенції 1949 р., Римський статут Міжнародного кримінального суду, Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН про права дитини. З повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України збільшилася кількість примусових депортацій населення. Російська агресія проти України супроводжується масовими випадками вивезенням українських громадян, у тому числі дітей, на окуповані території чи на територію Російської Федерації. Тому визначення даного питання є не лише актуальним, але й критично важливим для захисту прав дітей, збереження національної ідентичності та притягнення винних до відповідальності.

Аналіз джерел та літератури. Досліджуючи тему, було опрацьовано статистичні дані Уповноваженого Верховної ради з прав людини, Офісу Президента України, вивчено факти депортацій наведених у засобах масової інформації. Серед них варто відзначити такі інтернет-ресурси, як: «Радіо Свобода», «Укрінформ», «Урядовий кур'єр», «Уніан».

Мета статті полягає у аналізі фактів депортації українських дітей, розгляді даного явища як складової російської стратегії у військових діях, дослідження масштабів та механізмів вчинення депортації Російською Федерацією, визначенні наслідків депортації для українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Протиправне переміщення та депортація українських дітей російськими військовими відбувалися з 2014 р. із території

захопленого Кримського півострова та окупованої частини Донецької і Луганської областей. Однак з початком повномасштабного вторгнення почастишали випадки незаконного переведення Російською Федерацією українських дітей та підлітків.

За останніми статистичними даними є 19.546 офіційно підтверджених депортованих українських дітей. Однак цей моніторинг включає лише тих українських дітей, про переведення яких їхні українські родичі, свідки або громади офіційно повідомили центральний уряд України. Реальна кількість постраждалих дітей, імовірно, набагато більша [2].

Зі свідчень керівника Офісу Президента Андрія Єрмака, за шість днів до повномасштабного вторгнення Російська Федерація розпочала масову депортацію українських дітей. Близько 2.700 дітей, переважно вихованці дитячих будинків та інтернатів, вже до ранку 19 лютого були вивезені до країни-агресора. Їхні імена, дати та місця народження швидко сфальсифікували, видали російські паспорти, аби унеможливити повернення на Батьківщину.

Існує кілька груп депортованих дітей. До першої групи можна віднести дітей, які залишилися без дому та далеко від своїх батьків під час російського наступу. Таких дітей забирали на окупованих українських територіях і не повертали їх українським родичам або українській державі. Зустрічаються випадки, коли українських батьків або родичів росіяни переконували відправити дітей до російських літніх таборів або інших центрів відпочинку. Після обумовленого періоду багатьох дітей утримували довше, піддавали русифікаторським кампаніям або перевозили в інші місця. Частина неповнолітніх, які знаходилися у дитячих будинках також депортували. Деякі українські діти були розлучені зі своїми батьками або іншими родичами в так званих «фільтраційних таборах» уздовж лінії фронту [2].

Для аналізу глибини проблеми, варто навести кілька прикладів депортації дітей. У квітні 2022 р. Олешки Херсонської області окупували. До жовтня 2022 р. в Олешківського будинку-інтернату залишалося 85 осіб, 35 із яких були дорослими. Багато вихованців були прикуті до ліжок або пересувалися на візку. Коли почалися обстріли, співробітники інтернату спускали дітей із візками та медобладнанням до підвалу. Найскладніше було забезпечити дітей із «кришталевою хворобою» – рідкісним генетичним захворюванням, через яке кістки стають крихкими і будь-який рух може призвести до перелому. Спроба одягнути штани на хлопчика з таким діагнозом закінчилася переломом двох ніг. Окупаційна влада стала згортати роботу шкіл, коледжів та соціальних установ Олешок та вивозити їх з регіону. 21 жовтня з інтернату в Олешках вивезли перших 16 вихованців. На той момент їм було від 6 до 18 років, усі вони могли пересуватися самотійно або на візку. Згідно з документом, який підписав директор установи Віталій Сук, їх відвезли до психіатричної лікарні № 5 у тимчасово окупованому Сімферополі. 4 листопада з інтернату забрали ще 12 дітей. Через тиждень решту всіх вихованців (56 осіб) вивезли до реабілітаційного центру «Надія» в тимчасово окупованому Скадовську, який не був пристосований для проживання дітей з такими діагнозами через те, що там не було відповідного обладнання. У листопаді 2023 р. чотирьох вихованців

Олешківського будинку-інтернату вивезли до Росії. Вони опинилися у кварталі «Нові береги» у Пензі – це проект уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової та її сестри Софії, призначений для проживання людей з обмеженими можливостями. До жовтня 2024 р. в Україну вдалося повернути лише десять вихованців дитячого будинку в Олешках, як мінімум, одна з них – повнолітня. Більшість із них родичі самостійно повернули до України. Також відомо, що шестеро дітей померли в окупації [5].

На початку повномасштабного вторгнення РФ вивезла з Херсону дитячий будинок. Це 46 дітей, про місцезнаходження яких досі нічого не відомо. Працівники дитбудинку сховали дітей в підвалі церкви, але 25 квітня 2022 р. російські посадовці знайшли дітей та перевезли їх майже за 300 км від дому, весь час знімаючи дітей для своїх пропагандистських роликів. У Будинку дитини перебували немовлята та діти до п'яти років, деякі з них мали серйозні вади, наприклад, церебральний параліч. Діти не були сиротами, у деяких з їхніх батьків були обмежені батьківські права, а частина дітей була вилучена з неблагополучних родин або покинута [1].

Відповідно до останніх статистичних даних лабораторії гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я зазначалося, що щонайменше 314 українських дітей зазнали примусового усиновлення. Це стосується дітей у віці від 2 до 17 років переважно з Донецької та Луганської областей, а також одна дитини з окупованого Маріуполя. Як відомо, щонайменше 67 дітям було надано російське громадянство, 208 із 314 виявлених дітей було передано на усиновлення або під опіку громадянам Російської Федерації, приблизно ще половина (46,6%) виявлених дітей мають братів і сестер з відомими іменами, які є в базах даних. Але такі діти розділяються. Так, наприклад, троє дітей із сім'ї з чотирьох осіб були передані на виховання громадянинові РФ без четвертої дитини [4].

У розслідуванні також докладно викладено докази прямих наказів від високопосадовців, включаючи Володимира Путіна, про проведення програми усиновлення. Часто і самі чиновники стають прийомними батьками. Так, голова російської партії «Справедлива Росія» Сергій Миронов удочерив викрадену у 2022 р. 10-ти місячну дівчинку з окупованої частини Херсонської області. Їй змінили ім'я та місце народження в документах, тому біологічним родичам знайти і повернути дитину буде практично неможливо.

Крім самого факту примусового переміщення, українські діти зустрічаються з низкою асиміляційних заходів. Їм забороняють говорити рідною мовою і навчатися за українськими програмами, змінюють їхні імена та змушують брати участь у «військово-патріотичних» заходах. У тимчасово окупованих українських містах і в самій Росії працюють понад 5500 клубів військово-патріотичного виховання та 98 «таборів перевиховання»: 67 – у Російській Федерації, 13 – на території окупованого Кримського півострова, Запорізької та Луганської областей, 18 – у Білорусі [4].

Як повідомляв Уповноважений з прав людини Дмитро Лубінець якщо щодня повертати по одній українській дитині, яку вивезли у РФ, знадобиться 55 років. На сьогодні вдалося повернути лише 1012 дітей. У лютому радниця

керівника Офісу Президента Дарія Зарівна, заявила, що з початку 2025 р. вдалося повернути 31 дитину, яку раніше викрали росіяни [2].

Висновки. Таким чином, можна сказати, що депортація українських дітей є не лише трагедією для окремих українських сімей, але й стратегічним інструментом, спрямованим на підриг українського суспільства. Перевезення дітей розриває зв'язки з їхніми сім'ями, спричиняє глибокі психологічні травми. Російська Федерація використовує депортацію для примусової асиміляції українських дітей, намагаючись змінити їхню національну ідентичність. Такі дії є частиною ширшої стратегії, спрямованої на знищення української культури та історії. Повернення депортованих дітей є складним процесом, що потребує міжнародної співпраці та правових механізмів. Але навіть після успішного повернення дітей наслідки будуть відчуватися протягом багатьох років. А це створює нові виклики для українського суспільства, адже потрібно забезпечити підтримку та реабілітацію постраждалих і їхню адаптацію до нового життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Російська влада вивезла до Росії весь дитячий будинок у Херсоні, що є воєнним злочином – *NYT. Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kherson-deportatsiya-ditej/32976635.html> (дата звернення 22.03.2025).

2. РФ почала масову депортацію українських дітей за шість днів до повномасштабної війни. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3961554-rf-pocala-masovu-deportaciju-ukrainskih-ditej-za-sist-dniv-do-povnomasstabnoi-vijni-ermak.html> (дата звернення: 04.04.2025).

3. Чому і як Росія викрадає українських дітей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/26/7442967/> (дата звернення: 02.04.2025).

4. Щонайменше 314 українських дітей потрапили під російську програму усиновлення – розслідування. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/12/03/novyna/suspilstvo/shhonajmenshe-314-ukrayinskyx-ditej-potrapyly-rosijsku-prohramu-usynovlennyarozsliduvannya> (дата звернення: 05.12.2024).

5. Як повномасштабне вторгнення Росії знищило дитячий будинок в Олешках. *Мост*. URL: <https://most.ks.ua/news/url/jak-povnomasshtabne-vtorgnennja-rosiji-znischilo-ditjachij-budinok-v-oleshkah/> (дата звернення: 03.12.2024)

Тадесва Надія

здобувачка освіти І курсу

ВСП «Рівненський економіко-технологічний фаховий коледж НУВГП»

(наукові керівники: викладач географії **Кондратюк І. В.**,

викладач історії **Мазурок Р. Г.**)

МОЖЛИВОСТІ СТРИТ-АРТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПАТРІОТИЧНОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ РІВНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Війна в Україні стала каталізатором для розвитку патріотичного туризму, який має на меті не

лише показати руйнування, але й продемонструвати стійкість та героїзм українського народу. Стріт-арт, зокрема мурали, відіграє ключову роль у цьому процесі, адже він здатен візуалізувати історичну пам'ять, передати емоційний стан суспільства та створити унікальні культурні простори, що приваблюють туристів. Актуальність теми полягає в необхідності пошуку інноваційних підходів до розвитку туризму, які б відповідали сучасним викликам та сприяли національному відродженню. Мурали, як форма публічного мистецтва, мають потенціал стати важливими туристичними об'єктами, що формують патріотичний світогляд та приваблюють як внутрішніх, так і міжнародних туристів.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження туристичного потенціалу стріт-арту, особливо в контексті патріотичного туризму, є відносно новим і динамічно розвивається. Історіографія цієї теми включає роботи, які висвітлюють різні аспекти використання публічного мистецтва в туристичній діяльності. Існують дослідження, присвячені аналізу соціокультурних ресурсів регіонів, де стріт-арт розглядається як важливий елемент, що формує культурний ландшафт і приваблює туристів. Наприклад, можемо назвати напрацювання таких дослідників, як Івашко О., Шило О., [8], Шеменьова А. [7]. Також є праці, що вивчають роль краєзнавства в розвитку туризму та можливості використання місцевих культурних об'єктів для створення туристичних маршрутів Грицюк О. [4]. Окремий напрямок досліджень присвячений вивченню впливу художників-муралістів на формування суспільної свідомості та їхньої ролі в культурній трансформації міських просторів. Крім того, важливим є аналіз загальних методологічних підходів до дослідження туризму, що дозволяє розробляти ефективні стратегії використання стріт-арту в туристичній практиці.

Ці дослідження показують, що стріт-арт має значний потенціал для розвитку патріотичного туризму, оскільки він здатен не лише прикрашати міські простори, але й транслювати важливі соціальні та культурні меседжі, сприяючи формуванню національної ідентичності та патріотичних почуттів.

Метою цієї статті є дослідження можливостей стріт-арту в організації патріотичного туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Мурали, створені в Україні під час війни, стали не лише мистецьким вираженням, але й потужним інструментом для формування патріотичного світогляду [5, с. 136]. Вони відображають героїзм українських захисників, трагедію війни, біль втрат та прагнення до свободи. Кожен мурал – це своєрідний історичний документ, що фіксує події та емоції, які переживає українське суспільство.

Наприклад, мурали в м. Здолбунові Рівненської області «Вільному – Воля» [1] та «Жінка-захисниця» [7] стали символами стійкості та єдності місцевої громади. Вони не лише прикрашають міський простір, але й нагадують про важливість патріотизму та національної ідентичності. У м. Корець (Рівненська область) мурал «Купальський мотив над Корчином» відображає місцеві традиції та історію, що сприяє збереженню культурної спадщини.

Стріт-арт може бути ефективно використаний для організації тематичних туристичних маршрутів, які дозволяють туристам глибше зрозуміти історію та культуру України. Наприклад, маршрут «Муральне мистецтво Рівненського району» дозволяє туристам ознайомитися з муралами, що відображають різні аспекти війни та національної ідентичності. Такі маршрути не лише приваблюють туристів, але й сприяють поширенню патріотичних ідей та формуванню позитивного іміджу України.

Для ефективного використання стріт-арту в патріотичному туризмі необхідно: створити інтерактивні карти та мобільні додатки з інформацією про мурали, їх історію та авторів; організовувати екскурсії та квести, що дозволяють туристам глибше зрозуміти зміст муралів та їх символіку; залучати місцевих художників та активістів до створення нових муралів, що відображають сучасні події та героїзм українського народу; співпрацювати з туристичними операторами для включення муралів до туристичних маршрутів та створення тематичних турів; проводити інформаційні кампанії для популяризації муралів як туристичних об'єктів та культурної спадщини України [6, с. 75].

У Рівненському районі, де ми досліджували муральне мистецтво, мурали стали важливою частиною культурного простору, відображаючи сучасні події та героїзм українського народу. Наприклад, мурал «Лелеки пам'яті» в селі Біла Криниця (рівненський район) став меморіалом на честь загиблих воїнів, а мурал з синицею в селищі Мізоч на Рівненщині символізує надію та відродження.

Для організації туристичних маршрутів ми розробили картосхеми двох маршрутів у Рівненському районі. Маршрут №1 «Муральне мистецтво Рівненського району» проходить через місто Здолбунів, селище Мізоч та селище Дермань Друга, а маршрут №2 – через село Білу Криницю, селище Горбаків, поселення Гошу та місто Корець (Рівненська область). Ці маршрути дозволяють туристам ознайомитися з різноманітними муралами та іншими культурними пам'ятками регіону.

Врахування вікових особливостей туристів важливе для організації краєзнавчої діяльності. Воно дає змогу розробити найбільш сприятливий розпорядок дня, графік руху туристів, визначати норми харчування, відпочинку та інші аспекти, що сприяють комфортному та пізнавальному відпочинку.

Також варто зазначити, що мурали можуть стати ресурсом та складовою частиною для онлайн туризму. Це інноваційна форма огляду культурних об'єктів, що відкриває нові перспективи для вивчення та розуміння мистецтва та історії [2, с. 249]. Великою перевагою віртуального огляду є його доступність та можливість детально роздивитися об'єкт, не виходячи з дому.

Стріт-арт має значний потенціал для розвитку патріотичного туризму в Україні. Мурали не лише прикрашають міський простір, але й стають важливими культурними об'єктами, що відображають історичну пам'ять та патріотичні цінності [2, с. 137]. Вони є своєрідними візуальними хроніками, які фіксують важливі події та емоції, що переживає українське суспільство. Ефективне використання стріт-арту в патріотичному туризмі вимагає

комплексного підходу, що включає створення інтерактивних карт, організацію екскурсій, залучення місцевих громад та співпрацю з туристичними операторами. Важливо також враховувати вікові особливості туристів та використовувати сучасні технології, такі як онлайн-туризм, для популяризації муралів. Мурали, створені під час війни, мають особливе значення, оскільки вони відображають героїзм українських захисників, трагедію війни та прагнення до свободи. Вони є не лише мистецьким вираженням, але й потужним інструментом для формування патріотичного туризму та збереження історичної пам'яті [3, с. 133].

Висновки. Враховуючи зростаючий інтерес до України у світі, розвиток патріотичного туризму з використанням стріт-арту може стати важливим фактором для формування позитивного іміджу країни та залучення міжнародних туристів. Таким чином, стріт-арт має значний потенціал для розвитку туризму в Україні, сприяючи збереженню історичної пам'яті, вихованню патріотизму та формуванню національної свідомості та ідентичності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Вільному – Воля»: на Рівненщині з'явився новий патріотичний мурал. URL: [https://suspilne.media/rivne/228319-vilnomu-vola-na-rivnensini-zavivsa-novij-patrioticnij mural/](https://suspilne.media/rivne/228319-vilnomu-vola-na-rivnensini-zavivsa-novij-patrioticnij-mural/) (дата звернення: 25.03. 2025).
2. Гаврилаш І. Мурал-арт у контексті масової культури ХХІ ст. *Питання культурології*. Київ: КНУКіМ, 2018. Вип. 34. С. 133–142.
3. Гаврилюк Б. Український мурал-арт у контексті світового мистецтва. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів, 2018. Вип. 37. С. 241–254.
4. Грицюк О. Соціально-політичні графіті Революції гідності (на матеріалах Києва). *Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць*. Київ: УНІСЕРВ, 2014. Вип. 42. С. 130–136.
5. Голубець О. Мистецтво ХХ століття: український шлях. Львів : Колір ПРО, 2012. 200 с.
6. Рівному з'явився мурал без назви. URL: <https://rivne.online/archives/66205/u-rivnomu-zyavuvysya-mural-bez-nazvy-mistyan-prosyat-vygadaty-foto> (дата звернення 25.03.2025).
7. Шеменьова Ю. В. Художники-муралісти як активатори змін у культурі, суспільно-політичному та громадському житті. *Всеукраїнська науково-практична конференція «100 років сучасності: ідеї Баухауз та українського авангарду у сучасному дизайні та дизайн-освіті»*: зб. матеріалів, 2–3 квітня 2020 р. Київ: КНУКіМ, 2020. С. 134–140.
8. Шило О., Івашко О. Монументальне мистецтво і стріт-арт в сучасному міському просторі. *Науковий вісник будівництва*. Київ, 2016. № 2. С. 74–78.

Наукове видання

Україніка молода: збірник статей

Випуск 13

Науковий редактор: Венгерська В. О., д-р іст. наук, професорка, завідувачка кафедрою історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано з оригінал–макета авторів

Адреса організаційного комітету:

10014, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, буд. 40
Ел. пошта: kovalchuk190586@gmail.com
www.zu.edu.ua

Підписано до друку 01.06.25. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 6,8. Обл.-вид. арк. 7. Наклад 100.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка.
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40
Свідокство про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua